Taal
in stad en land

bradzjele zoermoos
raozeteg mesjaot
tankelendraod
vievelevink
obbenuits fitsele

MAASTRICHTS

Ben Salemans
& Flor Aarts

Sdu Uitgevers Sdu

Welke vrucht wordt in het Maastrichts *appelekouw* genoemd?
Wat krijg je als je in een café een *rendsje haafum mèt e dröpke* bestelt?
Bij welke gelegenheid worden *vastelaovendleedsjes* gezongen?
Wat wil een kind als het om een *tuut krissie* vraagt?

Het Maastrichts wijkt vaak sterk af van het Nederlands. Zo heeft het minstens tien klanken die het Nederlands niet kent en bevat het veel woorden die voor niet-Maastrichtenaren onbegrijpelijk zijn.
Dit boekje behandelt niet alleen de klanken en woorden van het Maastrichts, maar gaat tevens in op de sociaal-historische aspecten van dit dialect; zo wordt er aandacht besteed aan de Maastrichtse kijk op andere Limburgse dialecten en op het 'Hollands'. Ook is er een apart hoofdstuk gewijd aan literatuur in het Maastrichts en wordt de vondst bekendgemaakt van het oudste *Mestreechs* tot nu toe.

Ben Salemans (Heer, 1955) is sinds 1992 hoofdredacteur van *Neder-L*, een gratis internettijdschrift over Nederlandse taal en literatuur.
Flor Aarts (Maastricht, 1934) publiceerde in 2001 *Mestreechs. Eus moojertaol.* Dit is de eerste volledige beschrijving van de Maastrichtse taal geschreven in Maastrichts dialect.

www.taalinstadenland.nl



Sdu Uitgevers


Taal
in stad en land

MAASTRICHTS

Veur Pol Brounts

Taal
in stad en land

MAASTRICHTS

Ben Salemans en Flor Aarts

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 Amsterdams door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 Fries en Stadsfries door Pieter Duijff
3 Gronings door Siemon Reker
4 Haags door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 Leids door Dick Wortel
6 Maastrichts door Ben Salemans en Flor Aarts
7 Oost-Brabants door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 Rotterdams door Marc van Oostendorp
9 Stellingwerfs door Henk Bloemhoff
10 Utrechts, Veluws en Flevolands door Harrie Scholtmeijer
11 Venloos, Roermonds en Sittards door Pierre Bakkes
12 West-Brabants door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 Zuid-Gelderse dialecten door Jan Berns

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PRO grafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

ISBN 90 12 09013 X

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

De reeks *Taal in stad en land* is totstandgekomen op initiatief van Sdu Uitgevers en de Boekhandels Groep Nederland (BGN). Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In eerste instantie verschijnen er dertien delen (zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op blz. 7). In de toekomst zullen nog meer delen volgen, onder andere voor het Drents, het Heerlens, het Noord-Hollands, het Sallands, Twents en Achterhoeks, het Zeeuws, het Zuid-Hollands en in principe ook voor de in België gesproken dialecten. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

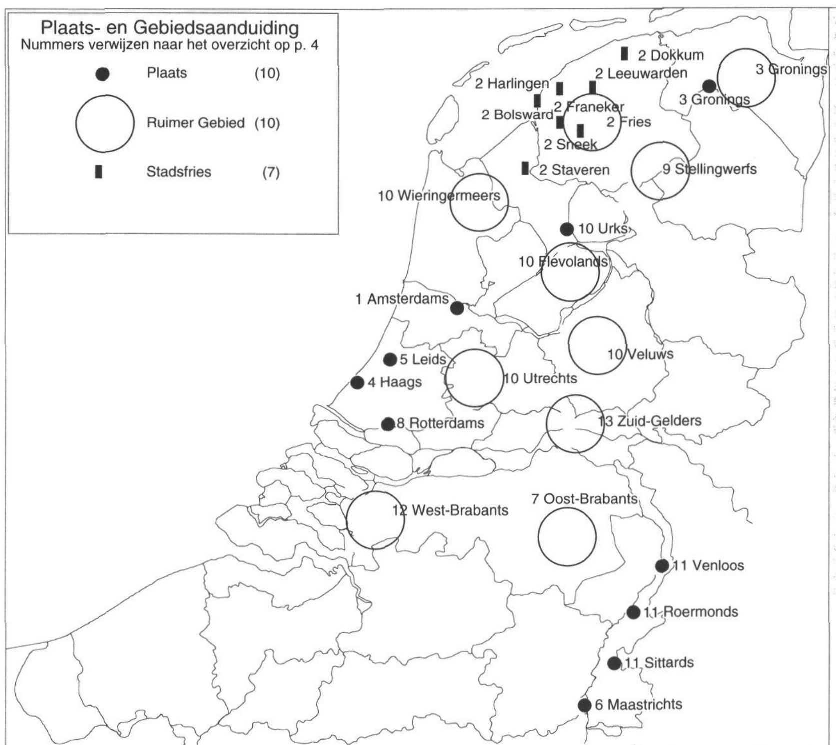
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) ***Taal** in stad en land.*

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.


Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (10)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Leeuwarden
2 Harlingen
3 Gronings
3 Gronings
2 Franeker
2 Bolsward
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
1 Amsterdams
5 Leids
10 Veluws
4 Haags
10 Utrechts
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei

nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belang-

stelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotypen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten

eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders of Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De

stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (www.taalinstadenland.nl). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

Voorwoord

We zijn veel mensen en instanties dank verschuldigd: Sjé Aarts, Amand Berteloot, Fons en Martine Bovens, They Bovens jr., (wijlen inspirator) They Bovens sr. en echtgenote, Hans Bruckwilder, Jo Caris, Herman Crompvoets, Jo Daan, Ankie Franssen, Piet Geelen, Trudy Gidding-Kraft, Maya Gulikers-Kraft, Carlos Gussenhoven, Rolf Hackeng, Frans Hinskens, Hogeschool Zuyd, Cor Hoppenbrouwers, café In den Ouden Vogelstruys, Katholieke Universiteit Nijmegen, Jacques van Keymeulen, Joep Kruijsen, gemeente Maastricht (afdelingen Voorlichting en Statistiek), stadsbibliotheek en gemeentearchief Maastricht, Meertens Instituut (afdeling Syntactische Atlas Nederlandse Dialecten), Henk Münstermann, MVV, Huub Noten, Jos Notermans, Fons Otten, Frank en Beppie Salemans, Milou Salemans (zie laatste afbeelding), Pieter Salemans, Kees Schutgens, Nicoline van der Sijs, Miek en Sas Simais, Caroline Smits, Sociaal Historisch Centrum Limburg, Lou Spronck, Toneelgroep Limmel, café Tribunal (Lei en Rianda Graus), Uitgeverij TIC (Paul Weelen en Luiz Oliveira), Universiteit Maastricht, Veldeke-Krink Mestreech, Eugène en Lidwien Wijnands, Ton van de Wijngaard, Jean en Daniëlle Wijsen. Op Phil Dumoulin konden we op de meest onmogelijke tijdstippen een beroep doen. Hij behoedde ons voor enkele lelijke uitglijers. *Bedaank*, Phil! Heel nadrukkelijk willen we Pol Brounts, éminence grise van het Maastrichts dialect, bedanken. Aan hem dragen we dit boek op.

1. Het Maastrichts: een Limburgs dialect

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we eerst – in 1.2 – enkele kenmerken die als karakteristiek mogen worden beschouwd voor veel Limburgse dialecten, waaronder het Maastrichts. In 1.3 gaan we in op verschillen tussen het Maastrichts en de andere Limburgse dialecten. De vraag wat de ligging is van de Panninger Linie (de grenslijn tussen de gebieden waar bepaalde woorden met een *s* worden uitgesproken en waar die woorden met een *sj* worden uitgesproken) komt in 1.4 aan de orde. Ten slotte bespreken we in 1.5 de vraag hoe niet-Maastrichtenaren het Maastrichts ervaren.

1.2 Enkele kenmerken van de Limburgse dialecten

Met opzet spreken we van 'de Limburgse dialecten' en niet van 'het Limburgs'. Een uniform Limburgs dialect, dat door alle Limburgers wordt gesproken, bestaat niet. Het is niet mogelijk om de vele tientallen Limburgse dialecten te karakteriseren via kenmerken die ze allemaal gemeen hebben. We kunnen hoogstens spreken van kenmerken die we in veel Limburgse dialecten aantreffen. We noemen er hier negen (voor een meer uitgebreide lijst zie Notten 1988, hoofdstuk 1). Onze voorbeelden ontlenen we aan het Maastrichts:

Kenmerk 1: het gebruik van sleeptoon en stoottoon

In Limburgse dialecten kan een toonverschil in woorden optreden: soms wordt een sleeptoon gebruikt, dan weer een stoottoon. De klinker of tweeklank in woorden met sleeptoon is langer dan die in woorden die met stoottoon worden uitgesproken. Zo is de korte *a*-klinker in *bal* 'speelbal' langer dan die in *bal* 'dansfeest'. Afgezien van verschillen in lengte, kunnen we ook kwalitatieve verschillen constateren. In het Maastrichts heeft, bijvoorbeeld, het woord *bein* 'benen' een tweeklank, die met stoottoon wordt uitgesproken, terwijl het enkelvoud *bein* 'been' een klinker heeft, die sleeptoon krijgt.

Zoals de voorbeelden laten zien, kunnen woorden van betekenis verschillen als ze met sleeptoon of met stoottoon worden uitgesproken. Daarbij kan sprake zijn van twee geheel verschillende betekenissen (bijvoorbeeld 'speelbal' en 'dansfeest'). In andere gevallen leidt het gebruik van een andere toon niet tot een ander woord, maar tot een ander 'getal' (enkelvoud – meervoud); bijvoorbeeld 'been' en 'benen'.

Kenmerk 2: regressieve assimilatie

Niet alleen bij klinkers worden de stembanden gebruikt. Ook bij sommige medeklinkers trillen de stembanden, wat gemakkelijk is te testen door de vingers op het strottenhoofd te leggen. Bij het uitspreken van bijvoorbeeld de *b*, *d* of *z* is het trillen van de stembanden eenvoudig waarneembaar. Dergelijke medeklinkers noemen we 'stemhebbend'. Vergelijken we de *b* met de *p* dan is een van de verschillen tussen beide medeklinkers dat de *b* stemhebbend is en de *p* stemloos.

Zeer karakteristiek voor Limburgse dialecten is een verschijnsel dat bekend staat als 'regressieve assimilatie'. In zinnen waarin stemloze medeklinkers gevolgd worden door een klinker, worden die medeklinkers stemhebbend uitgesproken. De invloed van de (stemhebbende) klinker is regressief; dat wil zeggen: naar achteren. In het Standaardnederlands vindt deze verandering van een stemloze in een stemhebbende medeklinker onder invloed van een erop volgende stemhebbende klinker niet plaats. Voorbeelden:

	Spelling	*Uitspraak*	
p › b	de stóp aof	de stób aof	'de stoep af'
s › z	de Maos in	de Maoz in	'de Maas in'
t › d	de merret euver	de merred euver	'de markt over'

Een mooi voorbeeld van regressieve assimilatie vinden we bij de vorming van de verleden tijd van regelmatige werkwoorden. In het Nederlands hangt de uitgang, *-te(n)* of *-de(n)*, af van de uitgang van de stam: *werk-te(n), leer-de(n)*. In het Nederlands wordt de vorm van de uitgang dus bepaald door de voorafgaande klank. In Limburgse dialecten is de regel precies omgedraaid. Regelmatige werkwoorden krijgen altijd de uitgang *-de* en als de uitgang van de voorafgaande stam stemloos is, wordt deze stemhebbend:

Spelling		*Uitspraak*
böffe 'boffen'	böf-de	böv-de
hope 'hopen'	hoop-de	hoob-de
röste 'rusten'	rös-de	röz-de

Limburgers kunnen, als ze Standaardnederlands spreken, niet alleen vaak worden herkend aan hun accent en hun intonatie (zeg maar: zinsmelodie) maar ook aan het gebruik van regressieve assimilatie, waar die in het Nederlands niet wordt toegepast.

Kenmerk 3: het meervoud van zelfstandige naamwoorden

In de Limburgse dialecten is de vorming van het meervoud van zelfstandige naamwoorden zeer gecompliceerd. Het Standaardnederlands kent voor de meervoudsvorming van de meeste zelfstandige naamwoorden slechts drie uitgangen *-en*, *-s* en *-eren: boek-en, tafel-s, kind-eren.* De Limburgse dialecten maken ook van drie uitgangen gebruik:

-e:	teleur › teleur-e 'borden'
-s:	femilie › femilie-s 'families'
-er:	mets › mets-er 'messen'

Wat de meervoudsvorming in veel Limburgse dialecten in vergelijking met het Nederlands zo ingewikkeld maakt, is dat deze uitgangen gecombineerd

kunnen worden met veranderingen in de vorm van het enkelvoud. Dat levert de volgende extra mogelijkheden op:

– Uitgang + verandering van klinker of tweeklank (ei/ij, ou/au, ui):

douf › doeve 'duiven'
keend › kinder 'kinderen'
wien › wijne 'wijnen'
zoon › zäöns 'zonen'

– Uitgang + verandering van slotmedeklinker:

potloed › potloejer 'potloden'
dink › dinger 'dingen'

– Uitgang + verandering van stoottoon in sleeptoon:

oug › ouge 'ogen'

– Uitgang + verandering van sleeptoon in stoottoon:

ei › eier 'eieren'

Een groot aantal zelfstandige naamwoorden vormt hun meervoud niet door middel van een uitgang *-e*, *-s* of *-er*, maar door middel van verandering van toon en / of door een verandering van de klinker, tweeklank of medeklinker van het enkelvoud.

– Verandering van toon:

Een klein aantal zelfstandige naamwoorden heeft sleeptoon in het enkelvoud, maar stoottoon in het meervoud:

berg (sleeptoon) › berg (stoottoon) 'bergen'
peerd (sleeptoon) › peerd (stoottoon) 'paarden'

– Verandering van toon + verandering van klinker en slotmedeklinker:

gaank	›	geng 'gangen'	hood	›	heuj 'hoeden'
land	›	len 'landen'	moond	›	mun 'monden'

– Verandering van toon + verandering van de slotmedeklinker:

rink	›	ring 'ringen'	vrund	›	vrun 'vrienden'

– Verandering van de klinker of tweeklank (umlaut; zie kenmerk 4):

dochter	›	döchter 'dochters'	book	›	beuk 'boeken'

Kenmerk 4: umlaut

In de Limburgse dialecten komt umlaut veel voor. Umlaut is, grof gezegd, een klinkerverandering waarbij een achter in de keel uitgesproken klinker wordt vervangen door een meer vóór in de mond uitgesproken klinker: de lange *a* wordt dan een lange *e*, de korte *a* een korte *e*, de korte *o* een korte *u*, de lange *o* een *eu*, etc. Zoals we zo-even al zagen, kunnen zelfstandige naamwoorden hun meervoud vormen door middel van umlaut. Ook in de volgende gevallen is sprake van umlaut:

– Bij de vervoeging van onregelmatige werkwoorden:

rope 'roepen':	iech roop – diech reups – heer reup
slaope 'slapen':	iech slaop – diech slieps – heer sliep
stoon 'staan':	iech staon – diech steis – heer steit
valle 'vallen':	iech val – diech vèls – heer vèlt

– Bij de vorming van verkleinwoorden:

bal	›	belke 'balletje'
pot	›	pötsje 'potje'
stôp	›	stupke 'stoepje'
straot	›	sträötsje 'straatje'

– Bij de vorming van afleidingen:

drage	›	dreger 'drager'
hoeg	›	huugde 'hoogte'
jaoge	›	jeger 'jager'
koupe	›	kuiper 'koper'
kraank	›	krenkde 'ziekte'

Kenmerk 5: het gebruik van wederkerende voornaamwoorden

Wederkerende voornaamwoorden worden in de Limburgse dialecten vaak gebruikt in zinnen waar ze in het Nederlands ontbreken:

Iech gaon miech get ete	'Ik ga wat eten'
Ze höbbe ziech e sjoen hoes gekoch	'Ze hebben een mooi huis gekocht'
Veer röste us get oet	'We rusten wat uit'

Kenmerk 6: 'elkaar'

Het Nederlands kent het wederkerig voornaamwoord 'elkaar'. Limburgse dialecten hebben daar geen vergelijkbaar woord voor. 'Elkaar' wordt in Limburgse dialecten vertaald door *ziech* of, na een voorzetsel, door *ein*:

Zie kinne ziech neet	'Ze kennen elkaar niet'
Zie beteikene väöl veur ein	'Ze betekenen veel voor elkaar'

Kenmerk 7: sch- > sj-

Aan het begin van woorden die in het Nederlands beginnen met *sch* + klinker (of tweeklank) of met *schr-* hebben de meeste Limburgse dialecten *sj-*:

schat	sjat
school	sjaol
schrijven	sjrieve
schrikken	sjrikke

Kenmerk 8: s + medeklinker

De *s* in de Nederlandse medeklinkercombinaties *sl-*, *sm-*, *sn-*, *sp-* en *st-* aan het begin van een woord wordt in de Limburgse dialecten die gesproken worden ten oosten van de Panninger Linie (zie kaart 1), uitgesproken als *sj-*. Ten westen van die isoglosse horen we een *s*:

Maastrichts	*Sittards*	
slaag	sjlaag	'slag'
smal	sjmal	'smal'
snappe	sjnappe	'begrijpen'

springe	sjpringe	'springen'
stein	**sjtein**	'steen'

Kenmerk 9: t-deletie

Ten zuiden van Venlo treffen we in de meeste Limburgse dialecten *t*-deletie aan. Dat wil zeggen dat de *t* niet wordt uitgesproken in de volgende medeklinkercombinaties aan het einde van een woord:

-ft › f	blaf 'blaft'
-cht › ch	ach 'acht'
-gt › g	vreug 'vraagt'
-kt › k	pak 'pakt'
-pt › p	reup 'roept'
-st › s	rös 'rust'

Met deze negen kenmerken zijn Limburgse dialecten goed te onderscheiden van andere Nederlandse dialecten. De kenmerken moeten wel in combinatie worden gebruikt. Een kenmerk als *t*-deletie alleen is bijvoorbeeld niet voldoende om te kunnen zeggen dat een dialect van Limburgse oorsprong is. Zo noemen de inwoners van de stad Utrecht hun stad 'Utreg': die doen dus ook aan *t*-deletie.

Met opzet noemen we hier niet de zachte *g* als Limburgs verschijnsel. De zachte *g* wordt namelijk in half Nederland uitgesproken. Het zachte-*g*-gebied beslaat Limburg, Brabant, een groot deel van Zeeland, de helft van de provincies Utrecht en Gelderland, een deel van Twente, en de oostelijke delen van de provincies Groningen en Drenthe. De zachte *g* is dus zelfs niet typisch zuidelijk te noemen. Vooral bij Randstedelingen leeft dit hardnekkig misverstand. Als die iemand een zachte *g* horen uitspreken, zeggen ze maar al te vaak: 'Ha, jij komt zeker uit Limburg'.

1.3 Het Maastrichts

Het Maastrichts verschilt van de overige dialecten in Nederlands-Limburg. Om dat aan te tonen, zouden we gebruik kunnen maken van typisch Maastrichtse woorden. Het Maastrichts heeft namelijk een groot aantal woorden overgenomen uit het (Rijnlands) Duits en het (Waals) Frans, die niet of

nauwelijks in andere Limburgse dialecten voorkomen. We komen daar in hoofdstuk 3 op terug. Veel gemakkelijker is het om naar verschillen in klanken in eenvoudige woorden te luisteren. In Limburg verschilt het gebruik van bepaalde klanken van regio tot regio. Als we weten op welke klanken we moeten letten, wordt het vrij eenvoudig om te bepalen uit welke Limburgse streek een dialect afkomstig is: in het ene gebied gebruiken ze deze klank, in het andere gebied die klank. Tussen die gebieden is een klankgrens (in vaktermen: 'isoglosse' of 'linie') te trekken.

Door te letten op vier algemene klankverschijnselen kunnen we in de kaart van Limburg vier isoglossen tekenen die ongeveer een eeuw geleden een eigen naam kregen: de Betoningslinie, de Uerdinger Linie, de Benrather Linie en de Panninger Linie. Deze isoglossen trekken zich overigens niks aan van lands- of provinciegrenzen: ze lopen gewoon door in Brabant, België en Duitsland. Ook kan de loop van de taalgrenslijnen veranderen. Levende talen en dialecten veranderen continu en de loop van de isoglossen dus ook.

Voor het Maastrichts geldt:

1. Maastricht ligt ten zuiden van ('onder') de **Betoningslijn**. Dat wil zeggen dat het Maastrichts hoort bij de Limburgse dialecten die het verschil tussen sleeptoon en stoottoon kennen.

2. Maastricht ligt ook ten zuiden van ('onder') de **Uerdinger Linie**. Deze isoglosse heeft betrekking op de klank *ch* aan het eind van de woorden 'ich' ('ik'), 'mich' ('mij') en 'ouch' ('ook'). Aan de ene (zuidelijke) kant van de isoglosse is de *ch*-klank te horen, aan de andere (noordelijke) kant niet. Soms tekent men Uerdinger Linie-achtige isoglossen voor 'ich', 'mich' en 'ouch' apart. Omdat het Venloos 'ik', 'mich' en 'ouch' kent, ligt Venlo dan ten noorden van de 'ich'-lijn, maar ten zuiden van de 'mich'- en 'ouch'-lijnen. In het Maastrichts kennen we de drie woorden als *iech*, *miech* en *ouch*: de *ch*-klank aan het eind van die woorden laat zien dat het Maastrichts duidelijk ten zuiden van de Uerdinger Linie ligt.

3. Maastricht ligt ten westen ('links') van de **Benrather Linie**. Ten westen van die lijn zegt men *make*, ten oosten *mache*.

4. Maastricht ligt ook ten westen ('links') van de **Panninger Linie**, die de grens markeert tussen het *s*-gebied en het *sj*-gebied. Het Maastrichts heeft *sl-*, *sm-*, *sn-*, *sp-* en *st-* aan het begin van een woord, waar andere dialecten *sjl-*, *sjm-*, *sjn-*, *sjp-* en *sjt-* hebben. Voor alle duidelijkheid melden we hier dat in het Maastrichts de *sj*-klank te horen is in woorden die in het Nederlands met *sch* beginnen (zie kenmerk 7 in paragraaf 1.2); de Panninger Linie heeft geen betrekking op die met *sch* verwante *sj*-klank. In Zuid-Limburg volgt de Panninger Linie de oostelijke oevers van de Maas op maximaal enkele kilometers afstand. In 1.4 gaan we nader in op de loop van de Panninger Linie door Maastricht en omgeving.

Deze vier belangrijke hoofdisoglossen bakenen het Maastrichts redelijk af van andere Limburgse dialecten. Maar nog niet volledig. Enkele extra klankverschijnselen met bijbehorende (sub)isoglossen zijn nodig.

5. Maastricht ligt ten zuidwesten van ('onder') de *-je*/*-sje*-linie. Dit wil zeggen dat de stad in het zuidzuidwestelijk Limburgs gebied ligt waar de verkleiningsuitgang *-sje* in plaats van *-je* wordt gebruikt bij woorden die op een *t* of *d* eindigen. Overigens doet zich dat verschijnsel in Limburg ook voor in de omgeving van Herkenbosch, Vlodrop en Posterholt; maar die dorpen liggen ten oosten van de Panninger Linie. Maastrichtse voorbeelden:

maond › mäöndsje 'maandje'
rand › rendsje 'randje'
poort › peurtsje 'poortje'
koont › kuntsje 'kontje'

6. Veel Maastrichtse woorden die op een *s* eindigen, hebben in de naburige dialecten aan het eind *sj*: *mins* 'man , mens', *vès* 'vis', *vleis* 'vlees'. Toegegeven, af en toe kunnen ook in het Maastrichts woorden op *sj* eindigen: *plótsj* 'dikke vrouw', *pratsj* 'modder, smurrie', *Belsj* 'Belg, België'. Maar dergelijke woorden gaan doorgaans niet terug op Nederlandse, maar op Franse (Waalse) of Duitse woorden. De *-s*/*-sj*-linie bakent het Maastrichts van de omliggende dialecten af. Let op: bij de Panninger Linie gaat het om de

sj-klank aan het begin van woorden of lettergrepen; de *-s*/*-sj*-linie heeft betrekking op de *s*- en *sj*-klank aan het eind van woorden.

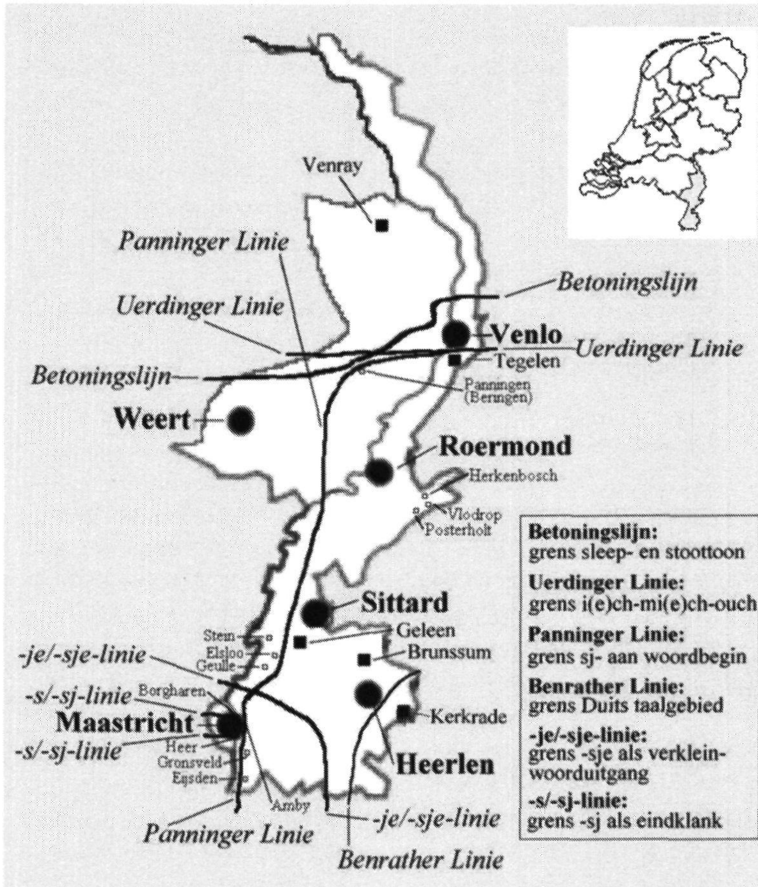
7. Een ander duidelijk verschil tussen het Maastrichts en de naburige dialecten is de *ao*-klank (in het Nederlands een *a*) in woorden als *spaore* 'sparen', *betaole* 'betalen', *jaoge* 'jagen', *klaoge* 'klagen', *maole* 'malen', *Maos* 'Maas', *naom* 'naam' en *aof* 'af'. De buurdialecten hebben daar een *aa*-klank. Er was niet genoeg ruimte in het dialectkaartje om een *-ao*/*-aa*-linie te tekenen.

Met deze zeven klankverschijnselen en bijbehorende isoglossen kan het Maastrichts vrij eenvoudig worden herkend. Om ons verhaal zo eenvoudig mogelijk te kunnen houden, hanteren we in het dialectkaartje de landsgrens als een taalgrens. In werkelijkheid is de grenslijn tussen Belgisch en Nederlands Limburg niet absoluut: in beide Limburgen worden immers Limburgse dialecten gesproken. Helemaal absurd is de gedachte van een rijksgrens als taalgrens overigens niet. Onderzoek van Cajot (1977) laat zien dat de rijksgrens vaak wel degelijk optreedt als begrenzer van het verspreidingsgebied van (vooral nieuwe) woorden.

Als toegift melden we – op basis van het proefschrift van Tans uit 1938 – dat in het Zuid-Limburgse dialectlandschap de klank *aaj* in *kaajd*, *aajd* en *zaajt* ('koud', 'oud' en 'zout') alleen in Maastricht en omgeving voorkomt. Die klank is overigens niet zo oud of oer-Maastrichts als menigeen denkt. Tot ca. 1875 werden die drie woorden nog als *ka(u)wd*, *a(u)wd* en *za(u)wt* uitgesproken. De woorden *does*, *kroen*, *hoeg* en *oer* ('doos', 'kroon', 'hoog' en 'oor') wijzen eveneens op een herkomst uit Maastricht en omgeving. Puur Maastrichts is ook de lange *e*-klinker in *gere* 'graag, gaarne'.

1.4 Het Maastrichts en de Panninger Linie

Zoals we in 1.3 reeds opmerkten, is een van de kenmerken van het Maastrichts dat het een *s* heeft aan het begin van een woord (en volgens sommigen ook aan het begin van een lettergreep) in de medeklinkercombinaties *sl-*, *sm-*, *sn-*, *sp-* en *st-*. Deze uitspraak wordt ook door Endepols in zijn *Woordenboek* uit 1955 voor de desbetreffende woorden gegeven. Hij noemt een paar uitzonderingen, waaronder *sterk*, *stief* 'stijf' en *stom*, die ook met *sj-*



Maastricht(s) tussen isoglossen of taalgrenslijnen: a. ten zuiden van de Betoningslijn (dus het verschil tussen stoottoon en sleeptoon kennend) en b. de Uerdinger Linie (dus met een ch-eindklank in de dialectwoorden voor 'ik', 'mij' en 'ook'); c. ten westen van de Benrather Linie (niet in het Duitse taalgebied liggend; dus make ('maken') en niet mache(n)) en de Panninger Linie (de s verandert niet in sj als een woord begint met sl-, sm-, sn-, sp- of st-: dus sloon ('slaan') en niet sjloon); d. ten zuidwesten van de -je/-sje-linie (dus met verkleinwoorduitgang -sje in bijvoorbeeld peurtsje ('poortje') in plaats van peurtje) en e. ingesloten door de -s/-sj-linie (dus geen sj-uitgang in een woord als fles).

kunnen worden uitgesproken. Maar dan moet er volgens Endepols wel sprake zijn van 'affekt': als emotie in het spel is gebruiken de Maastrichtenaren *sj-*. Dus als iemand *stom* wordt genoemd, is die persoon 'stom'; is hij *sjtom* dan is hij 'erg stom'.

Wij denken dat de *sj*-uitspraak aan populariteit aan het winnen is. Wie goed observeert wat Maastrichtenaren zeggen, zal steeds vaker *sjmiete* 'gooien', *sjtom*, *sjlech*, *sjnoets* 'gezicht', *sjlaope* 'slapen', *sjnappe*, etc. horen.

Onze observatie dat in het Maastrichts steeds vaker *sjlaope*, *sjmiete* (etc.) wordt gezegd (zie ook Aarts 2001, p. 58) zou kunnen betekenen dat de Panninger Linie misschien een beetje meer naar het westen moet worden verlegd. Verder onderzoek op dit punt is gewenst. Overigens wordt de *sj*-uitspraak in veel woorden nog steeds als 'boers' ervaren. Wie *Mesjtreech*, in plaats van *Mestreech*, zegt kan geen *Mestreechteneer* zijn!

In 1970 werd de gemeente Maastricht een stuk groter. Dorpen als Heer, Amby en Borgharen, met hun eigen dialecten, gingen toen op in (Groot-) Maastricht. In 1938, lang voor die annexatiegolf, schetste Tans de loop van de Panninger Linie in zijn proefschrift. De Panninger Linie volgt de Maas vanaf het moment dat die ons land binnenstroomt. Dorpen als Eijsden, Oost-Maarland en Gronsveld liggen rechts, ten oosten van de Maas en de Linie. Ze behoren dus tot het '*sj*-gebied'. Bij (Klein-)Maastricht aangekomen buigt de Panninger Linie om de oostgrens van de stad heen. De toen nog zelfstandige dorpen Heer en Amby liggen ook ten oosten van de Linie, in '*sj*-land'. Daarna zoekt de Panninger Linie noordwaarts de Maas weer op. Ze blijft de rivier aan de oostzijde op een afstand van enkele kilometers volgen. De Maasdorpen Limmel, Borgharen en Itteren zijn '*s*-dorpen' en liggen links, westelijk, van de Linie; de '*sj*-dorpen' Meerssen en Bunde, rechts, oostelijk.

Door de annexaties in de twintigste eeuw van omliggende dorpen werden Heer, Amby en Borgharen Maastrichtse wijken. Hiermee kwam de Panninger Linie ook binnen de stadsgrenzen te liggen. Zeker in de wijk Heer weet het oorspronkelijke Heers zich vrij goed te handhaven, al is de invloed van het Maastrichts op het dialect groeiend. In Heer en Amby zijn on-Maastrichtse woorden te horen als: *sjmere* (niet: *smere*), *sjma(a)l* (niet: *smaal*), *flesj* (niet: *fles*), *Maas* (niet: *Maos*), *betale* (niet: *betaole*).

1.5 Het Maastrichts en de niet-Maastrichtenaren

Hollenders – dat zijn niet uit Limburg afkomstige Nederlanders – die een bezoek brengen aan Maastricht en die door de ober in een café in het dialect worden aangesproken, begrijpen meestal geen woord van wat er tegen hen wordt gezegd. Het *Mestreechs* wordt door sprekers van het Standaardnederlands ervaren als een moeilijk dialect.

Dat heeft te maken met de woordenschat, die veel woorden bevat die voor outsiders niet herkenbaar zijn: *rijstartel* 'veter', *poor* 'prei', *teleur* 'bord', *sjoor* 'regenbui', *pune* 'kussen', enz. Maar ook het klanksysteem is verantwoordelijk voor de moeilijkheden die niet-Maastrichtenaren ondervinden. Hierbij moeten we denken aan spraakklanken die in het Nederlands niet voorkomen, aan *t*-deletie, aan regressieve assimilatie, umlaut en het verschil tussen sleeptoon en stoottoon.

Voor dialectsprekende Limburgers levert het Maastrichts over het algemeen veel minder moeilijkheden op. Voor hen is het Maastrichts een Limburgs dialect, met dezelfde status als de andere dialecten die in de provincie worden gesproken. Zij vinden (terecht!) dat Maastrichtenaren zich vaak te chauvinistisch opstellen ten opzichte van de niet-Maastrichtse dialecten. Het valt inderdaad niet te ontkennen dat Maastrichtenaren, die zeer trots zijn op hun *Mestreechs* (ze spreken eigenlijk liever van *(e)us Mestreechter taol*) vaak een hautaine houding aannemen tegenover de andere Limburgse ('boerse') dialecten. Dat heeft hen in Limburg de bijnaam 'Sjenge' (van de Maastrichtse voornaam 'Sjeng') opgeleverd.

In 5.2 stellen we aan de orde dat ongeveer de helft van de Maastrichtse bevolking *Mestreechs* spreekt. De andere helft Maastrichtenaren die niet *Mestreechs* spreekt, maar voornamelijk Nederlands of een ander Limburgs dialect, is vaak ook erg trots op Maastricht. Ook al hebben ook zij hun hart aan Maastricht verpand, toch krijgen zij maar al te vaak te horen dat ze geen échte Maastrichtenaar zijn omdat ze het dialect niet beheersen. Wat ons betreft mogen *Mestreechtenere* zich wel wat soepeler opstellen tegenover hun niet-dialectsprekende stadgenoten. Elke Maastrichtenaar moet zich thuis kunnen voelen in Maastricht.

2. De klanken en hun spelling

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden kort de spraakklanken van het Maastrichts en hun spelling beschreven. Een meer uitgebreide beschrijving biedt Aarts (2001). Af en toe moeten we in dit hoofdstuk taalkundige termen gebruiken. Die proberen we eenvoudig uit te leggen. Wie meer over de terminologie wil weten, verwijzen we naar Van Oostendorp (1999). Die publicatie is ook op internet te vinden.

In 2.2 komen de individuele spraakklanken aan de orde: de klinkers, de tweeklanken, de combinaties van klinker + *j* en klinker + *w* en de medeklinkers. De meest recente beschrijving van de spraakklanken van het Maastrichts staan in Aarts (2001) en in Gussenhoven en Aarts (1999). Een samenvatting van dit laatste artikel staat op internet (http://lands.let.kun.nl/projects/maastricht.html), waar ook de uitspraak kan worden beluisterd. De beschrijving van de uitspraak van de spraakklanken in 2.2 is in de meeste gevallen gebaseerd op een vergelijking met klanken in het Standaardnederlands. Iedere klank wordt geïllustreerd door een viertal voorbeelden van typisch Maastrichtse woorden.

In 2.3 stellen we de stoottoon en sleeptoon aan de orde, die zo karakteristiek zijn voor het Maastrichts en andere Limburgse dialecten. Een aantal Maastrichtse woorden heeft een klemtoonpatroon dat afwijkt van dat van

het Nederlands (2.4). In 2.5 behandelen we een viertal kenmerkende uitspraakregels. In 2.6 komt de spelling van het Maastrichts aan bod.

2.2 De individuele spraakklanken: klinkers, tweeklanken, combinaties van klinker met j en met w, medeklinkers

De klinkers

Het Maastrichts heeft elf korte klinkers, tien lange klinkers en de zogenaamde sjwaklinker (ook bekend onder de minder gelukkig gekozen naam 'stomme *e*').

De korte klinkers

1.	Spelling:	*a*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *a* in *kat*.
	Voorbeelden:	astrant 'brutaal', patsj 'pet', lapsjwans 'nietsnut', sakkere 'vloeken'
2.	Spelling:	*e*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *e* in *bed*.
	Voorbeelden:	get 'iets', meh 'maar', kretse 'krabben', vrech 'brutaal'
3.	Spelling:	*è*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *ai* in het Franse woord *mais*. Deze klinker komt in het Nederlands niet voor.
	Voorbeelden:	hèl 'hel', tèt 'vrouwenborst', nès 'nest', trèk 'tocht'
4.	Spelling:	*i*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *i* in *lip*.
	Voorbeelden:	kitsj 'klokhuis', sjikke 'zenden', pitse 'pijn doen', smik 'zweep'
5.	Spelling:	*ie/i*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *ie* in *ziek*.
	Voorbeelden:	cinema 'bioscoop', kies 'kaas', hiel 'heel, erg', twie 'twee'
6.	Spelling:	*o*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *o* in *pot*.
	Voorbeelden:	kop 'hoofd', sjolk 'schort', sjogkel 'schommel', zok 'sok'
7.	Spelling:	*ó*
	Uitspraak:	deze klinker lijkt op de klinker *o* (no. 6), maar wordt hoger in de mond uitgesproken en heeft meer liponding. Hij komt

		in het Nederlands niet voor.
	Voorbeelden:	lómmel 'vot, lor', slóf 'pantoffel', lótsje 'zuigen', stóffe 'bluffen'
8.	Spelling:	*ö*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *oeu* in het Franse woord *oeuf*. In het Nederlands komt deze klinker niet voor, behalve in het woord *löss*.
	Voorbeelden:	blöts 'deuk', öts 'buil', göt 'straatgoot', ströp 'tegenvaller'
9.	Spelling:	*u*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *u* in *put*.
	Voorbeelden:	humme 'hemd', pupse 'ogen, oogvuil', grummel 'kruimel', zjus 'juist'
10.	Spelling:	*uu / u*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *uu* in *fuut*.
	Voorbeelden:	gruuts 'trots', pune 'kussen', luter 'zeepsop', vlu 'vlooien'
11.	Spelling:	*oe*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *oe* in *koek*.
	Voorbeelden:	boe 'waar', koed 'kwaad', does 'doos', sjroep 'stroop'

De lange klinkers

1.	Spelling:	*aa / a*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *aa* in *vaas*.
	Voorbeelden:	kaaf 'kalf', naaks 'naakt', kraank 'ziek', sjare 'krabbelen, schrapen'
2.	Spelling:	*ao*
	Uitspraak:	deze klinker lijkt op de klinker gespeld *o* in het Franse woord *pont*. Hij komt in het Nederlands alléén voor in leenwoorden, zoals *zone*.
	Voorbeelden:	aosem 'adem', draod 'draad', dao 'daar', sjaol 'school'
3.	Spelling:	*äö*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *eu* in het Franse woord *veuve*. In het Nederlands komt deze klinker niet voor, behalve in woorden zoals *freule* en *oeuvre*.
	Voorbeelden:	däög 'deugd', sjäöre 'scheuren', käös 'keuze', sträötsje 'straatje'

4. Spelling: *ee / e*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *ee* in *beet*.
Voorbeelden: besjeemp 'beschaamd', keke 'schreeuwen', geer 'jullie, U', wee 'wie'

5. Spelling: *è / ai*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *è* in het Franse woord *mère*. In het Nederlands komt deze klinker alléén voor in leenwoorden, zoals *serre*.
Voorbeelden: brèl 'bril', dictionair 'woordenboek', crème 'crème', wèl 'wil'

6. Spelling: *eu*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *eu* in *neus*.
Voorbeelden: breurs 'broers', sjeur 'schuur', sjeun 'schoenen', teleur 'bord'

7. Spelling: *ie*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *ie* in *mier*.
Voorbeelden: ies 'ijs', miert 'maart', knien 'konijn', sjievele 'glijden'

8. Spelling: *oo / o*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *oo* in *boot*.
Voorbeelden: goonsdag 'woensdag', poor 'prei', hoof 'tuin', sprotel 'sproet'

9. Spelling: *oe*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *oe* in *boer*.
Voorbeelden: loere 'kijken', sjnoets 'gezicht', moer 'muur', toesje 'ruilen'

10. Spelling: *uu / u*
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *uu* in *muur*.
Voorbeelden: hure 'horen', ruke 'ruiken', kruus 'kruis', tuut 'papieren zak'

De sjwaklinker

Spelling: De sjwaklinker wordt meestal gespeld als *e*.
Uitspraak: zoals de klinker gespeld *e* in *de*.
Voorbeelden: beslaag 'beroerte', gezèt 'krant', Mestreech 'Maastricht', vruntelek 'vriendelijk'
Commentaar: In onbeklemtoonde lettergrepen komt de sjwaklinker veel vaker voor dan in het Nederlands. Vergelijk, bijvoorbeeld: ammezant 'amusant', èllestik 'elastiek', fetsoen 'fatsoen', kemunie 'communie', limmenaad 'limonade', menuut 'minuut'

De tweeklanken

Het Maastrichts heeft drie tweeklanken: *ei*, *ou* en *ui*. We noemen ze zo, omdat ze uit twee klinkers bestaan.

1.	Spelling:	*ei / ij*
	Uitspraak:	zoals de tweeklank gespeld *ei* in *ei*.
	Voorbeelden:	rijstartel 'veter', veis 'vies', spei 'spuw', zeibaor 'vergiet'
2.	Spelling:	*ou(w) / au(w)*
	Uitspraak:	zoals de tweeklank gespeld *ou* in *zout*.
	Voorbeelden:	doum 'duim', paus 'paus', pauw 'pauw', sjouw 'schoorsteen'
3.	Spelling:	*ui*
	Uitspraak:	zoals de tweeklank gespeld *ui* in *bui*.
	Voorbeelden:	nuits 'nieuws', kuime 'kermen, zuchten', lui 'mensen', tuine 'tonen

De combinaties van klinker + j

Deze combinaties kunnen worden verdeeld in twee groepen: korte klinker + *j* en lange klinker + *j*.

Korte klinker + *j*

1.	Spelling:	*aj*
	Uitspraak:	zoals de klank gespeld *ai* in *ai*. In het Nederlands komt deze klankcombinatie slechts in een paar woorden voor, zoals in *taille* en *detail*.
	Voorbeelden:	ajdste 'oudste', (ziech) hajje' (zich) haasten', gajdeef 'gauwdief', sajs 'saus'
2.	Spelling:	*ej*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *e* in *zes*, gevolgd door *j*. Deze klankcombinatie komt in het Nederlands niet voor.
	Voorbeelden:	bezej 'begrip', lewej 'lawaai', krej 'kraai', petej 'oplawaai'
3.	Spelling:	*oj*
	Uitspraak:	zoals de klank gespeld *oi* in *hoi*. Deze klankcombinatie is in het Nederlands niet frequent.
	Voorbeelden:	foj 'foei', kojl 'kuil', getrojd 'getrouwd', lojje 'luiden'
4.	Spelling:	*oej*
	Uitspraak:	zoals de klank gespeld *oei* in *foei*.

	Voorbeelden:	*doej 'dooi', toej 'kreng', poejakkere 'zich afbeulen',* vloej 'vlo'
5.	Spelling:	*uuj*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *u* in het Franse woord *tu*, gevolgd door *j*. Deze klankcombinatie komt in het Nederlands niet voor.
	Voorbeelden:	vluuje 'vlooien'(werkwoord), uujer 'uier', struuje 'strooien', (iech) nuuj '(ik) nodig uit'

Lange klinker + *j*

1.	Spelling:	*aaj*
	Uitspraak:	zoals de klank gespeld *aai* in *baai*.
	Voorbeelden:	aajd 'oud', raajer 'wielen', kaajd 'koud', zaajt 'zout'
2.	Spelling:	*aoj*
	Uitspraak:	Deze klankcombinatie lijkt op de klinker gespeld *o* in *zone*, gevolgd door *j*. In het Nederlands komt deze klank-combinatie niet voor.
	Voorbeelden:	maoj 'made', sjevraoj 'rilling', raoje 'raden', slaoj 'sla'
3.	Spelling:	*ääj*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *eu* in het Franse woord *veuve*, gevolgd door *j*. In het Nederlands is deze klankcombinatie onbekend.
	Voorbeelden:	dräöj 'draden', läöjke 'laatje', vläöjke 'vlaatje', (ziech) kräöje (aon) '(zich) vergrijpen (aan)'
4.	Spelling:	*eej*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *ee* in *mee*, gevolgd door *j*. In het Nederlands komt deze combinatie voor in informeel taalgebruik: *ze reje*.
	Voorbeelden:	beeje 'bieden', (ze) kneejde '(ze) knielde', kneeje 'knieën', (iech) verbeej '(ik) verbied'
5.	Spelling:	*euj*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *eu* in het Franse woord *feu*, gevolgd door *j*. Deze combinatie komt niet voor in het Nederlands.
	Voorbeelden:	bleuj 'bloei', meuj 'moe', keuj 'koeien', veuj 'voeten'
6.	Spelling:	*ooj*

Uitspraak:	zoals de klank gespeld *ooi* in *fooi*.
Voorbeelden:	kooj 'koe', doojer 'dooier', brooje 'braden', (iech) blooj '(ik) bloed'

De combinaties van klinker + w

De klinker in deze combinaties is altijd kort.

1.	Spelling:	*aw*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *a* in *kat*, gevolgd door *w*. Deze combinatie komt niet voor in het Nederlands.
	Voorbeelden:	awwers 'ouders', kaw 'kou', gaw 'gauw', wawwel 'geklets'
2.	Spelling:	*ew*
	Uitspraak:	zoals de klinker gespeld *e* in *zes*, gevolgd door *w*. Deze combinatie is onbekend in het Nederlands en niet frequent in het Maastrichts.
	Voorbeelden:	klewke 'klauwtje', vewke 'vouwtje', sjewke 'grendeltje'
3.	Spelling:	*iew*
	Uitspraak:	zoals de klank gespeld *ieuw* in *nieuw*.
	Voorbeelden:	iew 'eeuw', sjriewe 'schreeuwen', liew 'leeuw', spriew 'spreeuw'

De medeklinkers

Het Maastrichts heeft drieëntwintig medeklinkers, die in vijf traditionele taalkundige categorieën kunnen worden onderverdeeld: zes plosieven (*p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *gk*), negen fricatieven (*f*, *v*, *s*, *z*, *sj*, *zj*, *g* / *ch*, *g*, *h*), vier nasalen (*m*, twee soorten *n*, *ng*), twee liquidae (*l*, *r*) en twee halfvocalen (*j*, *w*).

De ***plosieven*** ('plofklanken') zijn klanken waarbij de luchtstroom in de mond kort wordt geblokkeerd; plosieven kunnen niet lang worden aangehouden en zijn altijd van korte duur:

1.	Spelling:	*p*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld p in *pen*.
	Voorbeelden:	piejot 'soldaat', pitstang 'nijptang', piering 'aardworm', pôtsvrouw 'schoonmaakster'

2. Spelling: *b*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *b* in *bal*.
Voorbeelden: beie 'bidden', beuke 'huilen', bekans 'bijna', bies 'dier'

3. Spelling: *t*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *t* in *tas*.
Voorbeelden: tappesere 'behangen', trök 'terug', touwbak 'tabak', twie 'twee'

4. Spelling: *d*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *d* in *dom*.
Voorbeelden: dèks 'dikwijls', drejje 'draaien', doors 'dorst', drekbak 'vuilnisbak'

5. Spelling: *k*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *k* in *kat*.
Voorbeelden: kalbas 'tas', kies 'kaas', kiekoet 'etalage', klie 'klaver'
Commentaar: *Aan het einde van een klein aantal woorden wordt deze* klank gespeld als *gk*: brögk 'brug', mögk 'mug', (iech) zègk '(ik) zeg'.

6. Spelling: *gk*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *g* in het Franse woord *garçon*. In het Nederlands komt deze klank niet voor.
Voorbeelden: brögke 'bruggen', sjogkel 'schommel', gezègkde 'gezegde', zègke 'zeggen'

De ***fricatieven*** ('wrijf- of ruisklanken') zijn medeklinkers met een schurend of sissend geluid; doorgaans worden ze kort uitgesproken; maar ze kunnen desgewenst langer worden aangehouden omdat de luchtstroom niet wordt geblokkeerd:

1. Spelling: *f*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *f* in *fiets*.
Voorbeelden: fies 'feest', fiezele 'motregenen', fitselke 'klein stukje', fótsje 'valsspelen'

2. Spelling: *v*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *v* in *veel*.
Voorbeelden: veerdeg 'klaar', verpópzak 'verbouwereerd', veme 'vademen', vunkele 'met vuur spelen'

3.	Spelling:	*s*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *s* in *som*.
	Voorbeelden:	smeed 'smid', snie 'sneeuw', slebrik 'glijbaan', stievel 'laars'
4.	Spelling:	*z*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *z* in *zien*.
	Voorbeelden:	zaat 'zat', zun 'zonde', zawwel 'onzin, geklets', zwegel 'lucifer'
5.	Spelling:	*sj*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *sj* in *sjaal*.
	Voorbeelden:	sjan 'schande', sjeigel 'scheiding in haar', sjaoj 'schade', sjoor 'regenbui'
6.	Spelling:	*zj*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *j* in het Franse woord *joli*. Deze klank komt in het Nederlands alléén voor in leenwoorden, zoals *jury*.
	Voorbeelden:	zjeloes 'jaloers', zjiem 'dikke trom', zjielee 'vest', zjus 'juist'
7.	Spelling:	*ch / g*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *ch* in *lach*.
	Voorbeelden:	daag 'dag', iech 'ik', loch 'lucht', hoeg 'hoog'
8.	Spelling:	*g*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *g* in *gaan*, met dit verschil dat het Maastrichts een zogenaamde 'zachte' *g* heeft. Deze klank wordt uitgesproken door de tong tegen het verhemelte te drukken, maar niet zo ver naar achter als voor de *g* in *gaan*.
	Voorbeelden:	gaank 'gang', goonsdag 'woensdag', gere 'graag', gruuts 'trots'
9.	Spelling:	*h*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *h* in *huis*.
	Voorbeelden:	heer 'hij', hin 'kip', hel 'hard', huidvleis 'hoofdkaas'

De ***nasalen*** ('neusklanken'); hierbij gaat de lucht door de neusholte in plaats van door de mondholte:

1.	Spelling:	*m*
	Uitspraak:	zoals de medeklinker gespeld *m* in *mee*.
	Voorbeelden:	mage 'mogen', mets 'mes', mèt 'met', möts 'muts'

2. Spelling: *n*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *n* in *naar*.
Voorbeelden: neve 'naast', nui 'nieuw', noonk 'oom', numme 'nemen'

3. Spelling: *n*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *n* in *oranje*.
Voorbeelden: fraanjel 'franje', manjefiek 'magnifiek', kaanjel 'dakgoot', Spaanje 'Spanje'

4. Spelling: *ng* / *n* (voor *k*)
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *ng* in *ding*.
Voorbeelden: baank 'bank', spang 'speld', laank 'lang', zenger 'zanger'

De ***liquidae*** ('tongklanken'); de tong staat in zo'n positie dat de klankstroom erlangs vloeit:

1. Spelling: *l*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *l* in *laat*.
Voorbeelden: ligke 'liggen', leiherteg 'weekhartig', lèste 'laatste', look 'gat'

2. Spelling: *r*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *r* in *rood*. De Maastrichtse *r* is een zogenaamde 'huig-*r*', dat wil zeggen dat deze klank wordt uitgesproken door de huig tegen het achterste gedeelte van de tong te laten trillen.
Voorbeelden: raffel 'groot aantal', rinnewere 'stuk maken', reie 'reden', reub 'raap'

De ***halfvocalen*** ('glijklanken'):

1. Spelling: *j*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *j* in *jaar*.
Voorbeelden: jäög 'jeugd', jenke 'huilen', jatse 'hard lopen', jummers 'immers'

2. Spelling: *w*
Uitspraak: zoals de medeklinker gespeld *w* in *wang*. Deze klank is in het Maastrichts meestal bilabiaal, wat wil zeggen dat hij met lipronding wordt uitgesproken.
Voorbeelden: watsj 'oorvijg', wejje 'waaien', wawweleer 'kletskous', wienie 'wanneer'

De spraakklanken van het Maastrichts en het Nederlands

Een vergelijking van de inventaris van de spraakklanken van het Maastrichts en het Nederlands laat zien dat het Maastrichts een zestal klinkers heeft die in het Nederlands niet of alléén in leenwoorden voorkomen. Dat geldt ook voor een aantal combinaties van klinker + *j* en klinker + *w*. Het Maastrichts heeft twee medeklinkers die het Nederlands niet kent en een medeklinker die in het Nederlands alléén in leenwoorden wordt aangetroffen. De verschillen zijn samengevat in onderstaande tabel.

	Maastrichts	*Nederlands*
Klinkers	è	–
	ó	–
	ö	(sporadisch, in bijv.: löss)
	ao	(sporadisch, in bijv.: zone)
	äö	(sporadisch, in bijv.: freule)
	è / ai	(sporadisch, in bijv.: serre)
Klinker + *j* / *w*	aj	(sporadisch, in bijv.: taille)
	ej	–
	oj	(sporadisch, in bijv.: hoi)
	uuj	–
	aoj	–
	äöj	–
	euj	–
	aw	–
	ew	–
Medeklinkers	gk	–
	zj	(sporadisch, in bijv.: jury)
	g ('zachte' g)	– (zie slotalinea van 1.2)

2.3 Stoottoon en sleeptoon

Wie als spreker van het Standaardnederlands Maastrichts wil leren – er zijn mensen die dat proberen – slaagt er over het algemeen nog wel in om zich de spraakklanken van het Maastrichts eigen te maken. Wat echter zeer grote

en meestal onoverkomelijke moeilijkheden oplevert, is het verwerven van de correcte uitspraak van woorden die met stoottoon of sleeptoon moeten worden uitgesproken.

Het verschil tussen stoottoon en sleeptoon speelt in het Maastrichts – en in verschillende andere dialecten in Nederland en Belgisch Limburg – een belangrijke rol. Het wordt meestal waargenomen als een verschil in lengte: woorden die met sleeptoon worden uitgesproken worden langer aangehouden dan woorden die stoottoon krijgen. Toonhoogte en de kwaliteit van de klinker of tweeklank zijn echter ook relevant (Gussenhoven en Aarts 1999). Overigens is het gebruik in Limburgse dialecten van stoottoon en sleeptoon niet overal gelijk: het is best mogelijk dat een woord in het Maastrichts een stoottoon heeft, terwijl het in een ander Limburgs dialect een sleeptoon krijgt.

Veel Maastrichtse woorden krijgen altijd stoottoon, andere moeten altijd met sleeptoon worden uitgesproken. In een aantal gevallen worden de twee verschillende tonen gebruikt om betekenissen te onderscheiden. Vergelijk bijvoorbeeld:

	Betekenis (met stoottoon)	*Betekenis (met sleeptoon)*
deur	'duur'	'deur'
douf	'duif'	'doof'
leve	'lieve'	'leven'
sjouw	'schoorsteen'	'lelijk'
speule	'afwassen'	'spelen'
veer	'vier'	'wij'
veule	'voelen'	'veulen'
zin	'stemming'	'verlangen'

Het Maastrichts heeft ook een aantal zelfstandige naamwoorden die hun meervoud niet vormen door middel van een uitgang, maar door verandering van toon. In het enkelvoud krijgen ze sleeptoon, terwijl de vorm voor het meervoud met stoottoon moet worden uitgesproken. Enkele voorbeelden (zie ook 3.3):

Enkelvoud: sleeptoon	*Meervoud: stoottoon*
bein 'been'	bein 'benen'

peerd 'paard'	peerd 'paarden'
wörm 'worm'	wörm 'wormen'

Het stoottoon-sleeptoon-contrast manifesteert zich ook bij enkele bijvoeglijke naamwoorden, die, afhankelijk van hun functie, stoottoon of sleeptoon krijgen. Voorbeelden zijn *erm* 'arm', *hel* 'hard', *wèld* 'wild' en *werm* 'warm'. Deze krijgen stoottoon als ze attributief gebruikt worden, dat wil zeggen als ze worden gevolgd door een mannelijk of vrouwelijk zelfstandig naamwoord in het enkelvoud of door een zelfstandig naamwoord in het meervoud. Ze krijgen echter sleeptoon, als ze gevolgd worden door een onzijdig zelfstandig naamwoord in het enkelvoud en als ze predicatief worden gebruikt. Voorbeelden:

Stoottoon		*Sleeptoon*	
'nen erme maan	'een arme man'	'n erm keend	'een arm kind'
'n erm vrouw	'een arme vrouw'	Die vrouw is erm	'Die vrouw is arm'
erm lui	'arme mensen'		

De termen 'predicatief' en 'attributief' komen in dit boek nog enkele keren terug en vergen wellicht enige uitleg. Als een bijvoeglijk naamwoord direct vóór het zelfstandig naamwoord staat, zeggen we dat het 'attributief' wordt gebruikt. Staat het los in de zin, niet direct voor het zelfstandig naamwoord, dan noemen we dat 'predicatief' gebruik. In *die vrouw is sjoen* is *sjoen* ('mooi') predicatief; in *die sjoen vrouw* is *sjoen* attributief.

Het contrast tussen stoottoon en sleeptoon komt in het Maastrichts niet voor in onbeklemtoonde lettergrepen en is beperkt tot woorden met:

1. de korte klinkers *a, e, è, i, o, ö* en *u*, gevolgd door *l, m, n, ng* of *r*.

Stoottoon	Sleeptoon
bal 'dansfeest'	bal 'speelbal'
berg 'bergen'	berg 'berg'
stèl 'stil'	stèl 'stel'
wins 'winst'	wins 'wens'

2. de lange klinkers *aa, ee, eu* en *oo*.

Stoottoon	Sleeptoon
(heer) slaag 'slaagt'	slaag 'slag'
gebeed 'gebied'	gebeet 'gebit'
deur 'duur'	deur 'deur'
hoof 'hoofd', 'baas'	hoof 'tuin'

3. de tweeklanken *ei, ou* en *ui*.

Stoottoon	Sleeptoon
bij 'bij'	bij 'dichtbij'
sjouw 'schoorsteen'	sjouw 'lelijk'
lui 'mensen'	lui 'lui'

2.4 Klemtoon

De regels voor de plaats van de klemtoon zijn over het algemeen hetzelfde als die van het Standaardnederlands. In een klein aantal woorden wijkt het klemtoonpatroon echter van het Nederlands af:

ac'cordeon 'accordeon'	karne'val 'carnaval'
'bieljarte 'biljarten'	keers'daag 'kerstdag'
'elend 'ellende'	nui'jaor 'nieuwjaar'
'kaffee 'café'	'pizjema 'pyjama'
'kannepee 'canapé'	'touwbak 'tabak'

2.5 Maastrichtse uitspraakregels

Het Maastrichts heeft enkele uitspraakregels die niet in het Standaardnederlands gelden. Zo wordt de *t* niet uitgesproken aan het einde van woorden zoals *nach* 'nacht' en *fies* 'feest' en wordt de slot-*n* vaak weggelaten, bijvoorbeeld in de onbepaalde wijs van werkwoorden, zoals in *loupe* 'lopen' en *rope* 'roepen'. Als Maastrichtenaren Nederlands spreken, treedt vaak interferentie op: dat betekent dat ze geneigd zijn de regels van het Maastrichts op het Nederlands toe te passen. Een zin als *Maastricht heeft zijn eigen dialect* klinkt dan als *Maastrich heef zijn eige dialek.*

We beperken ons hier tot een viertal voorbeelden van Maastrichtse uitspraakregels. Die uitspraakregels gelden ook voor veel andere Limburgse dialecten, zoals we in hoofdstuk 1 al hebben vermeld.

1. elisie (of: weglating) van de slot-*t*

Nederlandse woorden kunnen uitgaan op een medeklinkercombinatie die bestaat uit een slot-*t*, voorafgegaan door *ch / g, f, k, p* of *s*. In het Maastrichts wordt de slot-*t* niet uitgesproken:

-*cht*:	'Maastricht' – *Mestreech*
-gt:	'vraagt' – vreug
-ft:	'kreeft' – kreef
-kt:	'inkt' – ink
-pt:	'roept' – reup
-st:	'rust' – rös

Een verschijnsel dat nagenoeg uit het Maastrichts is verdwenen, is de toevoeging van een *t* aan het eind van een woord om beleefdheid uit te drukken. Een groenteman die extra beleefd Maastrichts wilde spreken kon bijvoorbeeld in plaats van *Wèlt geer nog e spierke poor, mevrouw / menier?* ('Wilt u nog een prei, mevrouw / mijnheer?') zeggen *Wèlt geert nog e spierke poor, mevrouwt / meniert?*, dus met een extra *t* in *geert, mevrouwt* en *meniert*. De toegevoegde 'beleefdheids-*t*' is in hedendaags Maastrichts nog te horen in de woorden *jaot* en *neint*, de beleefdheidsvormen van *jao* 'ja' en *nein* 'nee(n)'. Misschien is die toevoeging van een slot-*t* te verklaren als een vorm van hypercorrectie. Maastrichtenaren waren zich ervan bewust dat bij veel woorden de *t* aan het eind van het woord werd weggelaten (vgl. *Mestreech* en *Mestreech*teneer, *kreef* 'kreeft' en *kreef*ten 'kreeften'). Daarom gingen zij te pas en te onpas een *t* aan het eind van een woord toevoegen om maar zo netjes en correct mogelijk over te komen.

De Nederlandse slotcombinatie *-mt* correspondeert in het Maastrichts met

-*mp*:	'vreemd' – vreemp	'komt' – kump

2. elisie van de slot-*n*

In het Maastrichts wordt een slot-*n* niet uitgesproken in woorden die eindigen in een onbeklemtoonde lettergreep met de sjwaklinker:

'spreken' – spreke	'talen' – taole
'hebben' – höbbe	'zeven' – zeve

3. *sch-* > *sj-*
De Nederlandse medeklinkercombinatie *sch-* aan het begin van een woord correspondeert in het Maastrichts met *sj-*:

'schuiven' – sjuive	'school' – sjaol
'schrijven' – sjrieve	'schoen' – sjoon

4. *d* > *j*
Nederlandse woorden die in het midden een *d*-klank hebben, gevolgd door de sjwaklinker, krijgen in hun Maastrichtse equivalenten meestal *j*:

'broden' – broejer	'lade' – laoj
'raden' – raoje	'trede' – trej

2.6 De spelling van het Maastrichts

Veel Maastrichtenaren spreken weliswaar Maastrichts, maar ze lezen het vrij weinig en ze hoeven het bijna nooit te schrijven. Over het algemeen hebben ze daarom vrij veel moeite met het correct spellen van hun dialect. De verklaring daarvoor is eenvoudig: op school leren ze wel de spelling van het Nederlands, maar niet die van het plaatselijk dialect.

Toch wijkt de spelling van het Maastrichts niet zo veel af van die van het Nederlands. Ze maakt gebruik van de 26 letters van het Nederlands alfabet, maar ze kent daarnaast een klein aantal spellingsymbolen – sommige met diakritische tekens, zoals de ` op de tweede e in 'versjèt' – die in de spelling van het Nederlands alleen voorkomen in leenwoorden. Dat zijn:

è:	versjèt 'vork'	dèks 'vaak'
ó:	stóp 'stoep'	fótsje 'valsspelen'
ö:	trök 'terug'	öts 'buil'
ao:	sjaol 'school'	vlaoj 'vlaai'
äö:	väöl 'veel'	sjäöp 'schapen'
gk:	zègke 'zeggen'	brögke 'bruggen'
zj:	zjus 'jus'	zjuweleer 'juwelier'

In 1955 verscheen het *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs* van dr. H.J.E. Endepols. Voor hen die in het Maastrichts schreven, functioneerde dit boek niet alleen als woordenboek maar ook als spellinggids. Een poging om de spelling van het Maastrichts op een systematische manier te beschrijven

werd in 1992 gedaan door Pol Brounts en Phil Dumoulin in *Speulentere Spelle* ('Spelend Spellen'). De door deze auteurs voorgestelde spelling week op een vrij groot aantal punten af van die van Endepols. In 1999 werd zij, bij besluit van het College van Burgemeester en Wethouders, tot de officiële spelling van het Maastrichts verheven. *Speulentere Spelle* is gebaseerd op de, in 1983 door Jan Notten gereviseerde, *Aanwijzingen voor de Spelling van de Limburgse Dialekten.*



Het Leesplenkske is de Maastrichtse versie van het aap-noot-mies-leesplankje. Het biedt typisch Maastrichtse woorden in hun officiële spelling en toont de meeste klanken van het Maastrichts. Rij 1: speen(tje), zak, kip, varken, prei, knoop; rij 2: krant, kaars, schommel, koorzangertje, olielamp, vergiet; rij 3: walmuur, doos, geest, korf, maasbrug. De hier afgebeelde versie van het Leesplenkske dateert uit 2000; dus van na 1999, in welk jaar de officiële spelling van het Maastrichts werd vastgelegd. In de eerste versie van het Leesplenkske van Bèr Essers uit 1984 was de spelling van drie woorden anders: lôtsj, zeijbaor, maosbrök.

3. De woordenschat, vormleer en syntaxis

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bestaat uit drie onderdelen. In 3.2 beschrijven we kort welke woorden in het Maastrichts voorkomen, waar ze vandaan komen en welke woorden lijken te verdwijnen. Een korte 'vormleer' van het Maastrichts is onderwerp van 3.3: daar beschrijven we welke complexe vormveranderingen Maastrichtse woorden kunnen ondergaan als ze worden vervoegd of verbogen. Enkele syntactische – de zinsbouw betreffende – interessante verschillen tussen het Maastrichts en het Nederlands komen aan de orde in 3.4.

3.2 De woordenschat

De woordenschat van het Maastrichts is beschreven door Endepols in zijn *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs* (1955). In dit boek, dat betrekking heeft op de periode 1729–1950, zijn de Maastrichtse woorden in alfabetische volgorde tussen de Nederlandse woorden geplaatst. Een nieuwe versie, met als titel *De Nuie Mestreechsen Dictionair*, is in voorbereiding en zal waarschijnlijk in 2003 of 2004 uitkomen. In tegenstelling tot de *Diksjenaer* van Endepols zal dit boek uit twee delen bestaan: Nederlands-Maastrichts en Maastrichts-Nederlands.

Het Maastrichts heeft een groot aantal woorden die, qua spelling, uit-

spraak en betekenis, identiek zijn met het Nederlands. We hoeven daar niet verder op in te gaan. Onze aandacht gaat hier vooral uit naar typisch Maastrichtse woorden die voor niet-sprekers van het dialect niet of nauwelijks herkenbaar zijn. Daarbij hebben we vaak van Endepols' *Diksjenaer* gebruikgemaakt; typisch Maastrichtse woorden heeft hij van een sterretje (*) voorzien. Hieronder geven we eerst voorbeelden van oude Maastrichtse woorden die (nagenoeg) uit het dialect zijn verdwenen. Het Maastrichts heeft in de loop van zijn geschiedenis een vrij groot aantal woorden overgenomen uit het (Rijnlands) Duits en het (Waals) Frans. Van beide categorieën woorden geven we voorbeelden. Vervolgens bespreken we enkele veranderingen in de woordenschat. Een alfabetische lijst van typisch Maastrichtse woorden die heden ten dage nog steeds worden gebruikt geven we in hoofdstuk 6.

Woorden die (nagenoeg) uit het dialect zijn verdwenen

Onderstaande lijst bevat enkele woorden die door sprekers van het hedendaags Maastrichts niet of nauwelijks meer worden herkend, laat staan gebruikt:

achele – graag eten
ambaadsje – aubade
belump – overleg
bózjee – gespuis
doedej – schat
defo – gebrek
göthierke – rioolreiniger
hittentrit – manke gang
huipölling – hoofdpeluw, hoofdkussen
ieverans – ergens
injobel – gemeen
jenkpluim – rouwband
kaafmouze – verliefd praten, vrijen
kazjeweel – toevallig
kepsj – blut
kiskedie – grappenmaker
koleer – woede
kómpasjeus – medelijdend

liebe – domme vrouw
memmestieper – bustehouder
nóddele – zeuren
peloes – gazon
poelepejje – liefkozen
prómmenaad – wandeling
ramplassere – vervangen
ratteljee – kunstgebit
rópskeukske – pepermuntje
sjarnèls – zeer, erg
sjetief – klein
sjietekouleveger – putjesschepper
triesjere – vals spelen
tuiel – sleur
ummezus – tevergeefs
veldbaoj – veldwachter
wijsvrouw – vroedvrouw

In 1948 testte Endepols de kennis van 84 Maastrichtse woorden van een Maastrichtse leerling uit de zesde klas gymnasium-B. We geven er hier enkele, in de spelling van Endepols (1948) met hun vertaling: *belkesbuimke* 'fuchsia', *belzjemien* 'Belgische vrouw; mooie vrouw', *däölke* 'kauw, torenkraai', *gaasbies* '(haard)krekel; werknemer van gemeentelijk gasbedrijf', *govie* 'politieagent'; *grondel* 'soort vis; kwajongen; houten verbindingspen', *herdis* 'hagedis', *huijwagel* 'hooiwagen; soort insect', *kakjonge* 'snotneuzen; nestjongen van vogels', *kèllever* 'kervel', *kónkernol* 'oude lelijke vrouw', *kroepoet* 'varkensbloed met azijn en kruiden, soort balkenbrij', *kuulderaap* 'koolraap', *meelder* 'merel', *meizäödsje* 'madelief(je)', *mispel* 'soort vrucht; wesp', *mieske* '(kool)meesje', *mósjke* 'vliegeplantje' (niet: *mösjke* 'musje'), *pees* 'perzik', *pinhin* 'parelhoender', *regelaot* 'reine-claude', *sjraleóng* 'geranium', *sjroet* 'kalkoen', *slivvenierebieske* 'lieveheersbeestje', *smielje* 'bladluis', *taatsj* 'grasmus; lange magere vrouw', *veemke* 'draadje', *vogelwik* 'vogellijm; maretak, mistletoe', *vuurbieske* 'glimwormpje'. Endepols stelde onthutst vast dat de leerling slechts een kwart van de woorden correct naar het Nederlands kon vertalen.

Woorden uit het (Waals) Frans

In de loop van de tijd heeft het Maastrichts een vrij groot aantal woorden overgenomen uit het (Waals) Frans. De achtergrond daarvan wordt in 4.2 geschetst. Vele daarvan zijn in onbruik geraakt en door Nederlandse woorden vervangen. Voorbeelden zijn: *facteur* 'postbode', *grameer* 'grootmoeder', *komplezant* 'vriendelijk', *koerazjeus* 'moedig' en *palto* 'overjas'. De volgende woorden zijn echter nog steeds populair:

addie – adieu
allebonneur – goed zo!
allee (of: alleh of alloh) – vooruit!, kom op!
ambras – drukte
appetiet – eetlust
astrant – brutaal
boezjere – bewegen
boezjie – kaars
bomma – grootmoeder
bompa – grootvader
coiffeur – kapper
compleminte – groeten
gamin – kwajongen
gezèt – krant
hospitaol – ziekenhuis
kalbas, kelbas – damestasje, boodschappentas
kónzjee – ontslag
krapuul / krepaj – uitschot
krevat – das
pees – perzik
petik – winkeltje, zaakje, huisje
poor – prei
ranzjere – regelen, ordenen
ziech rappelere – zich herinneren
ziech sjaggernere – zich ergeren
sjegrijn – verdriet
sjevraoj – rilling (< Frans chaud + froid)
tappesere – behangen

tèddevo – kalfskop (‹ Frans tête de veau)
versjèt – vork
videe / videke – de lege (deeg)vorm van een pasteitje
zjeloes – jaloers
ziech zjenere – zich schamen
zjielee – vest
zjustemint – juist

Woorden uit het (Rijnlands) Duits

Ook veel uit het Duits overgenomen woorden, zoals *aomer* 'houtskool', *aomzeik* 'mier', *apekrootsj* 'klein kind', *blatsj* 'mond' en *klabastere* 'met moeite lopen' zijn verloren gegaan. De volgende woorden zijn echter bewaard gebleven en worden nog zeer frequent gebruikt:

bats – bil
betóppe – bedriegen
bezej – begrip
brómel – braambes
fippe – kieskeurig eten
fisternölle – knutselen
fitske / fitselke – klein stukje
flojs – pluisje
flóts – manzieke vrouw
fótsje – bedriegen
gabbie – mond, snuit
gats – steeg
gieles – maag, buik
hejs – handschoen
jatse – rennen
klasjenere – druk redeneren
krissie – drop
kroonsel – kruisbes
naober – buurman
plenke – spijbelen
pinnefókser – vrek
pratsj – modder

puun / pune – kus, kussen

sjaw – grendel

sjink – ham

sjogkel – schommel

sjoor – regenbui

sjrienewèrker – meubelmaker

smik – zweep

snóp – verkoudheid

stievel – laars

straank höbbe veur – ontzag hebben, bang zijn voor

teleur – bord

tuut – papieren zak

vets(ke) – klein stukje, draadje

vrech – brutaal

vreigele – ruzie maken

watsj – oorvijg

wiemere – aalbessen

wiks – schoensmeer

zeumere – aren lezen, verstrooide aren naoogsten

Veranderingen in de woordenschat: variabelen

De invloed van het Standaardnederlands op het Maastrichts manifesteert zich vooral in de woordenschat. Het Maastrichts kent een groot aantal variabelen, zoals *gezèt / krant, kraank / ziek* en *rijstartel / veter*, waarvan de ene variant een oud Maastrichts woord is, terwijl de andere uit het Nederlands is overgenomen. Observatie van wat sprekers van het Maastrichts zeggen, laat zien dat veel Maastrichtenaren consequent blijven vasthouden aan de oude woorden. Voor hen zijn woorden als *krant, ziek* en *veter* een gruwel. Anderen gebruiken soms de ene, dan weer de andere variant, terwijl in het taalgebruik van een derde categorie sprekers de oude woorden reeds (gedeeltelijk) door hun Nederlandse concurrenten zijn vervangen. Voorbeelden van variabelen:

beslaag – beroerte
bomma – oma
bompa – opa
gezèt – krant
goonsdag – woensdag
gruuts – trots
hin – kip
hoof – tuin
hospitaol – ziekenhoes
kemissie – boodsjap
kraank – ziek
poor – prei
rijstartel – veter
teleur – bord

3.3 Vormleer

Een vormleer beschrijft de vormveranderingen die woorden kunnen ondergaan als ze worden verbogen of vervoegd. De vormleer van het Maastrichts wijkt in veel opzichten af van die van het Standaardnederlands. Om de lezer een indruk te geven van de complexiteit ervan kunnen we volstaan met een beknopte beschrijving van de vormveranderingen in vier woordsoorten: werkwoorden, zelfstandige naamwoorden, die samen met lidwoorden worden behandeld, en bijvoeglijke naamwoorden. Voor een gedetailleerde beschrijving van de Maastrichtse vormleer zie Aarts (2001).

Werkwoorden

Het Maastrichts heeft, net zoals het Standaardnederlands, regelmatige en onregelmatige werkwoorden. Een aantal werkwoorden is onregelmatig in het Nederlands, maar regelmatig in het Maastrichts. Tot deze groep horen onder andere:

'bidden – bad – gebeden'	beie – beide – gebeid
'buigen – boog – gebogen'	buige – buigde – gebuig
'lijden – leed – geleden'	lije – lijde – gelije

'rijden – reed – gereden'	rije – rijde – gerije
'schijnen – scheen – geschenen'	sjijne – sjijnde – gesjijnd
'wegen – woog – gewogen'	waoge – waogde – gewaog

Er zijn ook werkwoorden die regelmatige en onregelmatige vormen naast elkaar hebben:

'graven':	graove – graofde / groof – gegraove
'horen':	hure – huurde / hoort – gehuurd
'klimmen':	klumme – klumde / klóm – geklump / geklómme
'ruiken':	ruke – ruukde / rook – geroke
'schrikken':	sjrikke – sjrikde / sjrók – gesjrik / gesjrókke
'voelen':	veule – veulde / voolt – geveuld

De vervoeging van het werkwoord

De vervoeging van het werkwoord illustreren we aan de hand van het regelmatige werkwoord *luustere* 'luisteren' en het onregelmatige werkwoord *valle* 'vallen'. We geven achtereenvolgens de vormen voor de onbepaalde wijs, de onvoltooid tegenwoordige tijd, de onvoltooid verleden tijd, de gebiedende wijs, het tegenwoordig deelwoord en het voltooid deelwoord. Voor alle duidelijkheid: in de voorbeelden laten we de uitgangen voorafgaan door een verbindingsstreepje '-', bijvoorbeeld bij *diech luuster-s*; uiteraard wordt dat streepje in de gewone spelling weggelaten; we horen te schrijven *diech luusters.*

De onbepaalde wijs

	luustere	valle

De onvoltooid tegenwoordige tijd

Enkelvoud	1. iech luuster	iech val
	2. diech luuster-s	diech vèl-s
	Geer luuster-t	Geer val-t
	3. heer / zie luuster-t	heer / zie vèl-t
Meervoud	1. veer luuster-e	veer vall-e
	2. geer luuster-t	geer val-t
	3. zie luuster-e	zie vall-e

Commentaar bij de onvoltooid tegenwoordige tijd:
Het Nederlands kent in de onvoltooid tegenwoordige tijd, zowel voor regelmatige als voor onregelmatige werkwoorden, drie vormen: de stam (*ik spreek*), de stam + *t* (*jij / u spreekt*) en de vorm voor de onbepaalde wijs (*wij spreken*). De regels voor het Maastrichts zijn wat gecompliceerder. Voor de meeste werkwoorden geldt:

1. de vorm voor de eerste persoon enkelvoud is identiek met de stam;
2. de tweede persoon enkelvoud krijgt de uitgang *-s* (ook als het onderwerp na het werkwoord staat);
3. de tweede persoon beleefdheidsvorm is identiek met de vorm voor de tweede persoon meervoud en de derde persoon enkelvoud. De uitgang hangt af van de laatste klank van de stam:
   - *-t*: als de stam uitgaat op *-l*, *-n*, *-r*, *-j* of *-w*: *heer wèlt* 'hij wil', *zie kint* 'zij kent', *geer huurt* 'jullie horen', *'t wejt* 'het waait';
   - *-p*: als de stam uitgaat op *-m*: *heer stump* 'hij stemt', *zie kump* 'zij komt';
   - *-k*: als de stam uitgaat op *-ng*: *heer zingk* 'hij zingt'; *zie bringk* 'zij brengt' geen uitgang: als de stam uitgaat op *-ch*, *-f*, *-g*, *-k*, *-p*, *-s* of *-t*: *geer wach* 'u wacht', *zie rouk* 'zij rookt';
4. de eerste en derde persoon meervoud krijgen de uitgang *-e*;
5. veel onregelmatige werkwoorden krijgen in de eerste, tweede en derde persoon enkelvoud en in de tweede persoon meervoud een vorm met een andere klinker of tweeklank dan die van de onbepaalde wijs:

doen 'doen':	iech daon – diech deis – heer deit – geer daot
ete 'eten':	iech eet – diech its – heer it – geer et
goon 'gaan':	iech gaon – diech geis – heer geit – geer gaot
koume 'komen':	iech kom – diech kums – heer kump – geer komp
stoon 'staan':	iech staon – diech steis – heer steit – geer staot
zien 'zien':	iech zeen – diech zuus – heer zuut – geer zeet

De onvoltooid verleden tijd

Enkelvoud	1.	iech luuster-de	iech veel
	2.	diech luuster-des	diech veel-s
		Geer luuster-de	Geer veel-t
	3.	heer / zie luuster-de	heer / zie veel

Meervoud	1. veer luuster-de	veer vel-e
	2. geer luuster-de	geer veel-t
	3. zie luuster-de	zie vel-e

Commentaar bij de onvoltooid verleden tijd:

1. in het Nederlands krijgen regelmatige werkwoorden in de onvoltooid verleden tijd de uitgangen *-te* / *-ten* of *-de* / *-den*, afhankelijk van de uitgang van de stam: *werk-te(n)*, *hoor-de(n)*. In het Maastrichts krijgen alle personen, enkel- en meervoud, de uitgang *-de*, behalve de tweede persoon enkelvoud, waar de uitgang *-des* wordt toegevoegd. In tegenstelling tot het Nederlands krijgen ook werkwoorden waarvan de stam eindigt op een stemloze medeklinker de uitgang *-de(s)*: *heer lach-de* 'hij lachte', *diech bóf-des* 'jij bofte';
2. de uitgang *-det* voor de tweede persoon beleefdheidsvorm en de tweede persoon meervoud wordt tegenwoordig nauwelijks meer gebruikt: *Geer wèrk-det* 'u werkte', *geer lier-det* 'jullie leerden';
3. in het Nederlands hebben onregelmatige werkwoorden in de onvoltooid verleden tijd slechts twee vormen, bijvoorbeeld *viel* en *vielen*. Het Maastrichts heeft er minimaal drie, vaak vier, bijvoorbeeld *veel*, *veels*, *veelt*, *vele*;
4. de tweede persoon enkelvoud krijgt de uitgang *-s*: *diech bleef-s* 'jij bleef';
5. de tweede persoon beleefdheidsvorm is identiek met de tweede persoon meervoud. De uitgang wordt bepaald door de voorafgaande klank (zie commentaar, punt 3 bij de onvoltooid tegenwoordige tijd). Voorbeelden: *geer verloor-t* 'jullie verloren', *geer kaom-p* 'jullie kwamen', *geer zóng-k* 'jullie zongen', *geer keek* 'u keek';
6. de derde persoon enkelvoud krijgt geen uitgang: *heer kaom* 'hij kwam', *zie zaog* 'zij zag';
7. de eerste en derde persoon meervoud krijgen meestal de uitgang *-e*: *veer kraog-e* 'wij kregen', *ze slep-e* 'ze sliepen'. Een paar werkwoorden krijgen *-te*: *veer dach-te* 'wij dachten', *zie koch-te* 'zij kochten', *zie kós-te* 'zij konden'.

De gebiedende wijs

luuster / luustert	val / valt

Commentaar bij de gebiedende wijs:

1. de gebiedende wijs van regelmatige werkwoorden is in het enkelvoud identiek met de stam. De tweede persoon beleefdheidsvorm en de tweede persoon meervoud krijgen, afhankelijk van de uitgang van de stam, geen uitgang of een van de uitgangen *-k*, *-p* of *-t*:

Enkelvoud	*Beleefdheidsvorm / meervoud*
wach 'wacht'	wach
ming 'meng'	ming-k
kem 'kam'	kem-p
lier 'leer'	lier-t

2. voor de vorming van de gebiedende wijs van de meeste onregelmatige werkwoorden gelden dezelfde regels als voor de regelmatige. Sommige onregelmatige werkwoorden hebben afwijkende vormen, bijvoorbeeld:

Enkelvoud	*Beleefdheidsvorm / meervoud*
blief 'blijf'	blijf
bring 'breng'	breng-k
doeg 'doe'	daot / doot
breek 'breek'	brek
gaank 'ga'	gaot
kom 'kom'	komp
sjrief 'schrijf'	sjrijf
slaag 'sla'	slaot
spreek 'spreek'	sprek

Het tegenwoordig deelwoord

Het Maastrichts heeft twee vormen voor het tegenwoordig deelwoord. Een klein aantal werkwoorden heeft de uitgang *-entere*, die alleen zelfstandig kan worden gebruikt:

Krietentere leep 't keend eweg	'Huilend liep het kind weg'
Lachentere kaom heer nao binne	'Lachend kwam hij naar binnen'

Als het tegenwoordig deelwoord attributief wordt gebruikt, krijgt het de uitgang *-end:*

krietende kinder	'huilende kinderen'
vallende blaajer	'vallende bladeren'

Het voltooid deelwoord

Het voltooid deelwoord van regelmatige werkwoorden wordt gevormd met het voorvoegsel *ge-* en, afhankelijk van de uitgang van de stam, géén uitgang of één van de uitgangen *-p*, *-t* of *-k*:

kloppe	geklop 'geklopt'
druime	gedruim-p 'gedroomd'
liere	gelier-d 'geleerd'
minge	geming-k 'gemengd'

De meeste onregelmatige werkwoorden vormen hun voltooid deelwoord met het voorvoegsel *ge-* en de uitgang *-e*:

spreke – gesproke	sloon – geslage	sjrieve – gesjreve

Lidwoorden

De vorm van de beide lidwoorden hangt af van het getal en het grammaticaal geslacht van het zelfstandig naamwoord dat erop volgt.

Het lidwoord van onbepaaldheid

Vormen:

a. voor een mannelijk zelfstandig naamwoord

'ne: 'ne maan 'een man', 'ne vrund 'een vriend'

'nen: 'nen eerappel 'een aardappel', 'nen daag 'een dag', 'nen hoof 'een tuin', 'nen teleur 'een bord'

Opmerking: *'nen* wordt gebruikt voor woorden die beginnen met een klinker of tweeklank of met *d*, *h* of *t*.

b. voor een vrouwelijk zelfstandig naamwoord

'n: 'n mösj 'een mus', 'n kooj 'een koe'

c. voor een onzijdig zelfstandig naamwoord

e: e sträötsje 'een straatje', e leukske 'een gaatje'

'n: 'n eike 'een eitje', 'n uigske 'een oogje'

Opmerking: *'n* wordt gebruikt voor woorden die beginnen met een klinker of tweeklank.

e of *'n*: e / 'n duuske 'een doosje', e / 'n häöfke 'een tuintje'
e / 'n tuurtsje 'een gebakje'

Opmerking: *e* of *'n* wordt gebruikt voor woorden die beginnen met *d*, *h* of *t*.

Het lidwoord van bepaaldheid

Vormen:

a. voor een enkelvoudig mannelijk zelfstandig naamwoord

de: de keuning 'de koning', de kaffee 'het café'

d'n: d'n ober 'de ober', d'n tied 'de tijd'

Opmerking: *d'n* wordt gebruikt voor woorden die beginnen met een klinker of tweeklank, of met *d*, *h* of *t*.

b. voor een enkelvoudig vrouwelijk zelfstandig naamwoord

de: de ma 'de moeder', de statie 'het station'

c. voor een enkelvoudig onzijdig zelfstandig naamwoord

't: 't keend 'het kind', 't febrik 'de fabriek'

d. voor een meervoudig zelfstandig naamwoord

de: de lui 'de mensen', de hoezer 'de huizen'

Zelfstandige naamwoorden

Het grammaticaal geslacht

Het grammaticaal geslacht (of genus) van een klein aantal zelfstandige naamwoorden wijkt af van dat van hun Nederlandse equivalenten. Vergelijk:

't broor – 'de broer'

de buro – 'het bureau'

d'n diner – 'het diner'

de carneval – 'het carnaval'

de kaffee – 'het café'

de kado – 'het cadeau'

de menu – 'het menu'

de statie – 'het station'

de stöb – 'het stof'

de vinster – 'het venster'

de Vriethof – 'het Vrijthof'

't zuster – 'de zus'

Sommige zelfstandige naamwoorden kunnen zowel onzijdig als mannelijk (of vrouwelijk) zijn:

't / d'n altaor – 'het altaar'

't / de febrik – 'de fabriek'

't / de chapiter – 'het chapiter'

't / de mesjien – 'de machine'

In het Standaardnederlands bestaat een tendens om naar sommige zelfstandige naamwoorden te verwijzen met de voornaamwoorden *hij*, *hem* en *zijn*. Het Maastrichts behandelt deze woorden als vrouwelijk. Vergelijk:

'Doe die lamp uit. Hij brandt al de hele dag.'

Doeg die lamp oet. Ze brant al de gansen daag.

'Wie heeft die tafel verplaatst? Hij staat me in de weg.'

Wee heet die taofel verplaots? Ze steit miech in de weeg.

'Ik heb een nieuwe bank gekocht, maar hij zit niet gemakkelijk.'

Iech höb 'n nui baank gekoch, meh ze zit neet gemekelek.

Meervoudsvorming

In vergelijking met het Standaardnederlands is de vorming van het meervoud van Maastrichtse zelfstandige naamwoorden vrij gecompliceerd. De meeste vormen hun meervoud met behulp van een van de uitgangen *-e*, *-s* of *-er*. Zoals sommige voorbeelden laten zien, treden daarbij vaak extra, (woord)interne, veranderingen in de desbetreffende woorden op:

-e:	kroonsel	kroonsele	'kruisbessen'
	nach	nachte	'nachten'
	maan	manne	'mannen'
	wien	wijne	'wijnen'

	roes	*roeze*	*'rozen'*
-*s*:	bomma	bomma's	'oma's'
	naober	naobers	'buren'
	leedsje	leedsjes	'liedjes'
	broor	breurs	'broers'
	zoon	zäöns	'zonen'
-*er*:	ei	eier	'eieren'
	mets	metser	'messen'
	hoes	hoezer	'huizen'
	broed	broejer	'broden'
	dink	dinger	'dingen'
	keend	kinder	'kinderen'

Bij een aantal zelfstandige naamwoorden kan het meervoud op twee manieren worden gevormd:

bèd	bèdde / bèdder	'bedden'
lepel	lepele / lepels	'lepels'
stóp	stóppe / stup	'stoepen'
vínger	víngers / vínger	'vingers'
voot	veu(t) / veuj	'voeten'

Een tiental woorden hebben in het enkelvoud sleeptoon en in het meervoud stoottoon:

Enkelvoud: sleeptoon		*Meervoud: stoottoon*	
bein	'been'	bein	'benen'
berg	'berg'	berg	'bergen'
derm	'darm'	derm	'darmen'
erm	'arm'	erm	'armen'
körf	'korf'	körf	'korven'
peerd	'paard'	peerd	'paarden'
stein	'steen'	stein	'stenen'
vörm	'vorm'	vörm	'vormen'
weeg	'weg'	weeg	'wegen'
wörm	'worm'	wörm	'wormen'

Meervoudsvorming door middel van een verandering van de klinker of tweeklank van het enkelvoud is zeer frequent. Vaak gaat dit gepaard met een verandering van toon: sleeptoon in het enkelvoud, bijvoorbeeld in *moes* 'muis', en stoottoon in het meervoud: *muis* 'muizen':

a › e	start	stert	'staarten'
aa › e	baank	benk	'banken'
aa › ee	nagel	negel	'spijkers'
aa › ao	daag	daog	'dagen'
ao › äö	haok	hääök	'haken'
o › ö	dochter	döchter	'dochters'
oo › äö	woord	wäörd	'woorden'

Ten slotte volgen hier nog enkele voorbeelden van onregelmatige meervoudsvorming:

draod	dräöj	'draden'
gaank	geng	'gangen'
stad	stei	'steden'
hand	han	'handen'
hoond	hun	'honden'
land	len	'landen'
poet	pu	'poten'

De tweede naamval

De tweede naamvalsconstructie (*vaders fiets*) komt in het Maastrichts niet voor. In plaats daarvan heeft het Maastrichts een constructie met *vaan* 'van' of met een bezittelijk voornaamwoord:

'Karels fiets'	de fiets vaan Sjarel / Sjarel z'ne fiets
'moeders tasje'	't kalbeske vaan ma / ma häör kalbeske

Verkleinwoorden

Voor de vorming van verkleinwoorden heeft het Maastrichts vijf achtervoegsels:

-ke:	ei – eike 'eitje'	vlaoj – vläöjke 'vlaaitje'
-eke:	maan – menneke 'mannetje'	puun – puneke 'kusje'
-ske:	daag – däögske 'dagje'	oug – uigske 'oogje'
-sje:	vrund – vrundsje 'vriendje'	voot – veutsje 'voetje'
-selke:	vertèlselke 'verhaaltje'	späölselke 'spelletje'

Bijvoeglijke naamwoorden

De meeste bijvoeglijke naamwoorden hebben twee vormen: een onverbogen vorm, bijvoorbeeld *sjoen* 'mooi', en een verbogen vorm, *sjoene*.

Predicatief (zie 2.3) of los gebruikte bijvoeglijke naamwoorden krijgen altijd de onverbogen vorm. De vorm van een attributief (zie 2.3) gebruikt bijvoeglijk naamwoord vlak voor een zelfstandig naamwoord hangt af van het getal en het geslacht van het zelfstandig naamwoord dat erop volgt. De verbogen vorm wordt gebruikt:

1. als het volgend zelfstandig naamwoord mannelijk of vrouwelijk enkelvoud is:

'ne rieke noonk	'een rijke oom'
'n bekinde stad	'een bekende stad'

2. als het volgend zelfstandig naamwoord in het meervoud staat:

lestege lui	'lastige mensen'
groete stei	'grote steden'

Bijvoeglijke naamwoorden die uitgaan op een tweeklank of op *-f*, *-l*, *-m*, *-n*, *-ng*, *-r*, *-j* en *-w* vormen een uitzondering op deze regel. Zij krijgen de onverbogen vorm als ze gevolgd worden door een vrouwelijk zelfstandig naamwoord in het enkelvoud of door een meervoudig zelfstandig naamwoord. Het Maastrichts wijkt hier duidelijk af van het Nederlands. Voorbeelden:

'n nui buurt	'een nieuwe buurt'
'n sjoen kèrk	'een mooie kerk'
slum kinder	'slimme kinderen'
deur hoezer	'dure huizen'

Sommige bijvoeglijke naamwoorden hebben in het Maastrichts drie vormen. Vergelijk de vormen van *kaajd* 'koud':

Attributief:

'ne kawwe wind	'een koude wind'
'n kaw kamer	'een koude kamer'
e kaajd huiske	'een koud huisje'
kaw veuj	'koude voeten'

Predicatief:

Iech höb 't kaajd	'Ik heb het koud'

Tot deze groep horen onder andere *aajd* 'oud', *good* 'goed', *gezoond* 'gezond', *joonk* 'jong', *kroomp* 'krom', *laank* 'lang' en *roond* 'rond'.

Niet alleen de vorm, maar ook de toon (stoottoon of sleeptoon) wordt, in sommige gevallen, bepaald door de manier waarop het bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt. Bijvoeglijke naamwoorden zoals *blind* 'blind', *breid* 'breed', *erm* 'arm', *lui* 'lui' en *werm* 'warm' krijgen sleeptoon als ze predicatief worden gebruikt of als ze worden gevolgd door een onzijdig zelfstandig naamwoord in het enkelvoud. In alle andere gevallen moeten ze met stoottoon worden uitgesproken. Voorbeeld:

Stoottoon:

'ne breie stóp	'een brede stoep'
'n brei discussie	'een brede discussie'
brei straote	'brede straten'

Sleeptoon:

Zie heet 't neet breid	'Zij heeft het niet breed'
e breid gengske	'een breed gangetje'

De uitgang -t

Zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden die uitgaan op *-l*, *-n* of *-r* krijgen de uitgang *-t*, als ze verwijzen naar een onzijdig zelfstandig naamwoord in het enkelvoud:

Iech vin dat roed ruuske sjoener es dat geelt.
'Ik vind dat rode roosje mooier dan dat gele.'

3.4 Syntaxis

De syntaxis (of: zinsbouw) van het Maastrichts wijkt niet fundamenteel af van die van het Standaardnederlands. Vroeger waren er enkele afwijkingen die inmiddels verdwenen zijn. Zo kende het Maastrichts in de negentiende eeuw nog een dubbele ontkenning in ontkennende zinnen:

Iech en weet 't neet	'Ik weet het niet'
Iech en doon 't neet	'Ik doe het niet'

Zo'n 50 jaar geleden waren de volgende constructies (Endepols 1955) ook nog gangbaar:

Dat zeet ziech neet	'Dat zegt men niet'
Dat deit ziech neet	'Dat doet men niet'

Het hedendaags Maastrichts verschilt nog steeds in een aantal opzichten van het Standaardnederlands. De volgende lijst bevat een selectie van een aantal verschillen:

1. Het Maastrichts combineert de voegwoorden *of* en *tot* met vragende voornaamwoorden in bijzinnen waar ze in het Nederlands ontbreken.

Zie vroog wee of dat gezag had	'Zij vroeg wie dat gezegd had'
Heer wis neet wat of heer zouw doen	'Hij wist niet wat hij zou doen'
De vraog is wat veur 'n käös tot heer maak	'De vraag is wat voor keuze hij maakt'

2. Het Nederlandse woord *er* kan op vier manieren worden gebruikt: locatief, presentatief, prepositioneel en kwantitatief. Locatief *er* correspondeert met *dao* in het Maastrichts:

Miene vrund woent in Arnhem.	'Mijn vriend woont in Arnhem'
Heer woent dao al vief jaor	'Hij woont er al vijf jaar'

Presentatief *er* krijgt vaak geen vertaling in het Maastrichts. Dit is vooral het geval in zinnen waarin *er* niet op de eerste plaats staat:

Wat is?	'Wat is er?'
Wat is gebäörd?	'Wat is er gebeurd?'
De zuus good oet	'Je ziet er goed uit'
Maag hei gerouk weure?	'Mag er hier gerookt worden?'
Wee kump venaovend?	'Wie komt er vanavond?'

Prepositioneel *er* correspondeert in het Maastrichts met *dao-*, *de-*, *dr-* of *tr-* + voorzetsel: *daomèt* 'ermee', *devaan* 'ervan', *drop* 'erop', *traon* 'eraan'. De laatste drie combinaties kunnen in het Maastrichts niet worden gesplitst. Voorbeelden:

Heer waor dao neet content mèt	'Hij was er niet tevreden mee'
Ze hadde niks devaan gezeen	'Ze hadden niets ervan gezien / hadden er niets van gezien
Iech wèl altied drop kinne rekene	'Ik wil altijd erop kunnen rekenen / wil er altijd op kunnen rekenen'
De hoofs neet traon te dinke	'Je hoeft niet eraan te denken / hoeft er niet aan te denken'

Kwantitatief *er* correspondeert in het Maastrichts met *'rs*, dat alléén kan verwijzen naar een naamwoordelijke constituent in het meervoud:

Wieväöl kinder höbbe ze? Ze höbben 'rs drei	'Hoeveel kinderen hebben ze? Ze hebben er drie'
Vaan die beuk zien 'rs nog twie euver	'Van die boeken zijn er nog twee over'

3. Zoals we bij de zelfstandige naamwoorden al meldden, kent het Maastrichts geen tweede naamval. Constructies zoals *vaders fiets* worden

omschreven door middel van het voorzetsel *vaan* 'van' of een constructie met een bezittelijk voornaamwoord. Voorbeelden:

de fiets vaan pa / pa z'ne fiets	'vaders fiets'
de sjaol vaan Fien / Fien häör sjaol	'Fiens school'

4. Ook de betrekkelijke voornaamwoorden *wiens* / *wier* en de vragende voornaamwoorden *wiens* / *wier* worden in het Maastrichts omschreven:

Dit is de maan dee z'n hoes is aofgebrand	'Dit is de man wiens huis is afgebrand'
Veer höbbe vrun die hun awwers in Ingeland woene	'Wij hebben vrienden wier ouders in Engeland wonen'
Vaan wee is die pen? / Wee z'n pen is dat?	'Wiens pen is dat?'

5. Wederkerende voornaamwoorden worden in het Maastrichts zeer frequent gebruikt in zinnen waarvan de Nederlandse vertaling geen wederkerend voornaamwoord bevat:

Ze gônge z'ch e pèlske drinke	'Ze gingen een biertje drinken'
Doeg t'ch d'ne jas oet	'Trek je jas uit'
Dat doort z'ch ein	'Dat duurt lang'
Veer waore us get goon ete	'We waren wat gaan eten'

6. Het wederkerig voornaamwoord *elkaar* komt in het Maastrichts niet voor. In plaats daarvan heeft het Maastrichts voor de eerste en tweede persoon respectievelijk *us* en *uuch* en voor de derde persoon *ziech*. Na voorzetsels vinden we *ein*:

Veer hadden us hiel lang neet gezeen	'Wij hadden elkaar heel lang niet gezien'
Geer kint uuch toch al langer?	'Jullie kennen elkaar toch al langer?'
Ze winsde ziech gelök	'Ze wensten elkaar geluk'
Die kinder liekene op ein	'Die kinderen lijken op elkaar'

4. De geschiedenis van het dialect (en de stad)

4.1 Inleiding

De geschiedenis van de stad Maastricht en van haar dialect zijn nauw met elkaar verweven. Wie de historie van de stad kent, zal begrijpen waarom Maastrichtenaren zo aan hun eigen identiteit – en dus hun taal – hechten. In 4.2 schetsen we kort de sociale historie van de vestingstad Maastricht en het trotse 'wij-van-Maastricht'-gevoel. We behandelen de historische band van Maastricht met Luik en België, die resulteerde in een groot aantal Franse of Waalse woorden in het dialect. De geschiedenis van het dialect van de stad tot ca. 1800 is onderwerp van 4.3. Over de historie van het *Mestreechs* is maar weinig bekend. Er lijkt namelijk nauwelijks geschreven of gedrukt materiaal voorhanden van vóór 1800 waarin het Maastrichts dialect wordt gebruikt. Het bekendste werk dat in de stad werd geschreven, is de Sint Servaaslegende van Hendrik van Veldeke uit circa 1173. De legende is niet in het Maastrichts geschreven, maar bevat wel Limburgse en misschien zelfs wel een paar Maastrichtse woorden. Vervolgens bespreken we kort het 'Sermoen' uit het einde van de achttiende eeuw, dat tot nu toe werd beschouwd als het oudste *Mestreechs*. We zeiden 'tot nu toe', want onlangs ontdekten we ouder Maastrichts dialectmateriaal van rond 1700.

4.2 Maastricht tegenover de rest van de wereld

Maastrichtenaren zijn trots op hun stad en dialect, voelen een verbondenheid met België, hebben vaak geen hoge pet op van andere Limburgse dialecten en hebben nogal eens een hekel aan Hollanders en hun Hollandse of Nederlandse taal. Waar komen die gevoelens toch vandaan? Om die te kunnen begrijpen, is enig inzicht in de geschiedenis van de stad Maastricht nodig.

Vraag aan een Maastrichtenaar wanneer iemand zich een *Mestreechteneer* mag noemen. De kans bestaat dat die zal antwoorden dat een echte Maastrichtenaar geboren moet zijn binnen de (stads)muren, *binne de mör*. Iemand die in Ziekenhuis St. Annadal of het Academisch Ziekenhuis Maastricht is geboren, behoort niet tot het 'adellijk geslacht' der *Mestreechtenere*. Beide ziekenhuizen liggen immers buiten de oude stadsmuren, die eeuwenlang de harde stenen buitengrenzen waren van de oude vestingstad Maastricht. Het stadsdeel Wyck ligt aan de 'verkeerde' (oost)kant van de Maas, ook buiten die muren. Daar zouden dus evenmin echte *Mestreechtenere* vandaan kunnen komen...



Maastrichtenaren chauvinistisch? Sommige Maastrichtenaren namen (meestal voor de grap) deze ansichtkaarten uit Maastricht mee als ze op vakantie gingen. Vanaf hun vakantieplek stuurden ze die naar hun achtergebleven familie en vrienden in Maastricht. Ze adviseren de achterblijvers toch vooral in het hemelse Maastricht te blijven: 'Dank Jezus op (jullie) blote knieën dat jullie thuis zijn gebleven', 'Help, we gaan hier kapot van heimwee', 'We huilen ons leeg zonder Maastricht', 'Blijf thuis', 'Blijf daar', 'Jullie weten niet hoe goed jullie het hebben daar in Maastricht', 'De groeten, het is hier klote', 'Kom ons halen we zijn hier bestolen'. (De ansichtkaarten werden in 1997 geproduceerd door Jean Wijsen en Guus van Rooy van Aw Kloete Producties Mestreech.)

Maastricht vestingstad

Tegenwoordig zijn er veel bruggen over Nederlandse rivieren. Dat was eeuwen geleden wel anders. Lang was de *Maosbrögk* de enige brug over de Maas op het huidige Nederlands grondgebied. Wie veilig en met droge voeten de Maas wilde oversteken – en de tol kon betalen – moest dat wel in Maastricht doen. Rond 70 na Chr. bouwden de Romeinen de eerste houten brug met stenen peilers. Die brug heeft het lang uitgehouden. Maar op 12 juli 1275, toen er een grote processie overheen trok, brak ze. Dat kostte 400 mensen het leven. Ter vervanging daarvan bouwde men snel enkele honderden meters noordelijker een stenen brug, de huidige *Maosbrögk* of *Aw Brögk* (oude brug).

Rond de Romeinse en de middeleeuwse brug groeide de stad uit tot een belangrijke handelsstad, gelegen aan de Maas en aan een knooppunt van belangrijke handelswegen. Wie de brug en de stad beheerste, beschikte over een strategische, economische en militaire positie. Om minder kwetsbaar te zijn, werd de stad in de dertiende eeuw geheel ommuurd: de geboorte van de vestingstad Maastricht.

De militair-strategische sleutelpositie van Maastricht sprak eeuwenlang zeer tot de verbeelding. De stad heeft tientallen belegeringen meegemaakt door Pruisen, Spanjaarden, Habsburgers, Hollanders (de Oranjes!) en Fransen. Vanaf de Middeleeuwen waren er 'vreemde' garnizoenen in Maastricht om de stad voor de heersende machthebber(s) te behouden. Regelmatig kwam het voor dat in de stad van ongeveer 10.000 inwoners evenveel of meer huursoldaten waren gelegerd. Die spraken vaak geen woord Nederlands – laat staan Maastrichts of een ander Limburgs dialect. Aanvankelijk werden die niet al te frisse lieden zelfs ingekwartierd in de huizen van de Maastrichtenaren. De belegeringen vergden veel van de Maastrichtenaren. Als de stad overwonnen werd, moesten de inwoners vaak enorme oorlogsschulden gaan aflossen...

In 1794 viel Maastricht na een beleg in Franse handen. Kort daarop stonden de complete Nederlanden onder Frans regime. Daarmee brak de 'Franse Tijd' van 1795 tot 1815 aan. Maastricht werd hoofdstad van het Franse Departement van de Nedermaas. Dat besloeg ongeveer het gebied van de huidige Nederlandse en Belgische Limburgen.

De Franse Tijd was voor Maastricht een tijd van bloei en welvaart. In de Bonbonnière vlak bij het Onze Lieve Vrouweplein, tot ver in de twintigste

eeuw de Maastrichtse stadsschouwburg of *de Kemedie*, werden veel Franse stukken van Molière en anderen opgevoerd. Wel waren de 'verlichte' Fransen aanvankelijk fel gekeerd tegen religieuze activiteiten. Ze verboden missen, processies, etc. Priesters moesten loyaliteitsverklaringen ondertekenen. Zij die dat weigerden, zoals de geliefde priester Delruelle van de St. Martinuskerk in het stadsdeel Wyck, moesten onderduiken. Of ze werden zelfs, in 1798, verbannen. Maar binnen enkele jaren versoepelden de Fransen, inmiddels onder leiding van Napoleon, hun houding tegenover godsdienstige activiteiten. Ze zagen in dat de strenge maatregelen hen impopulair maakten. Delruelle kon in 1803 in elk geval met goedkeuring van de Fransen officieel weer aan de slag als pastoor van de St. Martinuskerk. Die Franse soepelheid gold niet voor alle religieuze activiteiten. Zo werd de oude jaarlijkse processie van Maastricht naar Scherpenheuvel in 1796 verboden. Dat bleef de gehele Franse periode zo. De processie kon pas weer in 1816 plaatsvinden. Toen behoorde Maastricht tot de Nederlanden van koning Willem I.

In 1815 ging het Franse Keizerrijk van Napoleon definitief ten onder, na de slag bij Waterloo. Maastricht ging toen deel uitmaken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van koning Willem I. Het huidige grondgebied van België hoorde toen bij Nederland. In 1817 stichtte Willem I in Luik een universiteit. Toch was de vorst weinig geliefd in de Zuidelijke Nederlanden. Veel zuiderlingen – vooral de intellectuelen en de middenstand – hadden via de Fransen kennisgemaakt met nieuwe 'verlichte' ideeën over democratie, vrijheid van handelen zonder overheidsbemoeienis, etc. Koning Willem I zagen zij als een vorst van de oude stempel, die tegen democratie en liberalisme was. Daar kwam nog eens bij dat de koning fel proprotestants en antikatholiek was, wat hem natuurlijk nog minder populair maakte in het katholieke Zuiden. (Dat antikatholicisme lijkt trouwens wel een beetje in het bloed van de Oranjes te zitten; toen koning Willem III in 1885 gevraagd werd het Rijksmuseum te Amsterdam te openen, dat gebouwd was door de Limburgse architect Cuypers, weigerde hij dat met de woorden: 'Ik zal nooit een voet in dat klooster zetten!'.) Weinigen konden opschieten met de autoritaire en stijve protestantse 'Hollanders' van Willem I, die natuurlijk de beste overheidsbaantjes in de stad hadden.

In de nacht van 25 op 26 augustus 1830 brak de Belgische Opstand uit. Het Zuiden (zeg maar: België, inclusief een deel van Limburg) probeerde zich af te scheiden van het Koninkrijk der Nederlanden van Willem I. Deze

Belgische liberale opstand was redelijk succesvol. Al spoedig behoorden bijvoorbeeld Roermond en Venlo tot opstandig Belgisch gebied. Veel liberale Willem-I-tegenstanders in Maastricht hoopten dat hun stad vlug deel zou gaan uitmaken van het vrije, moderne België. Maar algauw werd het hun duidelijk dat de Nederlandse machthebbers de strategische vestingstad Maastricht tegen elke prijs bij het Koninkrijk wilden houden. In september 1830 vluchtten enkele duizenden liberale anti-Willem-I- en antiregeringsgezinde Maastrichtse gezinnen uit de stad naar België. Zij verwachtten, terecht, dat koning Willem I en zijn regering binnen korte tijd de stad met veel extra manschappen zou komen verdedigen en korte metten zou maken met al die liberaalgezinden in Maastricht. Onder de liberale vluchtelingen bevonden zich vooral veel middenstanders en mensen met een goede opleiding. Daarmee verloor de stad in één keer een groot deel van haar economische fundamenten.

Enkele weken na het uitbreken van de Belgische Opstand werd de Hollandse generaal Dibbets met 6000 extra militairen naar Maastricht gestuurd. Door Dibbets viel Maastricht nooit in handen van de liberale opstandelingen, hoe vaak zij de stad ook bestookten en belegerden. Jarenlang was de stad een Nederlandse enclave in het door Belgen beheerste grondgebied. Dibbets' tactiek om de geheel ommuurde vestingstad voor Nederland te behouden, was er een van volledig isolement. De stad uitgaan of inkomen was vrijwel onmogelijk. Uit veiligheidsoverwegingen verbood de weinig geliefde generaal direct jaarmarkten, kermissen, vastenavondvieringen, optochten, processies (bijvoorbeeld die naar het Belgische Scherpenheuvel), etc. Dergelijke grote culturele en godsdienstige manifestaties zouden immers de opstandelingen in de kaart kunnen spelen. De Maastrichtse bevolking zat opgesloten in haar eigen stad. De handel – ook in verse levensmiddelen – kwam vrijwel stil te liggen.

In 1839 kwam een eind aan de geïsoleerde positie van Maastricht, toen bij vredesbesprekingen in Londen de Belgische staat ook door Nederland werd erkend. Nederland en België kregen hun huidige grenzen. Maastricht werd hoofdstad van de huidige Nederlandse provincie Limburg. Die naam 'Limburg' wekte trouwens wel verbazing. Iedereen dacht dat de provincie 'Maastricht' zou gaan heten, conform de provincies rond de steden Utrecht en Groningen. Maar Willem I plakte er de naam van het oude graafschap 'Limbourg' op. De Oranjes hadden bloedbanden met de voormalige graaf van

Limbourg. Ooit behoorden enkele delen van Limburg bij dat graafschap.

Als we naar de kaart van Nederland kijken, zien we dat de rivier de Maas in Zuid-Limburg vrijwel overal de grensrivier is tussen Nederland en België. Maar niet bij Maastricht. Het westelijk gedeelte van de stad, de oude stadskern, doorbreekt als het ware de Maas als grensrivier. Die knik in de grens ten westen van de Maas is een blijvende herinnering aan de Maastrichtse Dibbetsjaren.

In 1839 keerde de rust terug. De opluchting van de Maastrichtenaren duurde kort. Er was nauwelijks economische activiteit in de stad. Die kon ook niet vlug hersteld worden, omdat een groot deel van de oorspronkelijke Maastrichtse middenstand immers in België zat. Na 1839 werd het rustiger in Europa. De Europese staten leefden in vrede met elkaar. Het militair-strategisch belang van Maastricht nam hierdoor snel af. Binnen enkele jaren verlieten de Hollandse troepen de stad: een extra financiële aderlating, omdat de duizenden soldaten veel geld in het laatje brachten.

Vanaf 1839 tot ver in de twintigste eeuw was Maastricht een economisch ontredderde stad geworden met hoge werkeloosheid en bittere armoede. Willem I en 'Den Haag' vergaten de stad, die ze kort daarvoor nog kost wat kost bij Nederland wilden houden! Rond 1850 was een derde deel van de bevolking afhankelijk van liefdadigheid; in 1890 was dat zelfs driekwart deel: 18.000 van de 24.000 bewoners.

Was er dan helemaal geen hoop op economisch herstel? Even. In het begin van de negentiende eeuw was in Nederland de Industriële Revolutie uitgebroken, als eerste in Maastricht. In België al een tiental jaren eerder. De verwachting was dat er in de stad veel fabrieken zouden komen die de nodige werkgelegenheid zouden bieden. Een paar fabrieken kwamen er wel: de 'Sphinx' van Petrus Regout in 1836, de 'Société Céramique' in 1863 – op het terrein van die aardewerkfabriek werd enkele jaren geleden een moderne stadswijk gebouwd met de passende naam 'Céramique' – en de 'Papierfabriek' in 1850. Die boden een paar duizend mensen werk. Maar dat was te weinig om de werkloosheidscijfers echt te kunnen drukken. De drie fabrieken werden vooral met Luiks-Waals geld gefinancierd. Het 'Den Haag' van koning Willem I zag niets in industriële investeringen in eigen land. Het toenmalige Nederland vergaarde vooral veel geld met handel, waar Maastricht part noch deel aan had. Als je als Maastrichtenaar na 1839 een baan had, mocht je heel blij zijn. Hierdoor kon een fabrikant als Regout de lonen

voor zijn arbeiders (ook kinderarbeid!) erg laag houden: 'voor jou tien anderen...'.

Wie meer wil weten over de historie van Maastricht, adviseren wij o.a. *Kint geer eur eige stad?* van E. Jaspar uit 1936 (derde druk 1968) of *Tweeduizend jaar Maastricht* van P.J.H. Ubachs uit 1991 (tweede, uitgebreide druk 1993) te lezen. De fraaie website www.maastricht.nl bevat een zeer uitgebreide geschiedenishoek, als onderdeel van de hoofdrubriek Stadsbezoek.

Laten we nog een keer stilstaan bij de eis dat een echte Maastrichtenaar *binne de mör* geboren moet zijn. Ons sociaal-historisch schetsje van de stad Maastricht van zo-even laat zien dat er vanaf de Dibbetsjaren een eeuw lang ontstellend veel leed is geleden in de vestingstad. Ellende schept een band, zeker als die zo lang duurt. 'Wat hebben "wij Maastrichtenaren" binnen die vestingmuren toch een misère geleden. Iemand die die ellende niet heeft meegemaakt, mag zich geen echte Maastrichtenaar noemen.' Vandaar die *binne de mör*-eis, lijkt ons. Ook al werden de vestingmuren na 1868 in hoog tempo afgebroken en groeide de stad ook buiten de stadsmuren, die *binne de mör*-eis bleef bestaan, en werd van ouder op kind overgedragen. Samen doorstaan leed kan leiden tot een gezamenlijk gevoel van trots en meerderwaardigheid: 'Kijk eens, vijandige wereld; wat jullie ons ook aandeden of aandoen, we zijn er nog steeds en zijn niet klein te krijgen'.

De meeste Maastrichtenaren beschouwden vooral de Hollanders (Dibbets, Willem I, Den Haag) als de veroorzakers van alle misère. Die besteedden eerst miljoenen guldens om de stad niet Belgisch te laten worden en voor Nederland te behouden. Toen dat was gelukt, verlieten ze de stad, om die vervolgens ongeveer een eeuw lang aan haar miserabele lot over te laten. (Dat een wereldwijde onrechtvaardige sociaal-economische structuur de ware oorzaak van alle ellende was, werd pas later ingezien.) Hollanders werden in die honderd jaar van ellende door de meeste Maastrichtenaren gewantrouwd, om het nog zacht uit te drukken. Zo'n gevoel van wantrouwen kan lang blijven bestaan en wordt van generatie op generatie overgedragen, ook als daar eigenlijk geen reden meer toe is. Wie zich dat moeilijk kan voorstellen, moet bedenken dat nu nog veel Nederlanders op vergelijkbare wijze naar Duitsers kijken, ook al is de Tweede Wereldoorlog al ruim 55 jaar geleden afgelopen. Nog steeds zijn veel Maastrichtenaren heel argwanend als een 'Hollandse' politicus, met harde 'g' en rollende 'r', zijn of haar zegje in

bijvoorbeeld de Maastrichtse gemeenteraad doet. Is die persoon wel te vertrouwen? Is het niet een achterbakse bedrieger die vooral aan zichzelf denkt? Als er een op het eerste gezicht vreemd besluit in de gemeenteraad wordt genomen, verzucht menige *Mestreechteneer* nog steeds: '*Dat zal wel weer door 'nen Hollender bedach zien* (zijn)'. *Mestreechtenere* beseffen vaak niet dat een groot deel van hun stadsgenoten buiten hun stad geboren zijn (zie 5.2).

Hoe kijken Maastrichtenaren naar Limburgers buiten de stad? Inwoners van grote steden kijken altijd wat neer op inwoners van naburige kleinere gemeentes. Vooral de Amsterdammers staan daar om bekend. Nu we het trotse *binne-de-mör-* of het wij-van-Maastricht-gevoel kennen, zal het weinig verbazing wekken dat de Limburgse hoofdstedelingen weinig binding voelen met niet-Maastrichts sprekende mensen van vlak 'buiten de muren' in Limburg. Een Maastrichtenaar zal zijn dialect ook nooit betitelen als 'Limburgs' – inwoners van andere Limburgse dorpen en steden doen dat wel – maar altijd als 'Maastrichts' of *Mestreechs.* Niet-Maastrichtse Limburgers zijn simpelweg 'boeren', waar ze geen band mee voelen. Hun on-Maastrichtse dialecten en taalklanken klinken in veel Maastrichtse oren lelijk en onbeschaafd. Gelukkig denken niet alle *Treechtenere* zo simpel en bot. Er zijn ook 'tolerante' *Mestreechtenere.* Maar die voelen zich vaak toch ook verheven boven de Limburgers van buiten de stad, al zullen ze dat niet zo snel openlijk toegeven. De Maastrichtse arrogantie stuit menige niet-Maastrichtse Limburger begrijpelijkerwijs tegen de borst. De hoofdstedelingen zijn daarom niet erg geliefd in hun provincie. 'Mooie en leuke stad, dat Maastricht. Wel erg vervelende en superchauvinistische inwoners; het lijken wel Amsterdammers.'

De innige band van Maastricht met het Luikse en Belgische achterland

We hebben al verteld over de Belgische sympathieën van veel Maastrichtenaren bij de Opstand van 1830, die uiteindelijk in 1839 leidde tot de afsplitsing van België van het Koninkrijk der Nederlanden. Maar al lang voor de negentiende eeuw had de stad een innige band met de Belgisch-Waalse stad Luik, plusminus 30 km zuidelijker gelegen aan de Maas. In 722 werd de bisschopszetel, die Servaas rond 380 van Tongeren naar Maastricht bracht, naar Luik verhuisd. Sindsdien behoorde Maastricht tot het bisdom Luik. De bisschop van Luik was niet alleen een geestelijke. Hij was ook een prins met eigen land. De helft van Maastricht viel onder zijn macht. De andere helft van de

stad was van de hertog van Brabant. In 1284 werd precies bepaald welke heer wat te zeggen had in Maastricht: vanaf dat jaar was de Tweeherigheid van de stad netjes formeel geregeld. Die tweeherigheid zou tot 1794 duren, toen de Fransen de stad innamen. Ruim vijfhonderd jaar was de bisschop van Luik dus de ene heer van Maastricht. De andere machthebber was niet steeds dezelfde: eerst de hertog van Brabant, toen de koning van Spanje en ten slotte, de (Hollandse) Staten-Generaal der Verenigde Provinciën. Afijn, staatkundig was Maastricht lange tijd voor de helft Luiks grondgebied. Veel Luikenaren, onder wie middenstanders en bouwvakkers, vestigden zich in Maastricht. Velen hadden tot in de twintigste eeuw winkels in de stad. Oude foto's getuigen daarvan: we zien daarop talloze winkels met Franse opschriften op de gevels. Tot de jaren zestig van de vorige eeuw was de 'Grand Bazar' een van de grootste warenhuizen in de stad.

In de negentiende eeuw was de Luiks-Wallonische invloed op de industrialisatie van Maastricht groot. Luikse industriëlen zagen Maastricht gewoon als Luiks gebied en wilden in de stad industrieën vestigen. De familie Regout stamde uit Wallonië en had in Maastricht een winkel die vooral Waals aarde- en glaswerk verkocht. Die winkel bleef tijdens de Dibbetsjaren van isolatie verstoken van aanvoer. In 1836 stichtte Petrus Regout (1801–1878; geboren in de Nieuwstraat no. 9, waar nu de Standaard Boekhandel is gevestigd) daarom zelf zijn aardewerkfabriek Sphinx, met hulp van ervaren Luikse en Waalse arbeiders. De andere aardewerkfabriek, de 'Société Céramique', werd in 1863 opgericht met Luikse financiers en werkbazen. De Papierfabriek werd met Luiks en Maastrichts kapitaal in 1850 gesticht. We zagen boven al dat koning Willem I weinig voor industrialisatie voelde en meer in stimulering van de Nederlandse handel zag. In de Luiks-Waalse industrieën in Maastricht van rond 1870 was zeker een derde van de arbeiders uit België, vooral Luik en Wallonië, afkomstig.

Velen denken dat de Franse woorden in het Maastrichts ontleend zijn aan het Waals-Luiks. Dat klopt maar ten dele. Luiks en Waals lijken evenveel op het Frans als Maastrichts of Fries op het Nederlands lijkt. Het Luikse dialect werd door alle rangen en standen heen in Luik gebruikt. Maar de Luikenaren, zeker de beter opgeleiden, zagen het Frans als een overkoepelende overheidstaal, geschikt voor officiële stukken, kranten, publicaties, taal die in het onderwijs gebruikt wordt, etc. Zo keken Maastrichtenaren ook tegen het Nederlands aan. Een Luikenaar in Maastricht die een beetje onderwijs had

genoten kon dus zowel 'netjes' Frans als 'gewoon' Luiks praten. Ongeschoolde Luikse arbeiders in Maastrichtse fabrieken spraken wel Luiks met elkaar. Vloeken deed men natuurlijk altijd in de moedertaal. Die vloeken slopen gemakkelijk het Maastrichts in, net zo gemakkelijk als bijvoorbeeld tegenwoordig de Engelse vloek 'fuck' het Nederlands is binnengedrongen.

Veel Maastrichtse welgestelde middenstanders of inwoners uit hogere kringen spraken thuis Frans. Meisjes uit rijke of 'betere' families gingen vaak naar Belgische kostscholen, waar Frans, dus niet Waals, werd gesproken. Jongens uit gegoede kringen die een universitaire opleiding wilden volgen, trokken vaak naar Franstalige universiteiten in bijvoorbeeld Leuven. De herkomst van de Franse woorden in het Maastrichts is daarom moeilijk te achterhalen. De bron ervan kan het Waals-Luiks zijn. Maar vaak kan het net zo goed het Frans zijn. Bij vloekwoorden of bepaalde vaktermen uit de aardewerkindustrie hoeven we minder twijfel te hebben: die zullen wel Luiks-Waals zijn. Misschien is het beter te zeggen dat de Franse-Luikse-Waalse Maastrichtse woorden ervan getuigen dat Maastricht vroeger haar blik vooral zuidwaarts richtte. 'Den Haag' lag erg ver weg. Bovendien waren de vervoersverbindingen met het Nederlandse achterland ten noorden van de stad niet best. Ook toen België in 1839 een zelfstandige staat werd, bleef de band van Maastricht met België en Luik hecht. Dat duurde tot 1914, het begin van de Eerste Wereldoorlog. Nederland nam toen een neutrale positie in, terwijl België en Duitsland oorlog voerden. De grenzen met België en Duitsland werden toen gesloten. Eigenlijk werd Maastricht pas vanaf 1914 een echte Nederlandse stad.

4.3 Het ontstaan van het Maastrichts dialect

Over het ontstaan van het Maastrichts dialect is weinig bekend. Het is waarschijnlijk dat in de Middeleeuwen de stad een eigen dialect had. Maar daar hebben we geen harde bewijzen voor in de vorm van oude dialectteksten. Een van de bekendste en oudste teksten uit Maastricht is de Sint Servaaslegende van Hen(d)rik van Veldeke. Hij schreef die tekst rond 1173, toen hij in de stad verbleef. De legende is niet in het *Mestreechs* geschreven, al komen er onmiskenbaar Limburgse woorden in voor. Met enige goede wil zijn er zelfs Maastrichtse woorden in te ontdekken. De tekst is zo wereldberoemd dat wij vonden dat die ook in dit boekje over het Maastrichts vermeld moest worden.

Tot op de dag van vandaag beschouwt men het achttiende-eeuwse *Sermoen*, als bijlage gepubliceerd in Endepols' *Woordenboek* uit 1955, als de oudste echt-*Mestreechse* tekst. We ontdekten echter dat er nog ouder *Mestreechs* bestaat.

De Sint Servaaslegende van Hendrik van Veldeke (circa 1173)

Servaas was een van de beroemdste en belangrijkste inwoners die Maastricht ooit heeft gehad. Servatius, de eerste bisschop van Maastricht, was, zeker in middeleeuwse ogen, een groot heilige. Door zijn wonderen, maar ook omdat hij nauw verwant was aan Jezus. De overgrootmoeder van Servaas, Esmeria, en de grootmoeder van Jezus, Anna, waren namelijk zussen, aldus de legende...

Servaas moest vluchten uit Tongeren en vestigde zich in het veilige Maastricht. Rond het jaar 384 stierf de achterneef van Jezus in Tricht. Hij werd begraven langs de Romeinse weg tussen Keulen en Tongeren. Op het graf van de eerste bisschop van Maastricht verrees al spoedig een kapel, die uiteindelijk uitgroeide tot de Sint Servaaskerk. Servaas werd in de Middeleeuwen immens vereerd. Hierdoor groeide Maastricht uit tot een echte pelgrimsstad. Om een indruk te geven: in het jaar 1500 bezochten honderdduizend pelgrimsvaarders de nog immer bekende Heiligdomsvaart, waarbij onder andere de relieken van Sint Servaas door de stad worden gedragen. De geestelijken en de burgers van Maastricht hebben zeker geprofiteerd van de ontstane toeristenindustrie rond Servaas.

Sprekend over Servaas, belanden we vanzelf bij een andere vermaarde (halve) Maastrichtenaar: Hen(d)rik van Veldeke. Hij werd rond 1150 geboren in de buurt van het Belgische Hasselt. Waarschijnlijk genoot hij onderwijs in Tongeren of aan het kapittel van Sint Servaas. We weten vrij zeker dat hij van 1170 tot 1175 in Maastricht heeft gewoond. Na zijn verblijf in Maastricht trok Veldeke naar Duitsland. Gezien zijn nauwe verbondenheid met de zuidelijke Maasstad, mogen we Veldeke best een (beetje?) Maastrichtenaar noemen. Maar een misschien betere betiteling van deze Belg-Nederlander-Duitser is 'Europeaan', ook omdat hij het Franse minnelied in onze contreien introduceerde. Veldeke stierf rond 1190.

Hendrik van Veldeke is van groot belang geweest voor de Nederlands-Vlaamse en Duitse cultuur. Vóór hem schreef men in onze streken vooral in het Latijn. Veldeke dichtte de eerste Nederlandse heiligenlegende (de Sint Servaaslegende), hij schreef de eerste Nederlandse ridderroman (de Eneïde)

en het eerste Nederlandse minnelied. Voorts geldt Veldeke als schepper van de middeleeuwse Duitse poëzie.

Veldekes debuut was de Sint Servaaslegende. Hij schreef die rond 1173 in Maastricht op verzoek van zijn beschermvrouw Agnes van Loon en van een van de kanunniken van het Servaaskapittel. In de legende van ruim 6000 gepaard rijmende versregels beschrijft hij het leven van Servaas. Er komt een passage over Maastricht in voor, die vaak geciteerd wordt. Die wordt hieronder weergegeven. De eerste vier zinnen hebben we tussen haakjes gezet, omdat die meestal niet geciteerd worden. Het fragment komt uit de editie van de legende door Van Es en Lieftinck uit 1950, voorkomend in een vijftiende-eeuws manuscript uit de Leidse universiteitsbibliotheek.

(Der enghel sinte Seruaes erscheyn.
Hij geboet den heilighen manne
Dat hi voer van danne
All daer hij noch is, te Triecht,)
In eynen dall scoen ende liecht,
Effen ende wael ghedaen
Daer twee water tsamen gaen,
Eyn groot ende eyn cleyne,
Claer, schoen ende reyne.
Dats die Jeker ende die mase.
Beide te korne ende te grase
Es die stadt wale gheleghen
Ende te schepen in voele weghen,
In visschen ende in ghewilden
Ende in goeden ghevylden
Der bester coren eerden
Die ye mochte ghewerden.
Des steyt die stat te maten
Aen eynre ghemeynre straten
Van Inghelant in ongheren
Voer Colne ende voer tongheren
Ende alsoe dies ghelijck
Van Sassen in vrancrijck
Ende mit scepe die des pleghen

Te denemerken ende te norweghen.
Die weghe versamenen sich all dae.
Des is die stadt daer nae
Gheheiten Traiectum.
Daer sande god Seruacium.

Een modern-Nederlandse versie van het fragment is te vinden in de vertaling van de Servaaslegende uit 1993 door Mes, Jongen en Schotel; in 1999 gaf Pol Brounts een Maastrichtse vertaling van het fragment in zijn bundel 'Hojheh'. We geven hieronder de bewerkte vertaling van de passage weer zoals die voorkomt in 'Hendrik van Veldeke's Sint Servatius legende' van de bekende Maastrichtse dichteres Marie Koenen (1879-1959) uit 1912.

Daar zond Gods Engel Sint Servaes.
Trajectum, Tricht, bij weg en Maas.
Reeds vroeg de stad haar naam verleenden:
De wegen, die er zich vereenden,
De Maas was werelds open baan.
Met vlot en schip langs Tricht gegaan,
Ook uit de zee kwam Noor en Deen
En liep langs Tricht naar Frankrijk heen.
Die met de Maas zijn bochten nam,
Uit Saksenland de tweede kwam,
Naar Keulen, de eene weg zich richt.
En dan van Tongeren, langs Tricht
Van 't strand, door Vlaanderens kontreien,
Uit Engeland naar Hongarijen,
Ten viersprong van der wereld wegen.
In 't vredig licht zeer schoon gelegen,
Zoo was de stad in 't welig dal,
En korenaarde, 't best van al!

Veel goede bouwgrond lag daar ook,
Veel visch daar zwom. Veel wild daar dook.
Van allerwegen herwaart brachten.
Voor schepen ook, die rijke vrachten

De stad zeer welgelegen was,
Dat is de Maas. Voor graan en gras
Naar d' anderen, den breeden vloed,
De Jeker, klein en speelsch, zich spoedt
Die rein en klaar daar samen komen.
Zich opent voor de beide stroomen
In 't wijde dal, dat schoon en licht
En kwam uit Tongeren in Tricht,
Hij ging een weg, die was niet wijd,
Servaes stond op. Het was de tijd.

Veldekes taal is door veel geleerden 'Maaslands' genoemd. Maar het is onduidelijk wat zij daar precies mee bedoelen. Zelf denken we dat Veldekes taal een *regio-overstijgende Algemeen Zuidelijk-Nederlandse (schrijf)taal* moet zijn geweest, die op zijn minst in de huidige Belgische en Nederlandse provincies Brabant en Limburg goed werd begrepen. Argumenten daarvoor zijn te ontlenen aan onder anderen Mertens (2000) en Berteloot (1995); we kunnen daar nu niet op ingaan. Die Zuid-Nederlandse taal was geen officiële taal, die aan duidelijke op schrift gestelde regels moest voldoen. Het gebeurde regelmatig dat in die taal lokale of regionale woorden of constructies opdoken. Veldekes taal vertoont zeker Limburgse, en misschien zelfs Maastrichtse trekjes. Dat blijkt duidelijker uit andere passages uit de Legende, die we hier overnemen uit Van der Wal (1992).

We lezen in de Legende bijvoorbeeld: 'Hi sprack: *ich* ben *eyn* keersten man / ende wille, ofs *mich* God gan, / ...' ('Hij sprak: ik ben een christen en wil, als God het mij vergunt, ...)'. Enkele regels verder staat: 'Men mochte *uch* voele orconden / van Gode, woldijt *verstoen*: / wat hi doer ons heeft *gedoen*, / der coninck van *hiemel*rike. /' ('Men zou u veel kunnen meedelen over God, als u het zou willen verstaan: namelijk wat hij, de koning van de hemel omwille van ons heeft gedaan.)'. De voornaamwoorden *i(e)ch*, *mi(e)ch* en *u(u)ch* wijzen op een Limburgse oorsprong: ze worden alleen ten zuiden van de Uerdinger Linie gebruikt. Ook het lidwoord *eyn* wijst op een Limburgse omgeving. De voltooide deelwoorden *verstoen* en *gedoen* (*oen* moet worden gelezen als *oon*) en het zelfstandig naamwoord *hiemel(rike)* zijn woorden die nog steeds in het Maastrichts voorkomen en in veel andere Limburgse dia-

lecten ontbreken! In de meeste Limburgse dialecten zouden die woorden als 'vers(j)taon', 'gedaon' en 'hemel' hebben geklonken.

Anoniem: het achttiende-eeuwse Sermoen

Sinds 1955 geldt het *Sermoen euver de Weurd Inter omnes Linguas nulla Mosa Trajestensi prastantior gehauwe in Mastreeg 1729*, beter bekend onder de verkorte naam 'Sermoen', als de oudste tekst in het Maastrichts dialect. De tekst werd ontdekt door Charles (*Sjarel*) Thewissen en is als bijlage opgenomen in het Maastrichts woordenboek van Endepols uit 1955. De auteur van deze Preek is onbekend. Hij dateert zijn preek zelf in de ondertitel van het Sermoen: 'gehauwe in Mastreeg 1729'. De Maastrichtse neerlandicus Lou Spronck heeft echter aangetoond dat dit jaartal niet correct kan zijn. Hij vindt een datering van 'na 1775' veel aannemelijker; wellicht zijn de '9' en de '2' omgedraaid en had er eigenlijk 1792 als jaartal moeten staan. Het heeft er alle schijn van dat het Sermoen werd geschreven voor een carnavalszitting of een andere bijeenkomst in Maastricht.

Een waarschuwing is hier op zijn plaats. We moeten voorzichtig zijn met het trekken van conclusies over het achttiende-eeuwse Maastrichts op grond van het Sermoen. We zagen al dat er onduidelijkheid bestaat over de datering van de preek. Maar het stuk is ook anoniem. Dat betekent dat we niet zeker weten of de auteur een echte Maastrichtenaar was. Misschien was hij wel een 'boer' die het Maastrichtse dialect probeerde te spreken, maar het niet helemaal machtig was? De taal in het Sermoen wijkt op enkele plaatsen af van de taal die we in het Maastrichtse dialectwerk van rond 1800 van pastoor Delruelle uit Wyck aantreffen (zie 7.3). De literaire probeersels van die geestelijke leveren weer andere problemen op. Er zijn alleen maar overgeschreven kopieën van Delruelles verzen beschikbaar, geen autografen, door Delruelle zelf geschreven. In die kopieën kan Delruelles taal zijn aangepast. Bovendien weten we niet hoe zuiver Delruelles *Mestreechs* was. Hij was immers een pastoor uit Wyck die in zijn gedichten onder andere noteerde hoe zijn parochianen 'plat' spraken. Hoe Maastrichts was het Wycks van rond 1800?

Het Sermoen bestaat uit vier delen: een inleiding, twee hoofdstukken met de titels 'Pars Prima' (eerste deel) en 'Pars Secunda' (tweede deel) en een 'Conclusio'. In de inleiding klaagt de auteur erover dat steeds meer Maastrichtenaren Engelse, Franse en Hollandse woorden gebruiken; als dat zo

doorgaat, gaat het echte Maastrichts naar de filistijnen, zo vreest hij. De twee hoofdstukken kunnen met een kort citaat worden samengevat: '*mastreegs is de beste taul weegens heur schoenheid*'. De Conclusio bevat een samenvatting en een aansporing om de mooie taal in eer te houden en om goed Maastrichts te leren spreken (en leer het dan wel goed, anders is het maar tijdverspilling): '*Hauw dan dij schoen sprauk in ier, liert het Mastreegs, mer liert het good, aanders is het mer den tied bedorven, en verkwantseld*'.

Die vrees dat het Maastrichts verloren gaat, bestaat tegenwoordig nog steeds; hoe vaak hoort men Maastrichtenaren niet erover klagen dat *'t echte Mestreechs nao de kloete geit* (vertaling lijkt ons overbodig). Maar als we naar het Maastrichts uit de achttiende eeuw kijken, zien we dat er de afgelopen paar eeuwen eigenlijk niet zo gek veel veranderd is in de taal.

Natuurlijk zijn er verschillen. Ten eerste vallen spellingverschillen op. Het eerste citaat hierboven zou tegenwoordig als volgt gespeld worden: '*Mestreechs is de bèste taol weges häör sjoenheid*'; het tweede als: '*Haw daan die sjoen spraok in ier(e), liert 't Mestreechs, mer liert 't good, aanders is 't mer d'n tied bedorve, en verkwanseld*'. Spelling geeft nooit tot in detail weer hoe iets moet worden uitgesproken. Zelfs een fonetische spelling, waarbij voor elke klank een apart teken bestaat, kan kleine nuanceverschillen in de uitspraak van klanken niet weergeven. Toch is het weinig gewaagd te veronderstellen dat het aangehaalde zinnetje in 1729 of 1792 nauwelijks of niet anders werd uitgesproken dan in 2002.

Er valt nog iets op. In het Sermoen staan af en toe woorden of constructies die we tegenwoordig niet meer gebruiken of die als 'boers' of 'Limburgs' worden beschouwd. Een voorbeeld is de dubbele ontkenning, die onder andere in het Frans als '*ne ... pas*' voorkomt: 'die eijn saak *neet* alle daug *en* doen' ('zij die iets (een zaak) niet geregeld (alle dagen) doen'). Die tweewoordige ontkenning 'neet ... en' bestaat tegenwoordig niet meer, net zoals die uit het Nederlands is verdwenen. Het ontkennend woordje 'en' is verdwenen. Taal ontwikkelt zich nu eenmaal, hoe vervelend sommigen dat ook vinden. Verder lijkt het erop dat sommige woorden in het Sermoen iets anders werden uitgesproken dan nu. Ook al moeten we heel voorzichtig zijn met het trekken van conclusies over de uitspraak aan de hand van spelling, toch lijkt het erop dat ee-woorden als *vergete* en *geve* in het achttiende-eeuwse Maastrichts werden uitgesproken als *vergaite* en *gaive*, waarbij de *ai* klinkt als in 'militair'. Dat zou tegenwoordig als onvergeeflijk 'boers' worden

beschouwd. Ook is het aannemelijk dat tegenwoordige super-Maastrichtse woorden als *aajd* (oud) en *zaajt* (zout) destijds als *oud / a(u)wd* en *zout / za(u)wt* werden uitgesproken; zie het eind van 1.3 over deze kwestie.

Ontdekking van het Maastrichts van rond 1700

In Maastricht werd al in de Middeleeuwen dialect gesproken, lang voor het verschijnen van het Sermoen aan het einde van de achttiende eeuw. Het is zelfs waarschijnlijk dat het overgrote deel van de voornamelijk ongeschoolde Maastrichtse bevolking tot ver in de negentiende eeuw alleen maar dialect sprak. Maar bewijzen daarvoor ontbraken.

Lange tijd zochten we – ere wie ere toekomt: vooral Ben Salemans – naar sporen van Maastrichts van vóór 1792, het vermoedelijke jaar van verschijnen van het Sermoen. We wisten niet precies waar we die moesten zoeken. Uit oude tijden resten ons vooral Maastrichtse overheidsstukken. Jammer genoeg is de geschreven taal daarin niet Maastrichts, maar een soort Algemeen Zuidelijk Nederlands. Dachten we. Totdat we erachter kwamen dat in dat overheidsmateriaal wel degelijk Maastrichts is terug te vinden. Namelijk in juridische stukken waarin taalgebruik (bijvoorbeeld bij laster, smaad, beledigingen) van de dialectsprekende bevolking centraal staat. Rolf Hackeng van het Gemeentearchief bracht ons op dit spoor. Hij meldde ons dat hij en enkele collega's op het Archief bezig zijn met de inventarisatie van oude juridische stukken en dat hij daarin al diverse malen oud-Maastrichtse woorden en uitdrukkingen was tegengekomen. Hij bracht ons in contact met zijn gemeentearchiefcollega Kees Schutgens, die stukken van de Maastrichtse 'Forfaitmeesters' aan het inventariseren is.

Tot 1794 werden in Maastricht onder andere bij gevallen van laster of belediging eerst de Maastrichtse 'Forfaitmeesters' ingeschakeld. Dat waren leden van de Raad van Maastricht die bij kleine geschillen een bemiddelende rol speelden. Zij probeerden een schikking te treffen tussen strijdende partijen, waarmee een officiële rechtszaak kon worden voorkomen. Via Kees Schutgens achterhaalden we enkele Forfaitmeestersstukken waarin oud-Maastrichts dialect voorkomt uit eind zeventiende, begin achttiende eeuw. De spelling van het dialect lag toen natuurlijk nog lang niet vast. Zo zal 'dou' bijvoorbeeld wel als 'doe' moeten worden gelezen.

In 1692 blijkt Diederick Hermens juffrouw Maria E. Winters te hebben uitgemaakt voor *canalie, (...) vercke en carogne*; hij zou gezegd hebben dat zij

iets *met de vot gewonnen* had (Forfaitmeestersstuk no. 7). In *canalie* herkennen we 'kanalje' of *k(e)naalje* 'gespuis'; *vercke* is natuurlijk *verke* (vóór 1999 nog gespeld als *verreke*) 'varken'; *carogne* staat niet in Endepols (1955), maar betekent ongetwijfeld hetzelfde als het Franse *c(h)aronge* 'kreng'; *vot* is 'achterste'; dat zij iets met de vot gewonnen heeft, zal betekenen dat juffrouw Winters via seksuele diensten iets heeft verdiend. In Forfaitmeestersstukken 10 uit 1697 en 15 uit 1707 vinden we scheldwoorden als *vuijlick* en *schoubiack(en)*, respectievelijk 'vuilak' en 'schobbejak'. Een mooi stukje dialect treffen we aan in Forfaitmeestersstuk 25 uit 1723. Daarin lezen we dat Gerard Bastiaens tegen Catharina Nijsten zou hebben gezegd: '*swijgh dou dogh stil, dou caelfots, dou cons migh eens emaers lecken*' ('houd toch je mond, jij kaal achterwerk, je kunt me mijn reet likken'). De uitdrukking 'lek mich am aars' wordt tegenwoordig in Maastricht niet of nauwelijks gebruikt; in andere Limburgse dialecten is de uitdrukking daarentegen regelmatig te horen. Het pronomen *dou* (waarin de 'ou' waarschijnlijk als een Franse 'ou' en dus als 'oe' moet worden gelezen) of *doe* ('jij') is vrijwel uit het Maastrichts verdwenen; af en toe duikt *doe* nog op in emotionele verwensingen. In hedendaags Maastrichts wordt voor 'jij' *diech* gebruikt. Maar als 'jij' zonder nadruk wordt uitgesproken (als 'je') dan is de normale persoonsvorm *de*, die teruggaat op 'doe' (zie Aarts 2001: 194). In Forfaitmeestersstuk 27 uit 1723 lezen we *doe koyemeyt, koeyflats, (...) leck mij emaers*; *koyemeyt* zal 'koeienmeid' of 'boerin' betekenen; een *koeyflats* is een 'koeienvlaai', in tegenwoordig Maastrichts een *kooj(e)flats*. In stuk 28 uit 1724 lezen we *canalie, coeijstert*, waarin *coeijstert* ongetwijfeld 'koeienstaart' betekent. Tot slot lezen we in Forfaitmeestersstuk 35 uit 1729 dat Gerrit Braecken Anna Bastiaens zou hebben uitgemaakt voor *canalie, schietekoulevaighster*; dat laatste woord moeten we ongetwijfeld lezen als het nagenoeg uit het dialect verdwenen *sjietekouleveegster*, letterlijk 'schijtkuilveegster', zeg maar: 'putjesschepster'.

Wat deze vondsten precies zeggen over het oude Maastrichtse dialect is nog niet geheel duidelijk. Heel voorzichtig durven we te stellen dat het Maastrichts van de zeventiende en achttiende eeuw Limburgser, minder afwijkend van de omgevende dialecten, klonk dan tegenwoordig.

5. Dialectsprekers en niet-dialectsprekers

5.1 Inleiding

Thema van dit hoofdstuk is de verhouding tussen het dialect en de andere 'vreemde' talen in de stad, waaronder vooral het Nederlands. In 5.2 geven we een schatting van het aantal sprekers van het *Mestreechs*. Onderwerp van 5.3 is de grote aantrekkingskracht van 'booming' Maastricht op niet-Maastrichtenaren en de mogelijke gevolgen daarvan voor het dialect. In 5.4 staat centraal dat het Maastrichts dialect door alle sociale lagen van de bevolking heen wordt gesproken. De vraag waar men het Maastrichts dialect kan leren spreken, beantwoorden we in 5.5. In 5.6 bespreken we twee varianten van het dialect: het Kort Maastrichts en het Lang Maastrichts. Tot slot gaan we in 5.7 in op dialectverlies en de groeiende invloed van het Nederlands op het Maastrichts dialect.

5.2 Een schatting van het aantal sprekers van het Maastrichts

Eind oktober 2001 telde de stad Maastricht 122.175 inwoners. Er zijn geen exacte cijfers voorhanden over het totaal aantal sprekers van het dialect. Wel weten we – met dank aan de afdeling Statistiek van de Gemeente Maastricht – dat in 1999 57,5 procent van de bevolking Maastrichtenaar van geboorte was. Een groot deel daarvan zal het dialect spreken. (Een kanttekening bij

'Maastrichtenaar van geboorte'; vóór 1970, vóór de annexatiegolf, was het Maastrichtse grondgebied veel kleiner; het dorp Heer met ca. 10.000 inwoners was toen bijvoorbeeld nog een zelfstandige gemeente; in de cijfers van 1999 worden onder andere Heerdenaren die voor 1970 zijn geboren beschouwd als Maastrichtenaren van geboorte.) Ook een deel van de 42,5 procent niet in Maastricht geboren Maastrichtenaren zal zich het dialect eigen hebben gemaakt. Op grond van deze cijfers durven we wel een slag te slaan naar het aantal dialectsprekers: ongeveer de helft van de Maastrichtenaren zal het *Mestreechs* machtig zijn.

In 1999 en 2000 liet de gemeente Maastricht een grootschalig onderzoek verrichten naar het gebruik van talen door leerlingen van basisscholen en middelbare scholen in Maastricht. Op de basisscholen werden 9519 (van in totaal 9861) leerlingen geënquêteerd; op de middelbare scholen 5069 (van in totaal 7017) leerlingen. Onder andere werd het gebruik van het *Mestreechs* onderzocht. De bevindingen verschenen in 2001 in twee rapporten: zie Broekhof (etc.) 2001 en Aarssen (etc.) 2001. De rapporten bieden de volgende cijfers over het gebruik van het *Mestreechs* bij de schoolgaande jeugd:

	Leerlingen	**Verstaan**	**Spreken**	**Lezen**	**Schrijven**
Basisscholen:	9519	5273	5140	2281	1276
Middelbare scholen:	5069	1858	1749	1544	803
Totaal:	**14588**	**7131**	6889	3825	2079

Op basisscholen spreekt dus zo'n 54 procent van de leerlingen Maastrichts. Op middelbare scholen is dat percentage lager: zo'n 35 procent. Middelbare scholen trekken nu eenmaal meer leerlingen van buiten de stad dan basisscholen. Op grond van deze gegevens mogen we aannemen dat ongeveer de helft van de Maastrichtse jeugd het dialect beheerst. Dat sluit goed aan bij onze eerdere schatting dat ongeveer de helft van de Maastrichtenaren *Mestreechs* spreekt. De onderzoekers noemen de vitaliteit van het Maastrichts, dus de mate waarin het dialect leeft, erg hoog.

Uit beide dialectpeilingen uit 2001 blijkt ook dat vrijwel alle dialectsprekende kinderen liever Maastrichts dan Nederlands spreken. De toekomst van

het dialect is daarmee de komende decennia verzekerd. Toch zijn er indicaties dat de sterke positie van het Maastrichts niet onaantastbaar is. Uit onderzoek van prof. Weijnen uit 1967 blijkt dat toen maar liefst 83,7 procent van de jeugd Maastrichts sprak. Daarbij moeten we wel bedenken dat Maastricht toen een stuk kleiner was dan tegenwoordig: pas in 1970 gingen grote dorpen als Heer en Borgharen, met hun eigen dialecten, tot de gemeente Maastricht behoren.

5.3 Maastricht ontdekt door niet-Maastrichtenaren

De stad Maastricht groeit en bloeit. De in 1976 opgerichte universiteit en de hbo-instellingen zuigen studenten en docenten naar de stad. Dat ligt niet alleen aan de hoge kwaliteit van het Maastrichtse 'probleemgestuurd onderwijs'. Ook de pracht van de oude stad van Sint Servaas met haar vele uitgaansmogelijkheden is voor studenten erg aantrekkelijk. In 2001 telde de Universiteit Maastricht 10.981 studenten en 2.937 medewerkers; de hbo-instellingen van de stad (verenigd in de Hogeschool Zuyd, locatie Maastricht) hadden in dat jaar circa 3.600 studenten en 425 medewerkers. Een groot deel van die 14.600 studenten en 3.350 medewerkers woont in Maastricht, maar is niet afkomstig uit de stad. In 1992 werd in Maastricht een 'Eurotop' gehouden. In het Verdrag van Maastricht dat uit die top voortvloeide, werd onder andere de invoering van de euromunteenheid geregeld. Die Eurotop zette Maastricht internationaal op de kaart. Door het Verdrag werd Maastricht een van de bekendste steden van Nederland. Sindsdien hebben veel bedrijven zich in de stad gevestigd. Al met al wordt de stad de laatste jaren overspoeld door duizenden 'vreemden' die geen *Mestreechs* spreken. Dat is een bedreiging voor het dialect. Maar die bedreiging moet ook niet worden overschat. Veel studenten verlaten immers na pakweg vijf jaar de stad.

5.4 De sociale status van het Maastrichts dialect

Tot voor kort waren vrijwel alle dialecten in Nederland sociaal gemarkeerd: de meeste Nederlanders keken namelijk neer op dialectsprekers en dachten dat die tot een 'lagere' sociale klasse behoren, 'ordinairder' zijn dan sprekers van het Standaardnederlands. Voorts vonden de meeste Nederlanders, onder

wie ook de dialectsprekers zelf, het spreken van de Standaardtaal correcter en beleefder. Ook beschouwden Nederlanders dialectsprekers vaak als minder intelligent. Die houding was overigens niet gebaseerd op feiten: wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat er geen band bestaat tussen de taal of dialect die iemand spreekt en diens intelligentie. Gelukkig lijken Nederlanders de laatste jaren wat positiever te zijn gaan denken over dialecten en de sprekers ervan. Toch heeft het Standaardnederlands doorgaans nog steeds een hogere waardering: de sociale gemarkeerdheid van dialecten is zeker nog niet verdwenen.

Maastrichtenaren waardeerden en waarderen hun *taol* ('taal') echter anders. In de stad wordt het al vele tientallen jaren normaal gevonden dat iedereen, ongeacht de sociaal-economische klasse waartoe men behoort, *Mestreechs* spreekt. Iemand die Standaardnederlands spreekt, wordt qua intelligentie en zelfverzekerdheid niet hoger gewaardeerd in Maastricht, zo stelde een onderzoek van Münstermann (1989) vast. Die hoge appreciatie van het dialect wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het sterke wij-van-Maastricht-gevoel.

Het is maar de vraag of de positieve waardering van Maastrichtenaren van hun eigen dialect in vergelijking met het Standaardnederlands intact blijft. De laatste 25 jaar is de stad sterk gegroeid en zijn er steeds meer niet in Maastricht geboren inwoners bijgekomen. In het kleine Maastricht van 1967 sprak ruim 80 procent van de bevolking Maastrichts, in het huidige Groot-Maastricht is dat zo'n 50 procent. Münstermann (1992) laat zien dat in arbeiderswijken als Blauw Dörp het Maastrichts een onverminderd sterke positie heeft, maar dat in 'betere wijken' als het Villapark het gebruik van het dialect aan het afnemen is. Recent onderzoek van Paanakker (2000) toont aan dat Maastrichtenaren hun dialect nog steeds hoog waarderen, maar dat de status van het Nederlands wel gestegen is. Op den duur zou het Maastrichts wel eens sociaal gekleurd kunnen worden.

Mestreechtenere zijn verliefd op hun stad en voelen zich vaak verheven boven 'boeren' (niet-Maastrichtse Limburgers). Eigenlijk kijken dus nogal wat Maastrichtenaren naar hun niet-Maastrichtse provinciegenoten zoals de meeste Nederlanders naar dialectsprekers kijken. Via het Maastrichts laat de *Mestreechteneer* maar al te graag horen afkomstig te zijn uit de hoofdstad van Limburg. Een liedje drukt dat trotse gevoel als volgt uit: '*Jao veer zien vaan Mestreech / en dat laote veer hure / huur wie laank veer ut trèkke / dat*

kin us niks verrèkke / want veer zien vaan Mestreech' ('Ja wij komen uit Maastricht / en dat laten wij horen / hoor hoe lang wij het trekken / dat kan ons niks schelen / want wij komen uit Maastricht'). Op dat 'langer trekken' komen we in 5.6 terug.

5.5 Maastrichts leren

Kinderen leren Maastrichts van hun ouders of van hun vrienden. Op basisscholen en middelbare scholen staat het dialect niet officieel op het lesrooster. Wel worden op sommige scholen toneelstukken of musicals in het dialect uitgevoerd. En in de weken voor het grootste feest van het jaar, carnaval, zorgen de meeste Maastrichtse basisscholen er wel voor dat hun leerlingen het nieuwste *vastelaovendleedsje* (carnavalsliedje) kennen. Maar van officiële stimulering van het dialect door de (Nederlandse) overheid is nog nauwelijks sprake. Wel schonk de gemeente Maastricht in 1999, toen de officiële spelling van het Maastrichts werd vastgelegd, duizenden exemplaren van de spellingcursus *Speulentere spelle* aan Maastrichtse scholen. De scholen apprecieerden die geste, maar wisten niet hoe ze die boekjes in hun lesprogramma's konden integreren. Ook begon de gemeente in 2001 met het plaatsen van tweetalige straatnaamborden met daarop de huidige Nederlandse en de oude *Mestreechse* straatnaam.



In 2001 begon de gemeente Maastricht met het plaatsen van tweetalige straatnaamborden. Het eerste van de in totaal 29 borden kwam in de 'Minckelersstraat' te hangen, vroeger Hierestraot ('Herenstraat') geheten.

Veel Maastrichtenaren vinden het belangrijk dat de Maastrichtse jeugd correct hun *moojerstaol* (moedertaal) leert spreken. In 1997 is in opdracht van de Veldeke-Krink Mestreech door I. Cox onderzocht hoe ouders en docenten over lessen Maastrichts dachten. Toen 'bleek' – we gebruiken aanhalingstekens omdat het onderzoek niet echt wetenschappelijk onderbouwd was – dat ruim de helft van de leerkrachten lessen in de Maastrichtse taal niet belangrijk vond, terwijl iets minder dan de helft van de ouders dat nu net wél vond. Anders, negatief uitgedrukt: er bestaat geen overduidelijke meerderheid voor de invoering van lessen in het Maastrichts. Cox' onderzoek geeft hier geen verklaring voor. Daarom hebben we maar zelf twee leerkrachten en vijf ouders gevraagd waarom ze tegen lessen in het Maastrichts waren. Geen gedegen wetenschappelijk onderzoek, maar vooruit. Beide leerkrachten waren om drie redenen tegenstander: hun lesprogramma is overvol en biedt geen ruimte voor een nieuw vak; het is onbekend hoe lessen Maastrichts op didactisch verantwoorde wijze in het lesprogramma kunnen worden opgenomen; veel leerkrachten beheersen het Maastrichts niet. Ouders die tegenstander van lessen Maastrichts waren, vreesden vooral dat in Nederland buiten Maastricht wordt neergekeken op dialectsprekers. Dat Nederlanders de laatste jaren wat positiever over dialecten zijn gaan denken, maakte weinig indruk op hen. Een kind dat later een goede baan wil krijgen, kan in hun ogen hoe dan ook beter goed Nederlands dan goed *Mestreechs* leren spreken. Eén ouder dacht dat het spreken van dialect nadelig zou zijn voor de verstandelijke ontwikkeling van haar kind. Een kind dat Nederlands spreekt, zou volgens haar slimmer zijn dan een kind dat dialect spreekt. Op dat punt konden we haar geruststellen. Zoals we al zeiden heeft uitgebreid wetenschappelijk onderzoek aangetoond dat er geen enkel verband bestaat tussen intelligentie en dialect (of de taal die iemand spreekt). Het is daarom niet beter voor de ontwikkeling van een kind om Standaardnederlands te gaan praten.

Een goede beheersing van het Nederlands én het Maastrichts hoeven niet haaks op elkaar te staan. Integendeel, wetenschappelijk onderzoek wijst uit dat het zinnig is om op scholen – een uur per week? – onderwijs te geven in dialect. De Wet op het Basisonderwijs van 1984 biedt die mogelijkheid in artikel 9. Door zo'n uurtje Maastrichts worden leerlingen zich veel bewuster van de grote verschillen tussen hun dialect en het Standaardnederlands: waarschijnlijk gaan ze beter, minder dialectgekleurd, Nederlands spreken. En

beter Maastrichts natuurlijk. Dat zijn twee vliegen in een klap. Het zal echter niet gemakkelijk zijn om op verantwoorde wijze een 'uurtje Maastrichts' in het toch al overvolle lessenpakket op te nemen. Op dit moment is daar nog geen didactisch verantwoorde methode voor ontwikkeld.

Wie veel met Maastrichtenaren optrekt of regelmatig in de binnenstad vertoeft, zal veelvuldig het Maastrichts kunnen horen. En lezen, want in veel winkels en kroegen zijn opschriften in dialect gesteld. Zo iemand zal het Maastrichts snel leren verstaan.

De traditionele media zijn minder geschikt om het dialect onder de knie te krijgen. Op populaire regionale radio- en televisiezenders als 'L1' (met de 'L' van 'Limburg') en 'TV Maastricht' wordt momenteel weinig zuiver Maastrichts gesproken, al moet worden gezegd worden dat 'TV Maastricht' zich



In Maastricht zijn veel opschriften in dialect te vinden. Zeker in de 365 cafés die de stad rijk is: voor elke dag een andere kroeg... In café In Den Ouden Vogelstruys aan het Vrijthof kan men onder andere Sop vaan Sint Pieter ('soep uit de wijk Sint Pieter'), Mosterd sop ('mosterdsoep') en Stekbroed geruikde zalm ('stokbrood (met) gerookte zalm') krijgen.

op dit punt de laatste maanden aan het verbeteren is. In regionale dagbladen staan geen artikelen of stukjes in het Maastrichtse dialect. Dat is eigenlijk opmerkelijk omdat bijvoorbeeld in het Roermondse stadskatern van *Dagblad De Limburger* wel stukjes in het Roermonds staan. In gratis huis-aan-huis-bladen als *De Maaspost* en *De Trompetter* valt wel het nodige Maastrichts te lezen.

Via Internet kan het *Mestreechs* worden beluisterd. Wie met een zoekmachine als www.google.com op trefwoord 'Mestreech' of 'Mestreechs' zoekt, vindt al vlug tientallen sites met Maastrichts dialect. Wie zoekt op 'Mestreech vastelaovend' krijgt veel webpages aangeboden met Maastrichtse carnavalsliedjes, die vaak ook nog eens te beluisteren zijn.

Vastelaovend (vastenavond, carnaval) is het feest van het jaar voor alle Maastrichtenaren, ongeacht hun rang of stand. De *vastelaovendleedsjes*, doorgaans in Lang Maastrichts (zie 5.6), spelen volgens ons een belangrijke rol bij het levend houden van het dialect en het wij-van-Maastricht-gevoel. Bovendien bieden ze niet-Maastrichtenaren een mooie gelegenheid de taal al zingend te oefenen.

In Maastricht worden op enkele plaatsen cursussen Maastrichts gegeven.

De Volksuniversiteit in Maastricht (Brouwersweg 100) verzorgt al sinds 1986 dergelijke cursussen. Initiatiefnemer was They Bovens. Aanvankelijk waren er drie cursussen op verschillende niveaus: 'Maastrichts voor beginners I', 'Maastrichts voor beginners II' en 'Allebonneur, da's good Mestreechs' voor gevorderden en voor Maastrichtenaren die hun dialect tot in de puntjes wilden kunnen spreken. Veel beroemde Maastrichtenaren fungeerden naast en in plaats van They Bovens als docent: Bèr Essers, Harie Loontjens, Gaston Chambille, Pol Brounts, Hans Bruckwilder, Fons Otten, etc. Op dit moment biedt de Volksuniversiteit één cursus 'Mestreechter Taol'. Die wordt gegeven door Piet Geelen, een van de schrijvers van het boek *Rijstartele of veters* (Maastricht, 1992). Zijn cursus 'Mestreechter Taol' bestaat uit 12 lessen van elk ca. 2 uur. De Maastrichtse auteur Jo Caris verzorgt een workshop 'Maastrichts Spreken' bij de Stichting 't Gilde Maastricht (Pastoor Habetsstraat 42). In 16 bijeenkomsten van elk anderhalf uur wordt cursisten geleerd Maastrichts te verstaan, lezen, schrijven en spreken. Waarschijnlijk start in de loop van 2002 bij het Talencentrum Universiteit Maastricht (bezoekadres: Sint Servaasklooster 39, 6211 TE Maastricht) een cursus Maastrichts. De

cursus zal waarschijnlijk worden verzorgd door mevr. Trudy Gidding-Kraft, dochter en zus van de beroemde Maastrichtenaren Sjeng en Beppy Kraft.

In hoofdstuk 9 sommen we een aantal publicaties op met informatie over het Maastrichts. We pikken er een paar standaardwerken uit.

Veel autoriteit heeft het Maastrichts woordenboek van Endepols, dat in 1955 verscheen onder de titel *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs*. Sindsdien is het boek vele malen herdrukt. Veel Maastrichtenaren stellen dat als een woord niet in *d'n Diksjenaer* staat, het geen Maastrichts woord is. Het is maar de vraag of Endepols zijn woordenboek zo bedoeld heeft. We vermoeden dat hij het eerder descriptief (béschrijvend) dan prescriptief (vóórschrijvend) bedoeld heeft. Natuurlijk is het een prachtwerk, waar hij onnoemelijk veel on(der)betaalde tijd aan moet hebben besteed. Toch schort er het nodige aan. Zo is het ongemakkelijk dat Maastrichtse woorden en Nederlandse woorden door elkaar heen als ingangen worden gebruikt. Een scheiding Maastrichts-Nederlands en Nederlands-Maastrichts zou veel handiger zijn geweest. Af en toe staan er omschrijvingen van woordbetekenissen in die raadselachtig zijn. Bij *(einen) aofriete* staat bijvoorbeeld als betekenis opgegeven: 'flatum cum stridore emittere'. Dat is Latijn voor 'een knetterende scheet laten'. Je moet het maar weten. De meeste platte woorden zijn uit het woordenboek geweerd. Pas op, we noemen er een paar: *(ziech einen) aofriete* 'zich aftrekken, masturberen', *póppe* 'neuken', *lótsje* 'pijpen', *mösj(ke)* of *proum / pruimke* 'vagina', *löl* of *pum* 'penis', *pikkevèt* 'sperma', *klitske* of *knubbelke* 'clitoris', *minètte* 'beffen', *slaojkut* 'hoerig type, del', *pikkepuner* 'homo'. De tijdgeest – het boek stamt immers uit 1955 – zal zeker een rol hebben gespeeld bij het niet vermelden van deze 'platte' woorden. Het gegeven dat in een taal platte woorden voorkomen, betekent niet dat daarom die hele taal plat is.

Er zijn meer bezwaren tegen Endepols' woordenboek. Hij lijkt wel eens wat dubieuze keuzes te hebben gemaakt. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat het Maastrichtse woord voor 'feest' alleen *fies* is. Maastrichtenaren gebruiken ook wel het woord *fees*, dat niet in Endepols is terug te vinden; merkwaardig genoeg noemde hij in 1948 *fees* wel nog in een artikel (Endepols 1948: 196). Als de *fees*-zeggers wordt verteld dat hun *fees* niet goed Maastrichts is, omdat het niet in het *Woordenboek* staat, voelen ze zich, begrijpelijk, beledigd. In 1999 is de Maastrichtse spelling officieel vastgesteld. *Diksjenaer*

hoort bijvoorbeeld volgens die nieuwe Veldekespelling als *Dictionair* te worden geschreven. Tot slot merken we op dat het Maastrichts sinds 1955 veranderd is. Woorden als *sjiek* (in de betekenis van 'heel fijn, prettig', *hoj* ('dag' als welkomstgoet), *hojheh / hojhoj* ('dag' als afscheidsgroet) zijn niet in Endepols terug te vinden. Al met al is de tijd dus rijp voor een nieuw woordenboek: *De Nuie Mestreechsen Dictionair* zal binnen enkele jaren verschijnen.

Andere standaardwerken over het Maastrichts dialect zijn uitgegeven via *de Veldeke-Krink Mestreech*, een afdeling van de Limburgse dialectvereniging Veldeke. Wie correct Maastrichts wil schrijven, kan daarvoor het best *Speu-len-te-re spelle* van Brounts en Dumoulin uit 1992 gebruiken. Daarin wordt de officiële spelling van het Maastrichts gegeven, zoals in 1999 door Burgemeester en Wethouders van Maastricht werd bepaald. Meestal wordt dit boekje samen verkocht met de cursus *Rijstartele of veters? Mestreechs of Nederlands*! van Coumans, Geelen en Kurris, ook uit 1992. In 1996 verscheen *Good en geisteg gezag. Mestreechter spreekwäörd en gezègkdes.* Het boek biedt een prachtige verzameling van Maastrichtse spreekwoorden en gezegdes. De publicatie werd geschreven door enkele leden van *De Iewige Studente* ('De eeuwige studenten': Miek en Sas Simais, Gaston Chambille en Enny Piets). Deze groep is samen met Pol Brounts en Joop Kurris betrokken bij de *De Nuie Mestreechsen Dictionair*, die over enige tijd bij de Veldeke-Krink Mestreech zal verschijnen. In november 2001 zag de grammatica van het Maastrichts van de hand van Flor Aarts het daglicht: *Mestreechs. Eus moojertaol* ('Maastrichts. Onze moedertaal'). Deze grammatica biedt inzicht in de vele typische taalregels van het Maastrichts. De Veldeke-Krink gaf ook boeken van Pol Brounts uit, alsmede ''t Leesplenkske vaan de Mestreechter Taol', een aap-noot-mies-leesplankje, maar dan met Maastrichtse woorden die samen een goed beeld geven van de klankrijkdom van het Maastrichts (zie de afbeelding in hoofdstuk 2).

5.6 Kort en Lang Maastrichts

Er bestaan twee varianten van het Maastrichts: het Standaardmaastrichts of Kort Maastrichts (KM) en het Lang Maastrichts (LM). Het verschil is sociologisch: 'hogere' klassen (middenstand) spreken doorgaans KM, de 'lagere'

klassen LM. De grenzen tussen beide dialectvarianten zijn niet scherp of absoluut: LM-kenmerken kunnen bijvoorbeeld best in het Maastrichts van middenstanders opduiken. De verschillen tussen de varianten zijn niet groot: LM- en KM-sprekers begrijpen elkaar moeiteloos.

Hoofdkenmerk van het Lang Maastrichts is het langer aanhouden of 'trekken' van klinkers en tweeklanken. Een ander kenmerk is dat woorden soms nasaler, door de neus, uitgesproken worden. Ook zijn er kleine verschillen in de woordenschat van beide dialectvarianten. Het gaat echter te ver om te stellen dat bepaalde woorden absoluut karakteristiek voor een bepaalde dialectvariant zijn. Wanneer men dus een bepaald woord op een bepaalde wijze hoort uitspreken, is het veel te voorbarig om daaruit af te leiden dat de spreker tot de LM-categorie behoort en daarom bijvoorbeeld een arbeider is. In het LM worden soms klanken in woorden verhaspeld, weggelaten of toegevoegd, waardoor ze meer dan het KM van het Standaardnederlands afwijken. Voorbeelden van dergelijke woorden in LM en KM: *boont(e)ram–botram* 'boterham', *gegad–gehad* 'gehad', *geëte–gegete* 'gegeten', *kenaar–kenaal* 'kanaal'), *lachte–lache* 'lachen', *medajel–medaalje* 'medaille', *sigrèt–sigerèt* 'sigaret', *sjaarse–sjaatse* 'schaatsen', *sjeinsrechter–sjeidsrechter* 'scheidsrechter'. LM-sprekers hebben een voorkeur voor bepaalde woorden die KM-sprekers minder snel zullen gebruiken. Vergelijk de volgende LM-KM-woordduo's: *bavvie–moond* 'mond', *brak–hoes* 'huis', *jenke–kriete* 'huilen', *klawwe–stele* 'stelen', *pu–han* 'handen, poten, *trampe–stampe* 'trappen'. Voorts zouden LM-sprekers meer grammaticale fouten maken, die KM-sprekers niet zouden maken (zie Smits 1999): *häöm heet dat gedoon–heer heet dat gedoon* 'hem–hij heeft dat gedaan'.

In 5.5 somden we enkele platte of ordinaire Maastrichtse woorden op die niet in Endepols' *Woordenboek* zijn terug te vinden. Doorgaans rekent men die platte woorden tot het LM, omdat 'lager' volk die woorden eerder zou gebruiken. Of die redenering correct is, wagen wij te betwijfelen.

Het is niet duidelijk welke dialectvariant ouder of oorspronkelijker is, het LM of het KM. Wetenschappers zijn daar nog niet uit. Het ligt misschien voor de hand te denken dat de dialectvariant die het meest van het Standaardnederlands afwijkt het oudste, beste of meest echte Maastrichts is. Veel Maastrichtenaren redeneren zo. Dan zou het LM dus het meest originele Maastrichts zijn. In een recent artikel (Smits 1999) wordt echter geopperd dat het KM mogelijk het oudst en origineelst is.

5.7 Dialectverlies; de toekomst van het Maastrichts

In het achttiende-eeuwse Sermoen (zie 4.3) klaagde de Maastrichtse auteur er al over dat het Maastrichts verloren dreigde te gaan. Die klacht over het dreigend dialectverlies is ook tegenwoordig vaak te horen. Tot afschuw van velen worden in toenemende mate 'goede' Maastrichtse woorden vervangen door Nederlandse woorden. In de tijd van het Sermoen zag men onder andere het Luiks-Waals en het Frans nog als grote bedreiging voor het Maastrichtse dialect. Het kan verkeren! Thans zijn Maastrichtenaren juist heel trots op die on-Nederlandse, zuidelijke woorden in hun dialect.

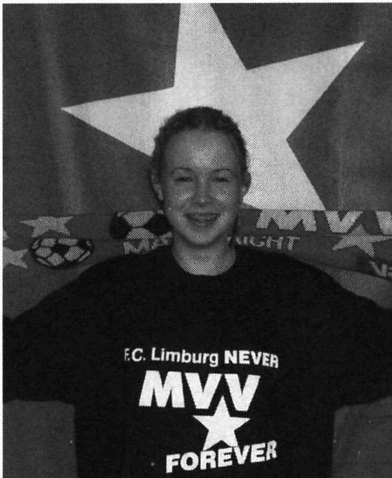
De groeiende invloed van het Nederlands op het Maastrichts vanaf de twintigste eeuw is eenvoudig te verklaren. Vóór 1900 had Maastricht weinig banden met het Noorden, zeg maar de rest van Nederland. Maastricht richtte zich toen vooral op het Zuiden en Oosten, met name op Luik en Aken. Dat liet duidelijke sporen na in het dialect. Maar na 1900, vooral vanaf 1914, werd Maastricht steeds meer een Nederlandse stad, die zich nauwelijks nog richtte op het zuidoostelijke, Belgische en Duitse, achterland. De intensivering van de contacten met de rest van Nederland liet en laat onvermijdelijk haar sporen na in het dialect. Net als in het Nederlands duiken de laatste jaren ook in het Maastrichts steeds vaker Engelse woorden op: bijvoorbeeld *e-mail*; aardig is dat het verkleinwoord van dat woord in het Maastrichts *e-mailke* is, met de Maastrichtse verkleinwoorduitgang *-ke*.

In 4.2 en 5.4 schetsten we het trotse saamhorigheidsgevoel van Maastrichtenaren, dat ze graag tot uiting brengen door het spreken van hun dialect: *Jao veer zien vaan Mestreech / en dat laote veer hure* zingt het lied. Wanneer echte Maastrichtse woorden – bijvoorbeeld die van Luikse, Waalse of Franse origine – worden vervangen door Nederlandse woorden, 'verhollandst' *'t Mestreechs* en wordt het steeds minder 'een geheimtaal' of groepstaal die alleen door Maastrichtenaren wordt gesproken. Probleem voor het Maastrichts is dat de banden met Luik, Wallonië en Aken veel minder hecht zijn geworden; daarom mogen we uit die contreien geen aanvoer van nieuwe Maastrichtse woorden meer verwachten.

Is het Maastrichts ten dode opgeschreven, wat velen vrezen? Eerst het slechte nieuws, dan het goede. Ongetwijfeld zal het Maastrichts dialect in toenemende mate vernederlandsen, zeker nu zich in de stad steeds meer niet-Maas-

trichtse Nederlanders vestigen. Dit proces zou misschien kunnen worden vertraagd of stopgezet als goed Maastrichts op scholen en in de media zou worden aangeboden (zie 5.5). Maar ook als dat niet gebeurt, is het dialect nog lang niet ten dode opgeschreven. Het mooie en boeiende van talen is dat ze zich gedragen als levende wezens met een sterke overlevingsdrang, waarvan we de kracht niet moeten onderschatten. Het Maastrichts past zich weliswaar aan zijn (Nederlandse) omgeving aan, maar lijkt sterk genoeg om de eigen identiteit nog lang te bewaren. Bovendien gaat het vernederlandsingsproces van het Maastrichts niet zo dramatisch snel als menigeen denkt. Het Maastrichts dat door ongeveer de helft van de Maastrichtse jeugd wordt gesproken, wijkt niet of nauwelijks af van het Maastrichts dat door oudere Maastrichtenaren wordt gesproken. Dat impliceert dat het dialect over vijftig of honderd jaar nog zal bestaan en door een groot deel van de Maastrichtenaren zal worden gesproken. Het grote chauvinisme van de Maastrichtenaren zal ook meewerken aan het behoud van het dialect: *Mestreechtenere* zullen het belangrijk vinden dat een deel van hun identiteit, hun taal, niet verloren gaat.

Het Maastrichts is een taal die veel rijker is dan Maastrichtenaren vaak beseffen. Velen zien het Maastrichts alleen als één schatkist van woorden, waaruit slechts woorden verdwijnen. Om dat verlies aan te tonen, worden vaak dezelfde standaardvoorbeelden gebruikt: in plaats van *gezèt* zou men



'F.C. Limburg never, MVV forever'. Een voorbode van verengelst Maastrichts? MVV is de honderdjarige Maastrichtse voetbalclub die de laatste jaren in financiële problemen raakte. Economisch gezien lijkt een fusie met andere voetbalclubs uit Zuid-Limburg tot één FC Limburg misschien voor de hand te liggen. Maar emotioneel niet. Het Maastrichtse team laten opgaan in één gezamenlijke Limburgse 'boerse' club is voor veel Maastrichtenaren ondenkbaar en onbespreekbaar. De afgebeelde vijfpuntige ster en de kleuren rood en wit zijn symbolen van de stad Maastricht en van Us MVV-ke ('ons MVV').

steeds vaker *krant* horen, *goonsdag* zou tot *woensdag* aan het verworden zijn, *hin* tot *kip*, *hoof* tot *tuin*, *rijstartel* tot *veter*, *teleur* tot *bord* en *naober* 'buurman' tot *buurmaan*.

Het Maastrichts heeft een tweede rijk gevulde taalschatkist, waar veel Maastrichtenaren zich nauwelijks van bewust zijn: *de grammatica van het Maastrichts*. Een grammatica is een stel regels die beschrijven hoe woorden in een taal kunnen worden gebruikt. In de taalkunde bestaat een grammatica doorgaans uit drie onderdelen: een klankleer (met regels voor klanken die in woorden gebruikt kunnen worden), een vormleer (over de verschillende vormen die woorden kunnen aannemen wanneer ze bijvoorbeeld verbogen worden) en een syntaxis (over de plaats van woorden in zinnen). Wij gebruiken hier alleen de overkoepelende term 'grammatica' of 'grammaticale regels'. Maastrichtenaren vinden het de normaalste zaak van de wereld dat ze de grammatica van hun taal, onlangs uitvoerig beschreven in Aarts (2001), probleemloos beheersen. Toch verschillen de Nederlandse en Maastrichtse grammatica aanzienlijk, zoals we zagen in hoofdstuk 2 en 3.

Uiteraard zijn ook enkele grammaticale regels onder invloed van het Nederlands aan het veranderen. Onderzoek van Münstermann uit 1996 laat bijvoorbeeld zien dat de meervoudsuitgang *-er* bij woorden als *lint*, *daak* 'dak', *kaaf* 'kalf', *gaat* 'gat', *look* 'gat', *lief* 'lijf', *biel* 'bijl' en *speul* 'spel' steeds minder gebruikt wordt en wordt vervangen door de meervoudsuitgang *-e*: *linter*, *daker*, *kaver*, *gater*, *loker*, *liever*, *bieler* en *speuler* zijn dus op hun retour. Onderzoek van Hagen en Münstermann uit 1989 geeft aan dat ook het gevoel voor het geslacht van zelfstandige naamwoorden wat aan het vernederlandsen is, zeker bij jonge dialectsprekers. Woorden die in het Maastrichts onzijdig zijn – met lidwoord *'t* – maar in het Nederlands mannelijk of vrouwelijk – met lidwoord 'de' – lijken hun onzijdige geslacht te verliezen: in plaats van *Dat febrik is aajd* ('die fabriek is oud') zou steeds vaker *Die febrik is aajd* gezegd worden. De onderzoekers stellen ook dat de klinkerverandering van een aantal sterke werkwoorden (bijvoorbeeld *valle*) in de tweede en derde persoon enkelvoud aan het verdwijnen is: in plaats van *diech vèls* 'jij valt' en *heer vèlt* 'hij valt' zouden steeds vaker *diech vals* en *heer valt* worden gebruikt. Ook de afleiding van een zelfstandig naamwoord uit de stam van een werkwoord (bijvoorbeeld *sjriewe* 'schreeuwen'), met daarvoor *ge-* en daarachter *-s*, lijkt te veranderen. De slot-s is aan het verdwijnen: in plaats van *gesjriews* zou steeds vaker *gesjriew* worden gezegd. Deze vormen

van dialectverlies zijn zeker nog niet universeel. Veel Maastrichtenaren zullen zich niet kunnen voorstellen dat er ook maar één *Mestreechteneer* is die *die febrik, heer valt* of *gesjriew* zou kunnen zeggen. Zelf hebben wij voorts de indruk dat het onzijdig lidwoord *e* steeds vaker wordt vervangen door *'n*: in plaats van *e sträötsje* 'een straatje' horen wij regelmatig *'n sträötsje*. Daar is nog geen wetenschappelijk onderzoek naar verricht. Hoe dan ook: de meeste Maastrichtse grammaticale regels zijn nog intact en waarborgen een lang voortbestaan van het Maastrichtse dialect.

Het Maastrichts ondervindt ontegenzeggelijk veel invloed van het Nederlands. Maar het lijkt zich daar ook tegen te verweren, vooral door bepaalde grammaticale regels aan te passen. Zo vermoeden we dat de korte *a*-klank in het Maastrichts steeds vaker wordt vervangen door een lange *a*-klank of een andere klank (zie ook Aarts 2001: 45). Door die klankverandering distantieert zich het dialect van het Nederlands en van naburige dialecten als het Borgharens, Amby's of Heers. Volgens het *Woordenboek* van Endepols was het in 1955 (nog) correct om 'van' te vertalen door *van* of *vaan*, 'dan' door *dan* of *daan*, 'drank' door *drank* of *draank*, 'zang' door *zank* of *zaank*, 'vangen' door *vange* of *vaange*, 'gegaan' door *gegange* of *gegaange*, etc. Anno 2002 zijn er nauwelijks nog *Mestreechtenere* die, zowel in het Kort als in het Lang Maastrichts, de woorden *van*, *dan*, *drank*, *zank*, *vange* en *gegange* met korte *a* zullen zeggen. Die woorden klinken nu 'boers' in veel Maastrichtse oren. Oudere dialectschrijvers als Weustenraad, Polis, Franquinet, Olterdissen etc. gebruikten die woorden veelvuldig! Misschien is deze klankverandering van de *a* totstandgekomen onder invloed van het Lang Maastrichts? In het Lang Maastrichts wordt de korte *a* in woorden als *dans* en *wals* behoorlijk lang getrokken. Wie weet zijn die woorden over vijftig jaar wel veranderd in *daans* en *waals*? Een andere verklaring voor het verdwijnen van woorden als *van*, *dan*, etc. is dat er in het Maastrichts een groeiende voorkeur is voor het gebruik van klanken die door sprekers – terecht of onterecht – als typisch Maastrichts worden ervaren ten koste van klanken die in naburige dialecten of het Nederlands voorkomen. Dat zou wellicht kunnen verklaren waarom in het Maastrichts steeds vaker *däög* in plaats van *daog* als meervoud van 'dag' wordt gebruikt. Die *äö*-klank klinkt veel Maastrichtenaren wellicht als puurder Maastrichts in de oren dan de *ao*-klank. Dat *däög* eigenlijk niet 'dagen' betekent maar 'deugd', is klaarblijkelijk niet storend.

Taalkundigen vinden het heel normaal of natuurlijk dat de woordenschatten en grammatica's van levende talen en dialecten veranderen. Bovendien vinden ze, net als wij, dat een dialect als het Maastrichts zo'n rijke woordenschat en grammatica heeft, dat het wel tegen een stootje kan, zonder zijn eigen karakter te verliezen. Doorgaans denken veel dialectsprekende *Mestreechtenere* daar anders over. Die worden vaak emotioneel als ze merken dat met name oude on-Nederlands klinkende zelfstandig naamwoorden en werkwoorden worden vervangen door nieuwe, 'mindere' Nederlandse woorden. Ze willen hun dialect, dat een deel van hun Maastrichtse identiteit is, zo on-Nederlands mogelijk houden. Sommigen van deze 'puristen' verbeteren dialectsprekers aan de lopende band, waardoor conversaties nogal eens een vervelend non-communicatief karakter kunnen krijgen. Op zijn minst zijn enkele van de door hen voorgestelde 'verbeteringen' dubieus te noemen. Zeg in een Maastrichts café *ellik jaor* 'elk jaar' en de kans is groot dat dat hoofdschuddend door een taalzuiveraar wordt verbeterd in *eder jaor* 'ieder jaar', met als verklaring dat *ellik* Nederlands is en geen Maastrichts. Het antwoord dat het Maastrichts wel degelijk eigen vormen voor 'elk' en 'ieder' kent, zal waarschijnlijk – ten onrechte – niet worden geloofd. Ook hoort men die taalpuristen nogal eens opmerken dat een bepaald woord niet Maastrichts maar Limburgs is. Dat is een contradictio in terminis: het Maastrichts is namelijk een Limburgs dialect (zie hoofdstuk 1). Die opvatting vindt waarschijnlijk haar oorsprong in de gedachte dat Maastricht een heel aparte stad is die min of meer los staat van de provincie Limburg en de rest van Nederland (zie 4.2).

Uiteraard staan wij niet te trappelen van geluk als nieuwe woorden als *krant* en *tuin* in de plaats komen van fraaie oude woorden als *gezèt* en *hoof.* Ook wij 'verbeteren' wel eens dialectsprekers die 'foute woorden' gebruiken, als we tenminste merken dat die sprekers dat appreciëren. En wij laten af en toe graag ons Maastrichts corrigeren. Maar zijn die woorden *krant* en *tuin* nu echt zo verschrikkelijk? Die klinken in het Maastrichts in elk geval heel anders dan in het Nederlands. De 'a' in *krant* en de 'ui' in *tuin* klinken met hun sleeptoon langer dan in het Nederlands. (*Tuine* met stoottoon betekent overigens 'tonen'.) Door toepassing van een of meer Maastrichtse grammaticaregels krijgen die verdoemde woorden toch weer een Maastrichts karakter.

6. Alfabetische woordenlijst

Afgezien van de in 3.2 genoemde leenwoorden uit het Frans en het Duits kent het Maastrichts nog een groot aantal andere woorden die door sprekers van het dialect als 'echte' Maastrichtse woorden worden gekoesterd. Hier volgt een selectie. Wie geïnteresseerd is in de woordenschat van het Maastrichts, kan terecht bij het *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs* (Endepols 1955). Daarin staan Nederlandse en Maastrichtse trefwoorden alfabetisch door elkaar heen.

aajd – oud

allegasie – kouwe drukte, ruzie

alleh (ook: allee) – vooruit

allewel – ofschoon

allewijl – heden ten dage, tegenwoordig

aoftrèkke (ziech laote ~) – zich laten fotograferen

aofverkoup (ook: oetverkoup) – uitverkoop

aon – aan

aosem – adem

appelekouw – abrikoos

appeleseen – sinaasappel

astrein – aanstonds, straks

avvensere – opschieten

awhoor - zeur

awkloete (werkwoord) - grappen maken, gein uithalen

awmemme - bazelen

baank - bank

bagk / bekske - varken / varkentje, big

baj(ke) - paard(je)

batjakker - kwajongen

batraof - kwajongen

bats - bil

bavvie - mond, smoel

beer - bier

begaoje (ziech ~) - zich te goed doen aan bijv. etenswaar, schransen

behej - poeha, drukte, aanstellerij

bekans - bijna

Belsj - Belg, België

benkelek - angstaanjagend, erg

besjeemp - verlegen

beslaag - beroerte

beuke - huilen

bitsje, bitteke - beetje

bleke tan - beugel (tanden van blik)

blöts - deuk, buil, onnozel mens

boe (soms ook: woe) - waar

boer - boer, Limburger die niet in Maastricht is geboren

boeveur - waarvoor, waarom

bojzeke(s) (~ doen) - slaapje of dutje doen (meestal tegen kinderen gezegd)

boterstaaf - banketstaaf

böttele - slaan, stoten

bradzjele - knoeien (met etenswaren in de keuken)

brak - oud, vervallen huis

bröl - gek

bubbele - beven, bibberen

buneke - snoepje

daag / daog – dag / dagen

dao – daar

däög – deugd

däölke – kauw

dèks – vaak, dikwijls

diech – jij

dinkelik – waarschijnlijk

doerak – rotzak, loeder

döl – duizelig

drekbak – vuilnisbak

drekmaan – vuilnisman

drekzak – vuilniszak

dröpke – borrel

duuster – donker

ederskier – telkens

eekstrouf – eksteroog

eerbeis – aardbei

eikheurensje – eekhoorntje

elend – ellende

èllentrik – elektriciteit

ensele (ziech ~) – zaniken, kibbelen

entans – nochtans

ermooj – armoede

es – als, indien

euvernuits (ook: obbenuits) – opnieuw

evekes – eventjes

evels – echter

evermenneke – kabouter

feitelek – eigenlijk

fèlmeker – ijdeltuit

fielou – schurk

fiemeleer – zeur

fienbekske – lekkernij (‹ fijn in mond); soort pâté (‹ fien bagk)

fiezele – motregenen

fiezelke – kleine hoeveelheid

fikke – vingers

fisternölle – knutselen

fitsele – knutselen

flap – kwast, eigenaardig iemand

fletske – kwakje

foemele – frommelen, liefkozend strelen

foetele – valsspelen

foj – foei

gaajs – gans

gaaroet neet – helemaal niet

gaodsblok – offerblok

gebeuk(s) – geschreeuw

gebiere – reageren

gebouthacheld (de kins miech ~ weure) – je kunt me gestolen worden

gedoons – gedoe

geer – jullie, u

gekske – dwaas meisje

gepeerdskeuteld (ziech ~ veule) – zich opgelaten voelen

gepeersde kop – preskop, worstgerecht

gepek – bagage

gere – graag

gereve – bedienen

ges – gist

gesnooje – gesneden

get – iets

geut (ook: kaanjel) – dakgoot

gevierlek – gevaarlijk

gewejde – gek

gezèt – krant

gier (ook: nej) – gierig

gierebok – gierigaard

gifteg – nijdig, kwaad

gleujeteg – gloeiend, uitroep van verrassing

good / gooje – goed / goede

goonsdag – woensdag

gössel – geklets

göt – goot langs trottoir

gouverneur – Commissaris van de Koningin

gouwe – schat

govie – politieagent

grieniezer – brompot

groffelsnagel / groffelsnegel – kruidnagel / kruidnagels

groffiaot – anjelier

groof – grof

grummelevlaoj – kruimelvlaai

gruuts – trots

haafum (ook: hallefum) – halfom, pils voor de helft gemengd met oud, donker bier

habsjaar – vrek

hajje (ziech ~) – zich haasten

haos – bijna

hawwe – houden

heer – hij

hei – hier

hel – hard

hendeg – zeer, veel, erg

heppeteg – gretig

herrense (ook: herfse) kies – 'rommedoe', Limburgse stinkkaas uit het Land van Herve

hits – hitte

hóddele – knoeien

hoeke – hurken

Hollender – Nederlander, niet uit Limburg afkomstig

höllep – help (gebiedende wijs)

hölpe – bretels

hoof – tuin

hoor – hoer

huidvleis – hoofdkaas

huif – knikker

humme – hemd

iech – ik

ieder – eerder

iemes – iemand

ies – ijs

ietot – voordat

inhaajd – inhoud

ink – inkt

insjare – bijeengraaien, binnenhalen

insjödde – inschenken, iemand iets wijs maken

jenke – huilen

jiemere – jammeren

ju (de ~ in höbbe) – de pest in hebben

jummers – immers

jutte (vaan ~ nao jenne) – van hot naar haar

kaajd – koud

kaanjel (ook: geut) – afvoerpijp, dakgoot met afvoerpijp

kalbas / kelbas – damestasje, boodschappentas

kedètsje – hard broodje

keduuk – versleten

kejzjem – weekloon (oorspronkelijk: loon voor vijftien (Frans: quinze) dagen ofwel een halve maand)

keke – schreeuwen

kemissies doen – boodschappen doen

kepot – kapot

kere – vegen

ke(r)teer / ke(r)teerke – kwartier / kwartiertje

kiekoet – etalage

kies – kaas

kikzjozerije – snuisterijen

kinderkräöjer – iemand die kleine(re) kinderen lastigvalt of plaagt

kinne – kennen, kunnen

k(l)abberdoes – kleine kroeg, woning

klawwe – stelen

kleddere – klimmen, klauteren

klie – klaver

klipsere ('m ~) – zich uit de voeten maken

klits – kleine knikker, kloot, klein voorwerp, klein persoon

kloete (aw ~) – flauwekul

kluiverke – (straat)jongetje

kluteklaos (ook: kloeteklaos) – domme sul

knatsj / knatsjgek – erg gek

knawweleer – zeurpiet

knepke – snoepje, lekkernijtje

knievel – snor

knoevele – knuffelen

knokekerreljong – 'knoken- of bottencarrillon', een mager iemand

knook – been, bot

knoorsj – kraakbeen

knotere – klagen

knuddele – knoeien

koed – boos, kwaad

koelek – nauwelijks, amper

koejenere – plagen

kókkerel – drijftol

kojts – kinderwagen, koets

kölle – foppen

kónkelebol – buiteling over het hoofd

kooj – koe

kortelèt – kotelet, ribstuk, carbonade

krak – oud paard, erg versleten ding

kraksjees – nauwelijks meer bruikbaar, gammel voertuig (bijvoorbeeld een oude fiets)

kräöje aon (ziech ~) – zich vergrijpen aan

krap – bros, krokant

krawake – laat opblijven

krenkde – ziekte

kretse – krabben

kriete – huilen

krissie(ke) – drop(je)

króf – bult, bochel, iemand met een bochel

kroonsel – kruisbes

krote – bieten

kroukaar – kruiwagen

kuime – kreunend zuchten

kuusj – varken

kwakke – hard vallen, smijten

kwansijs – in schijn

kwatsje – neersmakken, uit de nek kletsen

kwazie – alsof, voor de schijn, (als zelfstandig naamwoord:) uitvlucht

laammeker – zeurkous, spotnaam voor Sittardenaar

lawwerleerblaad / loreerblaad – laurierblad

leiherteg – weekhartig

lek m'n tes – je kunt me wat

lek vinger lek doum – erg lekker (om je vingers en duim bij af te likken)

lekke – likken

lepsje – aflikken, slobberen, tongzoenen

lerelap – zeem

leveke – schat

levemeker – lawaaimaker

lievend – linnengoed

loere – kijken

lojje – luiden

lómmel – lor, vot

lómmelefebrik – papierfabriek

look / leukske – gat / gaatje

lótsj – fopspeen

lui – mensen

lu(u)fte – optillen

luter (ook: zeipluter) – zeepsop

maan / de maan – man / per persoon

manslui – mannen

Maos – Maas

mawwe – miauwen

me – men

meer – moeder

meh – maar

meidske – meisje

meinste – denk je

meizäödsje – madeliefje

mem (aw ~) – zeur(piet)

merret – markt

mesjant – ondeugend

mesjaot – muskaat

mesjiens – misschien

Mestreech – Maastricht

Mestreechs(e) – Maastrichts(e)

Mestreechter – Maastrichter

mèt – met, mee

mets – mes

meuj – moe

meule(ke) – molen(tje)

miert – maart

mins – mens, man, vrouw

moojer – moeder

mojl – mond

mojle – praten, kletsen

mooswief – groentevrouw, groenteverkoopster (op de markt)

mótse – ontevreden zijn, mokken

mouze – snuffelen, zoeken

muilke – kusje

naaks – naakt

nachraof – nachtbraker

nachsjiech – nachtploeg(dienst)

nagel – (vinger)nagel; spijker

nao – naar, na

naober / naoberse – buurman / buurvrouw

naoluiperke speule – krijgertje spelen

naovenant – naargelang

nej (ook: gier) – gierig

neume – noemen

neutemesjaot – nootmuskaat
neve – naast
niemes – niemand
niks – niets
nipperke – nippertje
nisje(ke) – nicht(je)
noets – nooit
nóndedjouw (ook: nóndedju) – vloek (afgeleid van het Franse 'nom de Dieu')
nóndedjuke – vlinderdas, vlinderstrikje
nóndepie – vloek
nonnevot – oliebol met jam
noonk – oom
nuits – nieuws
numme – nemen
nuuje – uitnodigen

obbenuits – opnieuw
obbins – plotseling
oet – uit
oets – ooit
oetsjeie – ophouden
oonderdeur – klein iemand
oonderein – onder elkaar
oonnöt – viezerik
oor / eurke – uur / uurtje
opmieter – klap
opstange – ophitsen
ouch – ook
oug – oog

patsj – pet
pave – zwaar drinken, eten, roken
pèls(ke) – pils(je)
peperkook – ontbijtkoek
perceis – precies
petej – oplawaai

petik – kraam, rommel

peurtsje – poortje

piering – aardworm

piestoleke – pistolet, zacht langwerpig (water)broodje

piezele – hard slaan

pin (~ hawwe) – volhouden

pitse – knijpen, pijn doen

pitstang – nijptang

plekker – stukadoor

plenke – spijbelen

plótsj – dikke vrouw

plump – oogwimper

poejakkere – hard werken

poeleke – liefje

poem – afgemat

poemel – vod, schat

pókkel – rug

pómpemeker – loodgieter

pool – regenplas

poor – prei

póppestroont (zoe fien wie ~) – zeer fijn, godsdienstig

portee – belang, essentie

potdook – doek om borden, bestek e.d. mee af te drogen

pottemenneke – arbeider in aardewerkfabriek

prei (dat geit 'm aon z'n ~) – dat laat hem niet koud

prikke – opvangen (van bijvoorbeeld een bal)

Pruus – Duitser

pu (meervoudsvorm van 'poet') – poten

puime – sul

puip – dik iemand

pune / puun / puneke – zoenen, kussen / zoen / zoentje

pupse (kiek oet d'n ~) – kijk uit je ogen

puupke – scheetje

raadgek – stapelgek

raffel – groot aantal

ram – helemaal

raozeteg – woedend

rats (in de ~ zitte) – bang zijn

razele – beven

reifel – strookje papier

reiperok – hoepelrok

reke – harken

rendsje – bierglas van 25 cl (met een gouden randje)

reub – raap

rijaloet – rijdans

rijstartel – veter

ringelaot – reine-claude

rögkstraank – rug, ruggengraat

rojem – uitdrukking van ongeloof of verbijstering: jaja, het zal wel

rokkelaoj – rugstuk van varken

rölse – stoeien

rommedoe – stinkkaas

roontelum – rond(om)

rótsje – glijden

ruzele – ruien, afvallen van bladeren

sajs – jus, saus

sebiet – meteen

Sintervaos – Sint Servaas

sjaarsmojl – iemand met vooruitstekende tanden

sjaojvergeujing – schadevergoeding

sjebbeteg – sjofel, armoedig in kleren

sjeel – scheel, ver- of bijziend (sjelen duuk = iemand die scheel kijkt)

sjeigel – scheiding in haar

sjeigel(ke) – (bier)viltje, onderzetter, placemat

sjendelere – beschadigen

Sjeng / Sjang – (typisch Maastrichtse voornaam:) Jan; Limburgers ofwel 'boere' gebruiken de term 'Sjenge' of 'Sjange' om (vaak vervelende en arrogante) Maastrichtenaren mee aan te duiden

sjevraoj – rilling

sjiek – chique, smaakvol; vaak in bredere betekenis, niet in Endepols: fijn, prettig, te gek

sjietgeel – lichtgeel

sjiethoes – lafaard, schijthuis

sjievel – glijbaan

sjijns – blijkbaar

sjikkanere – plagen

sjikke – zenden, sturen

sjink – ham

sjitsebitsje – klein beetje

sjitske – kleinigheid

sjoen – mooi

sjoevere – rillen

sjödde – schenken

sjöddele – heen en weer of op en neer bewegen

sjöpke – bierglas op voetje

sjörrege – met iets sjouwen

sjöd in! – schenk in, vul de glazen!

sjollek – schort

sjoor – regenbui

sjotelsplak – vaatdoek

sjraom (neet boete de ~ goon) – zich netjes gedragen

sjroep – stroop

sjroet – kalkoen

sjroevele – schuiven

slaoj – sla

slaojgreet – goedige vrouw

slebrik – glijbaan (op ijs)

Slevrouw (ook: Slevruike) – Onze Lieve Vrouw

Slivvenier – Onze Lieve Heer

sloek – gummislang

slóf – pantoffel

smaalbetser – mager persoon

smiete – gooien

snótsvink – kind met snotneus

soes (ook: sjoes) – pils met een scheutje oud donker bier

sókker – suiker

sókkerbekker – banketbakker

soppegreun – soepgroente

spang – speld

späöl(sel)ke – spelletje

spebak – speenvarken

spei – speeksel

speie – spuwen, overgeven

spits kriege – tot een goed einde brengen, afronden

splendere – uitgeven

ziech spooje – zich haasten

st(r)angkètsel – hekwerk

stechele (ziech ~) – elkaar steken onder water geven

stei – steden

stievel – laars

stöbbe – stof afnemen, stuiven

stop – kurk van een fles

stóp – stoep

stoon – staan

straank (~ höbbe veur) – ontzag hebben, bang zijn voor

strabender – kwajongen

struip – troep, bende

surpries – verrassing

taak – dak

taatsj – lange, magere vrouw

tankelendraod – prikkeldraad

taofelhoor – klaploper

tartepom – appelflap

tas – kopje

terf – tarwe

tes – zak (in kledingstuk)

toej – kreng

toeke – geniepig slaan

toeniers – zo-even

tóffele – schoorvoetend lopen

tóppe – tikken met vingers, toepen (spelen van een bepaald kaartspel)

tósj – poedel, wild meisje

tot – dat, tot

trampe – schoppen

transenere – plagen

trappere – betrappen

trèkzak – trekharmonica

tribunal – rechtbank; beroemd Maastrichts café tegenover de voormalige rechtbank aan de Tongersestraat

troele – domme vrouw

trök – terug

tuine – tonen

tunke – dunken

tuurtsje – gebakje

tuut – (meestal: papieren) zak

umklinke – zijn voet verzwikken

ummertouw – altijd

umtot – omdat

un / unne – ui / uien

unnesop – uiensoep

unnesajs (jao ~) – geloof dat maar niet

vaan – van

vastelaovend – carnaval

veer – wij

veerdeg – klaar

verbergemenneke speule – verstoppertje spelen

verdaole (ziech ~) – zich vergissen

verkrunkele – verkreukelen

verloupe (ziech ~) – verdwalen

verneuke – bedriegen

verpópzak – verbouwereerd

verrats – verrek, verdraaid, nee toch

verrinnewere – vernielen

versajze (iemes eine ~) – een klap geven

versjendelere – beschadigen

verslakke – verleppen

versoppe (iemes eine ~) – een klap geven

verstómpele – verstoppen

verzawwele – smakeloos worden (van eten en koffie)

vètkanis – dik persoon

vetse – hard lopen, hard vooruit bewegen

videke – pasteitje, pasteivorm

vievelevink (toen waor 't ~) – toen was het feest

vinster(ke) – venster(tje), raam(pje)

vlegesjeet – strontje

vrech – brutaal

vrechlap – brutaal iemand

vreigele (ziech ~) – ruziemaken, kleine hatelijkheden zeggen

vreigeleer – ruziemaker

vrere / 't vruis – vriezen / het vriest

vreutele – wroeten

vrie – ruw

(de) Vriethof – (het) Vrijthof

vroului – vrouwen

vunkele – met vuur spelen

vuurbieske – glimwormpje

wa(a)tsj – klap

waffel – wafel; mond

wedemaan – weduwnaar

wedevrouw – weduwe

wee – wie

wegesjeet – strontje, ontsteking op ooglid

wie – hoe, toen, als

wied – ver

wief / wiever – vrouw / vrouwen

wöllempke – kwartje

worteleboer – boer die wortelen verbouwt, spotnaam voor Wyckenaar

wösj – bos (haar)

wouve – gulzig eten (als een wolf), bij elkaar schrapen

zaajt – zout

zaank – zang

zaat – zat, dronken

zawwele – kletsen

zedeleer – armstoel, luie stoel

zemelepie – zeur, zenuwachtig iemand

zeibaor – vergiet

zeike – urineren, zeuren

zjielee – vest

zjiem – dikke trom

zjus – precies, juist, zo-even

zoeget – zoiets, ongeveer

zoeke – zuigen

zoen – zo'n

zoepe – zuipen, drinke

zoermoos – zuurkool

zokke – zaniken

zuug dao – kijk daar (gebiedende wijs)

zwaoger / zwiegerse – zwager / schoonzuster

zwegel – lucifer

zwijn(d)erij – vuiligheid, rotzooi, vuile taal

7. Maastrichtse literatuur

7.1 Inleiding

In zijn 'Ode aan Maastricht' zingt Maastrichtenaar Benny Neyman: 'Kom met me mee naar Maastricht (...) stad aan de kolkende Maas, weinig bezongen, helaas'. Weinig bezongen? Er zijn talloze Maastrichtse liedjes waarin de stad wordt bejubeld. Ook is Maastricht in veel gedichten bezongen, in het Maastrichts of in een andere taal. De stad heeft ook een rol gespeeld in de Nederlandse literatuur van vóór 1800. Daar besteden we in paragraaf 7.2 kort aandacht aan, ook al gaat dit boekje eigenlijk over het Maastrichts. In 7.3 gaan we kort in op de literatuur in het Maastrichtse dialect. Een precies jaartal voor het begin van die *Mestreechse* literatuur is moeilijk te bepalen. We houden het op ongeveer 1800.

7.2 Maastricht(s) in de Nederlandse literatuur tot 1800

Zowel de Nederlandse, de Vlaamse als de Duitse literatuurgeschiedenis begint in de twaalfde eeuw met Hendrik van Veldeke. Over diens debuut, de Sint Servaaslegende in ongeveer 1173 te Maastricht geschreven, spraken we al in 4.3. Maastricht speelt in de Nederlandse literatuur van de dertiende tot vijftiende eeuw slechts een kleine rol, waarbij we ons wel moeten realiseren dat veel teksten uit die tijd verloren zijn gegaan en ons dus niet meer bekend

zijn. Helaas biedt dit boekje ons te weinig ruimte om stil te staan bij het religieuze middeleeuwse 'Maastrichtse Paasspel of Passiespel'. Dat geldt ook voor het laatveertiende-eeuwse toneelspel 'Vanden winter ende vanden somer', waarin aan het slot een schurk zegt dat hij gaat onderduiken bij twee hoerenhuizen in het drukke handelshavengebied in Maastricht achter de Onze Lieve Vrouwekerk, het 'Kole(n)bat' of 'Bat'. Evenmin gaan we in op het 'Maastrichts sprookje over Sint Bartholomeus' (zie Berteloot 1995) en het middeleeuwse toneelstuk 'Mariken van Nieumeghen', waarin naamgeefster Mariken rond 1250 in Maastricht sterft.

De gehele vijftiende en een deel van de zestiende eeuw heeft Maastricht *Rederijkerskamers* gehad. Dat waren, grof gezegd, sociaal-culturele ontspanningsclubjes van burgers. Ze schreven onder andere gedichten en toneelstukken, die ze zelf voordroegen en opvoerden. Er is maar weinig bekend over de Trichter rederijkers, zonder dat we korte studies van H.P.H. Eversen, J. Notermans, Coumans & Dumoulin tekort willen doen. Rederijkerskamers van verschillende steden hielden regelmatig vele dagen durende festivals of 'Landjuwelen', waarbij de Kamers onder andere hun toneelstukken opvoerden. Daar kwamen vele duizenden bezoekers op af. De beste Kamer won een trofee: het 'Landjuweel' – festival en trofee hadden dezelfde naam. In 1438 vond zo'n Landjuweel plaats in Maastricht, waarbij Kamers uit Noord en Zuid om de hoogste eer streden. Eerder trokken Maastrichtse rederijkers al naar landjuwelen in Mechelen en Gent. Maastrichtse kamers waren: Die Balseme Bloeme, Die Broederscap van St. Emilia, Die Drie Koningen, Die Jonge Goudbloemkens, Onze Lieve Vrouw van Sint Hilarius en Die Rhetorisins van de Wijngaertzranck.

In de zestiende eeuw biedt Maastricht een bijdrage aan de Nederlandse literatuurgeschiedenis die minder algemeen bekend is. De eerste drukker van de stad was Jacob (of Jacques) Bathen. Hij drukte er in 1554 het zogenaamde *Maastrichtse Liedboek*, 'Dat ierste boeck vanden nieuwe duytsche liedekens'. Het is een boekje met meerstemmige muziek. Het bestond uit enkele losse boekjes voor verschillende stempartijen (alt, bas, tenor, etc.), met notenbalken waaronder de tekst stond. De teksten van de meeste van de dertig liederen waren al eerder bekend uit andere Nederlandstalige ('duytsche' of 'dietse'; denk aan het Engelse 'Dutch') liedboekjes als het Antwerpse Liedboek.

Jacob liet componisten van naam, die onder andere aan het Sint Servaaskapittel waren verbonden, er meerstemmige liederen van maken, met nieuwe melodieën. Het Maastrichtse Liedboek is de oudste meerstemmige liederenbundel van Nederland. Enkele jaren geleden verscheen het op een cd van de muziekgroep Camerata Trajectina o.l.v. Louis Grijp. Twee liederen zijn via het web te beluisteren: http://baserv.uci.kun.nl/~salemans/muziek/.

Maastricht wordt in literatuur van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw vooral bezongen als vestingstad. In 4.2 stonden we daar al bij stil. Daar zagen we dat de militair-strategische sleutelpositie van Maastricht eeuwenlang zeer tot de verbeelding sprak. Echt verbazingwekkend is het dan ook niet dat 'Maestricht' als enige stad wordt genoemd in het vijftien coupletten tellende nationale volkslied *Wilhelmus van Nassouwe*. De vijftien beginletters van de coupletten vormen samen de naam 'Willem van Nassov'. Het elfde couplet, met de beginletter 'A', gaat als volgt:

Als een prins opgheseten
Met mijnes heyres cracht
Van den Tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht.
Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde myn ghewelt,
Myn ruyters sach men draven
Seer moedich door dat velt.

Tegenwoordig dateert men het anonieme lied op 1568–1572. Dus aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648), de opstand van Nederland tegen Spanje. De oudst bekende Nederlandse versie van het Wilhelmus – inclusief de vermelding van Maastricht – staat in een Dordts geuzenliedboek van 1577 of 1578. Het Wilhelmus is een soort propagandalied. Willem van Oranje probeerde de toenmalige Nederlanders ermee aan zijn kant te krijgen in de strijd tegen de Spaanse overheersers, die toen ook de baas waren over Maastricht.

In het aangehaalde elfde couplet lezen we dat de 'Tyran', de Spanjaarden dus, zich in de buurt van de tot de verbeelding sprekende vestingstad Maastricht had ingegraven en dat er een confrontatie met de strijdkrachten van

Willem – de i(c)k-figuur in het lied – heeft plaatsgevonden. Die confrontatie werd niet door Willem gewonnen, wat niet al te duidelijk uit de tekst blijkt. Alva was namelijk goed voorbereid en had zijn troepen rond Maastricht geconcentreerd. Er vonden slechts enkele schermutselingen plaats buiten de stad, in 'dat velt'. Willem van Oranje zag al vlug in dat hij geen schijn van kans had. Tot een echte harde confrontatie van de troepen kwam het dus niet. Willem klopt die schermutselingen op in het elfde couplet. Maar zo gaat dat nu eenmaal in een reclamelied.

In 1580 probeerde Van Oranje nog een keer – weer vergeefs – de stad op de Spanjolen te veroveren. Pas in de zeventiende eeuw, in 1632, lukte het Frederik Hendrik van Oranje de stad in te nemen. Die belangrijke militaire overwinning belandde in gedichten van bekende poëten als Vondel 'Stedekroon van Frederick Henrick' en Revius 'Maestricht Verovert'.

7.3 Maastrichtse dialectliteratuur vanaf ca. 1800

Vanaf 1800 zijn er tientallen Maastrichtenaren geweest die gedichten en verhalen in het Maastrichts hebben gepubliceerd. We kunnen er hier slechts enkele bespreken. Eerst behandelen we in volgorde van tijd enkele schrijvers die volgens ons bepalende figuren waren in de Maastrichtse literatuurgeschiedenis vanaf ongeveer 1800 tot heden. Daarna bieden we in het kort, in alfabetische volgorde, summiere gegevens over enkele andere auteurs. Ruimtegebrek dwong ons veel auteurs niet te vermelden. Helaas konden we in dit boekje evenmin plek inruimen voor de in Maastricht zo populaire liedjes in het dialect op elpees of cd's van Frans Theunisz, Nachraove, Beppie Kraft, Johnnie Blenco, 't Mèrret Koer, Taai Taai, de Zingende Pótsvrouwe, Ziesjoem, Zoeper, etc.

Bekende Maastrichtse dialectteksten en -schrijvers

Anoniem: het achttiende-eeuwse Sermoen

Als oud *Mestreechs* taaldocument is het Sermoen (zie 4.3) van taalhistorische waarde. Literair stelt het niet veel voor: kromme zinnen of uitdrukkingen, veel herhalingen, er spreekt geen literaire schoonheid uit, wat dat dan ook moge zijn. Moeten we de Maastrichtse dialectliteratuur met het Sermoen laten beginnen? Ook al is het taalhistorisch interessant, wij vinden het

stilistisch en literair te zwak om het als beginpunt van de literatuur in het *Mestreechs* aan te merken. Wij verkiezen een meer sprankelende aanvang.

Delruelle, Ludovic Pascal (1735–1807)

Lodewijk Pascal Delruelle werd geboren in Wyck-Maastricht in 1735. Hij had Waalse ouders, wat zijn achternaam al enigszins verraadt. Na zijn priesteropleiding en na elders kapelaan te zijn geweest, werd hij op 25 oktober 1783 geïnstalleerd als pastoor van de Martinuskerk in Wyck, aan de oostkant van de Maas. De eerste elf jaren van zijn pastoorschap verliepen rustig. Dat veranderde toen Maastricht in november 1794 door de Fransen werd ingenomen. Van 1795–1815 waren onze streken ingelijfd bij de Franse Republiek. Dat waren barre tijden voor de geestelijken. De Franse 'revolutionairen' waren fel tegen godsdienst en de macht van de geestelijken in Maastricht werd dan ook drastisch beperkt. Pas in augustus 1802, toen Napoleon een concordaat sloot met de paus, werd het priesters weer toegestaan de mis te vieren. Delruelle overleed in Maastricht op 30 april 1807.

Sommigen laten de geschiedenis van de *Mestreechse* én Limburgse literatuur beginnen bij Delruelle. De pastoor uit Wyck was een scherp observator en schreef veel humoristische liedjes in het Maastrichts dialect, uit het volkse leven van zijn parochianen gegrepen. Het verhaal gaat dat hij zijn parochianen stiekem observeerde van achter een getralied raampje in zijn pastorie, gelegen in het Wycker Pastoorsstraatje. Die liedjes zijn nooit door hemzelf 'officieel' in druk gepubliceerd; het grootste deel van zijn werk, in handschrift, is helaas verdwenen. Gelukkig wist C. Breuls drie liedteksten van Delruelle te achterhalen. De gedichten zijn niet precies te dateren: rond het jaar 1800. Breuls drukte de drie teksten af in zijn *Vademecum, handelend over Maastrichtsch dialect,* bij Boosten en Stols te Maastricht gedrukt in 1914. De geredde gedichten zijn getiteld *Zamenspraok teusse Kaat en Mei, Kleppermansleed* en *Verwiet tösse naoberse en maog.* De drie gedichten kan men niet als een oeuvre of dichtbundel beschouwen, vinden velen. Bovendien is de kwaliteit ervan niet indrukwekkend: leuk op rijm gezet onderling gevit van Maastrichtenaren. Niet bepaald het sprankelend begin van de Maastrichtse dialectliteratuur.

Weustenraad, Jean Théodore Hubert (1805-1849)

Théodore of Theodoor Weustenraad werd in 1805 in de Vijfharingenstraat te Maastricht geboren, als eerste van het zestien kinderen tellende gezin Weustenraad. Vader Weustenraad was een man van aanzien als procureur van het (Franse) Departement Nedermaas, waarvan Maastricht de hoofdstad was. De familie Weustenraad zal dus grote sympathie hebben gekoesterd voor de Fransen. Een groot deel van zijn leven woonde Theodoor in een huis aan Achter het Vleeshuis, dat stond op de plek waar tegenwoordig V&D is gevestigd. In 1815 maakte hij als negenjarig ventje mee hoe het Franse Keizerrijk van Napoleon ten onder ging en Maastricht deel ging uitmaken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van koning Willem I, waartoe ook het huidige grondgebied van België hoorde. Na zes jaar Maastrichts Athenaeum ging hij in 1823 Rechten en Wijsbegeerte studeren in – het toen dus nog Nederlandse – Luik. Koning Willem I had daar in 1817 een universiteit opgericht. Weustenraad leerde er de Nederlandse hoogleraar Kinker kennen. Door Kinker gestimuleerd schreef hij zijn eerste gedichten in het Nederlands. Nogal plichtmatige poëzie, die vooral moest getuigen van grote en brave liefde voor het vaderland.

In 1827, op 22-jarige leeftijd, keerde Weustenraad als afgestudeerd advocaat terug in zijn geboortestad. In die tijd, of vlak daarvoor, moet zijn door Kinker aangevuurde liefde voor het Nederlandse vaderland zijn omgeslagen. Vol van de gedachten van Voltaire werd hij liberaal en antiregeringsgezind, net zoals veel Maastrichtenaren van zijn tijd – zeker de intellectuelen en de middenstand. In 1827 was Weustenraad een van de oprichters van een Franstalig liberaal en 'anti-Holland' blad, *L'Eclaireur*, dat in Maastricht werd uitgegeven. Vlak na het uitbreken van de Belgische Opstand vluchtten in september 1830 een paar duizend liberale, anti-Nederlandse gezinnen uit de stad. Tot de vluchtelingen behoorde ook Weustenraad. Hij vestigde zich achtereenvolgens in Brussel, Tongeren en Luik. Over zijn verblijf in België kunnen we kort zijn: dat bracht hem in het algemeen niet wat hij ervan verwachtte. Hij liep enkele benoemingen mis, waarover hij erg teleurgesteld was. Wel bleef hij dichten, in het Frans. Zijn verzamelde gedichten *Poésies Lyriques* uit 1849 werden alom geprezen. In datzelfde jaar stief hij aan de cholera in Namen, op weg naar Brussel.

Zijn voor ons belangrijkste werk is in het *Mestreechs*: '*De Percessie vaan Sjerpenheuvel*'. Dit gedicht zien velen, net als wij, als het échte begin van de

Maastrichtse en Limburgse dialectliteratuur.

De *Percessie* is niet precies te dateren. In 1831 of iets later schreef Weustenraad er een eerste proefversie van, getiteld '*De Lètste Percessie vaan Sjerpenheuvel*'. Die proeve telde 240 verzen en schetst de laatste processie naar Scherpenheuvel uit het jaar 1830. 'Laatste processie', want in 1830 werd die door de *Hollenders*, door Dibbets, verboden. Pas in 1840 vertrok er weer een bedevaart naar het Belgisch dorpje. Maar dat kon Weustenraad in circa 1831, toen hij dus al niet meer in Maastricht woonde, natuurlijk niet bevroeden. Na 1831 ging die proefversie de la in en schreef hij het gedicht '*De Percessie vaan Sjerpenheuvel*'. Dat heeft Weustenraad niet in één keer geschreven. Hij heeft er tot aan zijn dood in 1849 stukje bij beetje aan gewerkt. Vaak droeg hij er uit voor als hij met zijn Limburgse vrienden – stad- en streekgenoten die in 1830 ook naar België waren uitgeweken – aan het borrelen was. Het gedicht is niet af: er ontbreekt een einde aan, te wijten aan zijn plotselinge dood.

Het gedicht telt zo'n 2000 versregels, gegroepeerd in 246 strofen van acht versregels, waarvan de tweede op de vierde en de zesde op de achtste regel rijmen. Het biedt een satirische beschrijving van de lasten en vooral de lusten van een grote stoet Maastrichtse bedevaartgangers na aankomst in het Belgische dorpje Scherpenheuvel.

Weustenraad geloofde zeker in God, waarvan hij ook in het gedicht getuigt, maar was fel gekeerd tegen het Instituut Kerk, dat na de Franse Tijd rap zijn macht had herwonnen. Volgens de liberale Voltairiaanse Weustenraad handelden de meeste geestelijken niet conform de boodschap van Jezus. Integendeel, eigenbelang stond voorop. Ze deden er alles aan om vooral zelf volop (stiekem) te kunnen genieten van 'aardse' genoegens: overvloedige maaltijden, drinkgelagen – Weustenraad heeft het over '*zoepe wie 'ne tempeleer*' (zuipen als een Tempelier) – vrouwen, noem maar op. Ook al krijgen in de *Percessie* veel (schijnheilige) vooraanstaande Maastrichtse families ervan langs, het zijn toch vooral de geestelijken die het moeten ontgelden. In cafés en herbergen in Scherpenheuvel doen ze zowat alles wat God verboden heeft. Ook wordt duidelijk dat ze bedevaartgangers proberen te beduvelen met een in scène gezette wonderbaarlijke genezing door Maria. De ik-figuur laat zich ook niet onbetuigd. In de ik-figuur herkennen we gemakkelijk Weustenraad zelf – '[*Iech bin*] *vaan Achter 't Vleishoes*' meldt de dichter over zichzelf in de vijftiende strofe. Hij is, net als al die vermaledijde

geestelijken, behoorlijk seksueel actief in de slaapkamer van een Scherpenheuvelse herberg: drie keer '*gesp'le*' (een onbekend werkwoord in het hedendaags Maastrichts; het moet '*póppe*' of '*neuke*' betekenen) in een korte nacht, zoals hij dat zegt in strofe 97, is best een redelijke prestatie, ook voor een vent van 25 jaar. Hij had best nog wel een vierde keer gekund, maar vond drie keer toch ook al heel netjes:

(96)
Mer es z't daan weer aon voolt komme
Daan zaogste get! ... Ze kroomp inein,
Ze rilde, ze verdrejde d'ouge,
Ze sloog, verdomp, mèt erm en bein,
Häör stum woort heis, häör boors die zwelde,
Ze snakde, hijgde, knarsjde, beet,
En es 't dao waor! ... Oh, m'n vrinde!
Oh!... Wat ze daan deeg zègk iech neet.

(97)
Tot dreimaol ging de paus nao Roeme
En kwaom mèt e wit mötske trök,
Mer nao die tripel expeditie
Lag ziech de jóng ouch op de rögk.
'R waor perceis neet in z'n jaore
Veur 'ne veerde kier versjrik,
Mer dreimaol achterein te gesp'le
Dat is al hiel ordentelik.

De *Percessie* is niet door Weustenraad in druk uitgegeven. Niet vreemd, want het was immers niet af in 1849, zijn sterfjaar. Wel werd het gedicht door velen overgeschreven. Er circuleerden tientallen handgeschreven kopieën van in Maastricht. Veel vooraanstaande geestelijken en Maastrichtse families vonden dat natuurlijk niet prettig. Zij werden er met naam en toenaam in genoemd en te kijk gezet.

In september 1931 verscheen op de persen van drukkerij v/h L.E. Bosch & Zn. te Utrecht een complete versie in druk van de *Percessie* naar een handschrift van Weustenraad. Een beperkte oplage van tweehonderd stuks. Dat

drukwerk, waarvan Charles Nypels, maar ook de kunstenaar Henri Jonas, de initiatiefnemer was, werd voorzien van houtsnedes van de als superkatholiek bekend staande Charles Eyck (onder pseudoniem L.S.). Het boekje werd onder de toonbank verkocht. In 1964 verscheen een misschien wat slordige uitgave van het gedicht door Hans Derks. De verdienste van die uitgave is vooral dat Weustenraads gedicht er meer algemene bekendheid door kreeg. De beste uitgave verscheen in 1994 bij de Stichting Manutius te Maastricht onder de titel *Theodoor Weustenraad. De Percessie vaan Sjerpenheuvel. Bezorgd door Lou Spronck, met een inleiding van Geert van Istendael en illustraties van Toussaint Essers.* De Maastrichtse neerlandicus Spronck heeft daarin de spelling aangepast aan hedendaagse Maastrichtse spellingnormen. De eerder geciteerde strofen 96 en 97 zijn uit Sproncks editie uit 1994 overgenomen.

Weustenraad toont met zijn *Percessie* als geen ander Maastrichts schrijver aan dat het *Mestreechs* een complete taal is, waarin alle gevoelens en ideeën subtiel uitgedrukt kunnen worden. Wij vinden dit gedicht uit circa 1840–1849 het mooiste dat ooit in het *Mestreechs* is geschreven.

Franquinet, Guillaume Désiré Lambert (1826-1900)

Het *Sermoen*, het oeuvre(tje) van Delruelle, de *Percessie* van Weustenraad hebben één ding gemeen: al deze werken werden pas goed bekend in de twintigste eeuw. Het dichtwerk van Franquinet verscheen al tijdens zijn leven in druk.

Guillaume Désiré Lambert Franquinet werd op 1 mei 1826 geboren in Maastricht. Hij stierf er op 29 januari 1900. Zijn familie, rond 1750 vanuit Verviers naar Maastricht verhuisd, was welgesteld en vooraanstaand: veel Franquinets waren bekende wetenschappers en kunstenaars. Bij Guillaume Franquinet thuis was Frans de voertaal, waar zijn voornamen al een beetje op wijzen. Hij moet zeer begaafd zijn geweest. Al op 16-jarige leeftijd legde hij zijn eindexamen af aan het Maastrichtse Athenaeum naast de Dominicanerkerk. Daarna ging hij Letteren en Wijsbegeerte studeren in Brussel, waar hij in 1847 – hij was pas 21 – promoveerde tot doctor in de Rechtswetenschappen. Hij keerde toen terug naar Maastricht, waar hij zich als advocaat vestigde.

Franquinet was zeer geïnteresseerd in zijn moedertaal. Zo verzamelde hij 3192 spreekwoorden in het *Mestreechs*, die hij vanaf 1879 in gedeeltes publi-

ceerde in *De Maasgouw*. Hij was ook de eerste die een grammatica van het Maastrichts publiceerde rond 1850: de *Proeve over het taal-eigen der stad Maastricht*. Daarin klaagt hij onder andere over het insluipen van Hollandse woorden in het dialect en over de opmars van het Hollands sinds de afscheiding van België.

Guillaume Franquinet begon al vroeg met het schrijven van gedichten. Op 14-jarige leeftijd schreef hij een lofzang op koning Willem II, waarop de koning zeer ingenomen reageerde. Later schreef hij ook in het Maastrichtse dialect. Hij was een van de oprichters van de Sociëteit Momus, die het Maastrichts hoog in het vaandel had staan. Tot 1880 bleef hij bestuurslid van deze Sociëteit (nadere informatie over de Momus is te vinden bij de schrijver Laurent Polis in de volgende alinea). Franquinet schreef in zijn Momus-tijd enkele toneelstukken, vaak met een schuin oog kijkend naar Franse voorbeelden: in 1856 het toneelstuk *Klaos Pompernikkel*, en in 1857 de spelen *Bloodzukers* en *Et Kindermäögske*, alledrie in het *Mestreechs*. In 1861 volgde zijn bekendste werk: *Jonk bij jonk, en auwt bij auwt*, een komische opera in twee bedrijven. Diverse malen acteerde Franquinet in Momus-toneelstukken. Ook schreef hij gedichten in het Maastrichts – 'in Maastrichtschen tongval'. In 1879 verscheen zijn bundel D*e legenden van Sint Servaas* en postuum, in 1924, werden door zoon E. Franquinet enkele van zijn gedichten in het Maastrichts verzameld in de bundel *Mastreechter veerskes van G.D.L. Franquinet*. Franquinets gedichten lijken veel op die van Guido Gezelle en hebben ook veel weg van de latere poëzie van de Tachtigers.

Polis, Laurent (1845-1915)

Laurent Polis werd op 11 oktober 1845 geboren als zoon van steenrijke ouders. Hij voltooide het Maastrichtse Atheneum, maar voelde er weinig voor om door te studeren. Hij ging liever 'de handel' in. Al vlug werd hij (mede)eigenaar van de Maastrichtse spijkerfabriek, die overigens door Petrus Regout was opgericht. Daar trok hij zich in 1870 uit terug, vooral omdat hij vreesde dat de heersende Maastrichtse economische malaise hem meer verlies dan winst zou opleveren. Daarop nam hij de bekende Maastrichtse drukkerij Leiter-Nypels over. In 1871 verscheen daar, op zijn eigen persen dus, het boekje *De Mastreechter kiekkast. Nuierwéts printebook veur jonk en auwd*. Het schrijven in het Maastrichts dialect was toen al een van zijn grote hobby's. Wegens een zwakke gezondheid – toch werd hij nog

zeventig – moest hij echter vijf jaar later stoppen met werken. Financieel gezien was dat voor hem geen enkel probleem.

De zeeën van vrije tijd die hij kreeg, kon hij wijden aan zijn liefhebberijen: het schrijven van dialectliteratuur en 'zijn' Sociëteit Momus, vanaf 1883 gelegen aan het Vrijthof. Polis had de Momus in 1840 samen met onder anderen Guillaume Franquinet opgericht. Doel van deze sociëteit voor welgestelde heren was het sociaal-culturele leven in het miserabele Maastricht van na de Dibbetsjaren leven in te blazen via o.a. het schrijven en opvoeren van Maastrichtse toneelstukken en het organiseren van volksfeesten, waaronder carnaval. Veel bekende Maastrichtse dialectschrijvers waren lid van de Momus: Franquinet, Polis, Breuls, Systermans, Olterdissen en anderen. In 1883 gaf de Momus de bundel *Momusklanken* uit met *Mestreechs* proza- en dichtwerk van diverse auteurs. Ook deed de Momus actief aan armoedebestrijding, onder andere door het inrichten van een gaarkeuken, de 'Momus Soepkokerij' (1846–1919) in de H. Geeststraat aan de zuidzijde van de Markt. In 1939 werd de Momus ontbonden. Een besloten herensociëteit paste niet meer goed in de tijd.

Laurent Polis was tot 1860 de eerste voorzitter van de Momus. Hij was een productief schrijver van *Mestreechse* toneelstukken, vooral komedies, die vaak direct of indirect afgeleid waren van Franse of Duitse spelen. Slechts drie van zijn stukken zijn in druk verschenen: *Jeang, Venus, de bis en krök* en *De twie Brems*, een operette. Diverse theaterstukken zijn terug te vinden in het verbrokkelde, fragmentarische Momus-archief in het Centre Céramique van Maastricht. Wie geïnteresseerd is in Maastrichtse literatuurgeschiedenis moet hier beslist een kijkje gaan nemen: dit archief bevat het nodige materiaal (autografen, etc.) over de Maastrichtse literaire historie dat op ontdekking ligt te wachten. We noemen: de collecties De Momus, Weustenraad, Olterdissen, Hollewijn, etc. Polis' theaterstukken waren niet denderend van kwaliteit. Ze werden slechts zelden twee of meer keer opgevoerd. Zijn proza en poëzie – deels opgenomen in de bundel *Momus-klanken* uit 1883, Breuls' *Vademecum* uit 1914 en Endepols' *Mestreechter spraok* uit 1933 – laten echter zien dat hij wel degelijk over literaire kwaliteiten beschikte. Met name zijn korte verhaal 'Op heite kole' in de bundel van Endepols is goed, vlot geschreven: heel humoristisch en nog steeds lezenswaard. Zijn proza – Polis geldt als de eerste schrijver van Maastrichts proza – sprankelt en doet sterk denken aan het werk van Olterdissen.

Olterdissen, Alphonse Victor (1865-1923)

De beroemdste Maastrichtse dialectschrijver aller tijden is zonder enige twijfel Alphons (of: Fons) Victor Olterdissen. Hij werd in Maastricht geboren op 12 december 1865 in de Boschstraat 105, vlakbij de Markt en de Matthiaskerk. Zijn protestantse ouders waren geen Maastrichtenaren: moeder was uit het Zeeuwse Veere afkomstig; vader was een voormalig Duits officier. Het Maastrichts leerde *Funske* op de Markt en de Boschstraat en van zijn vriendjes op de Stadslagere School op de hoek van de Sint-Jacobsstraat en de Lantaarnstraat. Zijn ouders waren kleine middenstanders. Ze dreven een redelijk lopende tabakswinkel, vlakbij zijn geboortehuis. Olterdissens komaf was dus vrij eenvoudig, volks.

Alphons' jeugd stond in het teken van de dood: maar liefst vijf van zijn acht broers en zussen stierven jong, slechts een paar maanden of een paar jaar oud. Vader overleed enkele weken voor Fons' zesde verjaardag. Met zijn vijf jaar oudere broer Guus (1860–1942) had Fons een hechte band. Gedurende zijn hele leven heeft Guus als een soort tweede vader over hem gewaakt.

Fons was een goede leerling, hevig geïnteresseerd in kunst. In 1883 ontving hij een studiebeurs om in Amsterdam te gaan studeren aan de Rijksschool voor de Kunstnijverheid. In Amsterdam zat hij een tijdlang op kamers met zijn boezem(jeugd)vriend Henri Goovaerts, die later een beroemd Maastrichts kunstschilder zou worden. In september 1889 keerde hij met het diploma 'Decoratieve schilderkunst' op zak naar zijn geboortestad terug, met een groot ideaal: kunst onder het volk van Maastricht brengen. In 1893 stichtte Fons samen met anderen een Patronaatstekenschool, waarvan hij directeur-docent was. De tekenschool, die slechts enkele leerlingen had, was geen groot succes. Het didactisch talent van Alphons schijnt niet groot te zijn geweest. Artistiek ging het hem evenmin voor de wind. Hij schnabbelde af en toe wel eens wat als illustrator. Zijn schilderijen verkochten niet goed: de figuren waren nogal houterig. Twee jaar lang schilderde Fons aan een enorm doek 'De beroemde Maastrichtenaars', waarop de belangrijkste personen uit de historie van Maastricht stonden afgebeeld; om dat zo goed mogelijk te kunnen doen bestudeerde hij historische publicaties over de stad. Het doek verkocht hij uiteindelijk voor een habbekrats aan de gemeente; jaren later belandde het op de vuilnisbelt. Het meeste geld verdiende Olterdissen nog als bediende in de tabakswinkel van zijn moeder. Tot

dan toe was zijn leven dus bepaald geen succesverhaal.

Dat veranderde snel toen Alphons Olterdissen in opdracht van de gemeente enkele kunsttentoonstellingen en optochten moest organiseren en inrichten. Die waren een groot succes en trokken duizenden toeristen naar de stad. Dit tot grote tevredenheid van de Maastrichtse bevolking en, uiteraard, vooral de plaatselijke middenstand. Alphons was zelf ook content. Op deze wijze kon hij werken aan de verwezenlijking van zijn ideaal, het brengen van kunst onder de Maastrichtse bevolking. Financieel werd Fons, niet bepaald een handig zakenman, er niet veel wijzer van. Doorgaans vroeg hij geen enkele vergoeding voor zijn activiteiten.

Op aandringen van de middenstand, die het toerisme als bron van inkomsten had ontdekt, richtte Alphons in 1895 de vereniging 'Maastricht Vooruit' op, een soort VVV, waarvan hij (onbezoldigd) voorzitter werd. *Funs* organiseerde, regisseerde en ontwierp grote optochten die honderdduizenden mensen en guldens naar de stad trokken: de Historische Stoet van 1905, de Heiligdomsvaartstoet van 1909, de Mariacongresstoet van 1912 en de Missiestoet van 1921.

De voor velen zo lucratieve stoet van 1905 was voor Maastricht Vooruit en Alphons Olterdissen persoonlijk een financiële ramp: een schuldenlast van 5000 gulden, die binnen enkele jaren moest zijn afbetaald. Zijn inkomsten als kunstenaar en bediende in de tabakswinkel van zijn moeder waren natuurlijk veel te laag om die schuld te kunnen aflossen. Toen kwam hij op het idee om een komische (op zijn Maastrichts: *kemikke*) opera in de Maastrichtse taal te schrijven, die een kaskraker moest worden.

Enige ervaring in het schrijven had Fons wel. Maar het succes daarvan wisselde. Zijn eerste (Nederlandstalige) toneelstuk *Een koningsleven* uit 1891, waarin zijn broer Guus de hoofdrol vertolkte en hijzelf een bijrol speelde, werd goed ontvangen. Hij won er zelfs een toneelprijs in het Belgische Ieper mee. Maar zijn operette *De mandarijn verjaart* uit 1902, met muzikale arrangementen van Guus Olterdissen, flopte. Dat lot was ook toebedeeld aan Fons' vroegere en latere, niet precies te dateren stukken *Het beeld, In kwaad gezelschap, Neaga, Andrada, De rode Kornalijn*, en de Maastrichtse eenakters *D'n awwe jeune-premier* en *Peer Plotseling oet de Platielstraot*. Zijn eerste 'probeersel' in het Maastrichts was een klucht in twee bedrijven met coupletjes *Vastelaovend in Mestreech anno 1900* uit 1901. Het werd in 1989 door Huub Noten aangetroffen in twee schriften die in de kel-

der van het stadsarchief lagen. Het tot dan toe onbekende stuk werd in 1990 door Notens Mestreechs Volleks Tejater voor het eerst op de planken vertoond.

In 1905 was Fons' financiële nood hoog. Hoe schrijf je nu een kaskraker, waar heel veel volk op afkomt? Het schrijven van kaskrakers had Fons in elk geval nog niet in zijn vingers zitten. Waarschijnlijk om die reden vroeg hij zijn vriend Joseph Keyzer-André mee te schrijven aan de opera. Het schrijversduo besloot, mogelijk bang voor een afgang, zich half te verschuilen achter de intitialen K.A.V.O.: Keyzer-André en (Alfons) Victor Olterdissen.

Een gouden thema had Alphons vlug gevonden. In 1906 smulde heel Europa van het verhaal van Wilhem Voigt. Deze meesteroplichter was er met een deel van de stadskas van het Duitse plaatsje Köpenick vandoor gegaan. Hij had zich in dat stadje voorgedaan als een belangrijk Kapitein uit het Pruisische leger. Met gladde praatjes en zijn mooie uniform wist hij het stadsbestuur zeer te imponeren. Olterdissen besloot de komische opera over deze 'Kaptein vaan Köpenick' te laten gaan, maar dan spelend in een Maastrichtse entourage.

Aan zijn broer Guus vroeg hij de muziek voor de opera te schrijven. Ook Guus, muziekdocent en een notabele binnen de Maastrichtse muziekwereld, kreeg een gouden idee. Hij besloot voor de opera vooral 'evergreens' te gebruiken: bekende (kinder)liedjes en thema's uit klassieke opera's en operettes, die in heel Maastricht bekend waren. Wie de opera op (dubbel)elpee beluistert, hoort onder andere 'God save the queen', het Duits en Belgisch volkslied, het kinderlied 'Ik stond laatst voor een poppenkraam', enz. maar dan met Maastrichtse woorden. Al vlug kende de Maastrichtse bevolking de teksten van 'de Kaptein' van buiten en brulde die luidkeels mee tijdens de tientallen voorstellingen van de kluchtopera, op feesten, in de kroegen of gewoon op straat.

De opera *Kaptein vaan Köpenick*, die op 1 april 1907 in de stadsschouwburg in première ging, was een groot succes en bracht voldoende op om de schuld van 5000 gulden af te lossen. Nog steeds, met tussenpozen van enkele jaren, wordt de opera in Maastricht opgevoerd.

In 1912 schreef Alphons zijn tweede komische opera, die ook als een bom insloeg: *Trijn de Begijn*, weer met de muziek van Guus volgens het succesvolle 'evergreen'-stramien. Het slot van de opera heeft eeuwige Maastrichtse roem verworven omdat het is verheven tot het officiële volkslied van Maas-

tricht. Door de opera's werden de Olterdissens megasterren in Maastricht. Ook vanwege hun eenvoudige komaf werden zij door het gewone volk op handen gedragen. Ook de opera *Trijn de Begijn* wordt nog regelmatig opgevoerd.

In 1916 vroeg de Maastrichtse krant *De Limburger Koerier*, voorganger van het huidige Dagblad *De Limburger*, hem columns te gaan schrijven in het Maastrichtse dialect. Van 1916 tot 1918 verschenen die onder de titel 'Van Stad en Lui veur 50 Jaor'. Ze bevatten literaire schilderingen van het leven in Maastricht van rond 1850. Van 1919 tot 1921 schreef hij voor dezelfde krant een reeks columns, getiteld 'Mestreechter types'. Daarin beschrijft hij zeer humoristisch het lief en leed van een aantal gefantaseerde Maastrichtenaren. Zijn columns, doordrenkt met allerlei oude Maastrichtse woorden en uitdrukkingen, werden stuk gelezen. Na Olterdissens dood werden beide reeksen columns gebundeld door E. Jaspar in *Alfons Olterdissen's prozawerken in Maastrichtsch dialect.* De prozaverzameling verscheen in 1926 bij drukkerij-uitgeverij Leiter-Nypels en werd vele malen herdrukt.

Op 24 februari 1923 stierf Fons Olterdissen vrij onverwachts. Heel Maastricht was in rouw gedompeld. In 1961 droeg de gemeente Maastricht de kunstenaar Willem Hofhuizen op een kunstwerk te maken ter nagedachtenis aan Olterdissen. De stenen zitbank en een beeldengroep, Fons voorstellend die een verhaal vertelt aan enkele kinderen – leerlingen van de Patronaatstekenschool? – staat in de Grote Looiersstraat in Maastricht.

In 1996 verscheen bij de Stichting Fons Olterdissen in Maastricht een fraaie biografie over Olterdissen door Huub Noten: *'Jao diech höbs us aon 't hart gelege'. Het leven van Fons Olterdissen.*

Loontjens, Harie sr. (1902–1986) en jr. (1915–2001)

Noonk (oom) Harie Loontjens verwierf al op jonge leeftijd populariteit met zijn columns *Breeve* (Brieven) *vaan Nikkelake*, die verschenen in *De Limburger Koerier* van 1927 tot 1954. De columns waren half Nederlands half Maastrichts: Nikkelake deed zijn uiterste best goed Nederlands te schrijven, maar gebruikte daarbij allerlei Maastrichtse, on-Nederlandse, woorden. Naast 'Nikkelake' gebruikte Loontjens ook 'Tuur Oppegaam' als pseudoniem. Loontjens publiceerde zowel in het Nederlands als in het Maastrichts. Zijn bekendste proza- en poëziewerken in het Maastrichts zijn: *Wat Limbörg heet en wèlt behawwe* (1940), *Kribbelkes. Gediechskes in 't Mastreechs* (1941), *Vief*

Keersvertèllinge in 't Mastreechs (1944), *Wieker luij* (1946), *Elckerlyc. De Spiegel vaan Zaoligheid vaan Ederein* (1946). Voorts schreef hij de opera's *Julius Caesar* (1970) en *Fäös en Greetsje. Kemikken-opera in 3 bedrieve* (1976). Loontjens was zeer geboeid door de geschiedenis en taal van Maastricht en Limburg. Over dat onderwerp schijnt hij meer dan drieduizend lezingen te hebben gegeven. In 1960 verzorgde hij de herdruk van de geschiedenis van Maastricht in Maastrichts dialect van E. Jaspar: *Kint geer eur eige stad?* In 1978 gaf hij een door hem gewijzigde herdruk uit van de bekende Maastrichtse bloemlezing van Endepols *Mestreechter spraok doe zeute taol* uit 1933 (tweede druk 1943). Zijn verzameling Maastrichtse spreekwoorden en gezegdes vormde de basis voor *Good en geistig gezag* (1998).

Harie Loontjens jr. was een neef van senior. Hij schreef en componeerde menig Maastrichts liedje. De liederen in Bèr Hollewijns theaterstukken waren van zijn hand. In Maastricht en Belgisch en Nederlands Limburg werd Harie vooral bekend als dé steracteur van amateurtoneelgroep *De Kemediespeulers* (de comediespelers), die Hollewijn en hij in 1944 oprichtten. Zijn vrouw Jo van Kan, eveneens een begaafd schrijfster in het Maastrichts dialect, maakte deel uit van deze legendarische theatergroep. De Kemediespeulers traden van 1944 tot 1965 met veel succes op in beide Limburgen, elk jaar met een nieuw Hollewijnstuk. Harie Loontjens en Bèr Hollewijn schiepen legendarische figuren als Flupke, Keube en De Bolhoed, die regelmatig voor de Limburgse radio-omroep hun visie op de maatschappij gaven. Noem in Maastricht de naam Harie Loontjens en menige wat oudere Maastrichtenaar zal lachend met de uitspraak 'F-f-f-lupke' reageren. Na de opheffing van De Kemediespeulers was hij als acteur nog één keer actief bij 't Mestreechs Volleks Theater van Huub Noten: in 1978 speelde hij een weergaloze Dolittle in *Mie fien mamzelke*, de Maastrichtse versie van My Fair Lady.

Hollewijn, Bèr (Lambertus Cornelis) (1907–1978)

De meest productieve Maastrichtse dialectschrijver was Bèr Hollewijn, bij velen ook bekend onder zijn pseudoniem Sjesco Orenz. Hij schreef zowel in het Nederlands als in het *Mestreechs* dialect. Op zijn naam staan 27 Nederlandstalige boeken, en 47 *Mestreechse* werken, voornamelijk toneelstukken. Hollewijns leven en werken zijn beschreven in de studie *Bèr Hollewijn, een objectieve en subjectieve keuzebibliografie (1941 – 1 september 1991)* door

Tony Maas, in 1991 gepubliceerd te Maastricht. De gegevens die wij hier over Hollewijn presenteren zijn aan die studie ontleend.

Bèr (officieel: Lambertus Cornelis) Hollewijn werd op 13 december 1907 in Maastricht geboren. Vanaf 1922 werkte hij voor de gemeente Maastricht, eerst als klerk en enkele jaren later als assistent-deurwaarder. Vooral in die laatste functie werd de sociaal geëngageerde Hollewijn vaak geconfronteerd met sociale ellende in Maastrichtse volksbuurten als het Boschstraat- en het Stokstraatkwartier. De indrukken die hij toen opdeed zouden de 'volkse' thematiek van zijn latere proza en theaterstukken sterk beïnvloeden.

Tijdens de oorlog werkte Hollewijn vaak mee aan clandestiene cabaretavonden. In 1944 richtten Bèr, zijn broer Jan Hollewijn, Harie Loontjens, Jo van Kan en Marietje Stultiens de amateurtoneelgroep *De Kemediespeulers* op, die tot 1965 zou blijven bestaan. Zoals gezegd was Harie Loontjens de populairste speler van de groep. Maar de man achter het succes van De Kemediespeulers was Bèr Hollewijn: behalve acteur, was hij dé tekstschrijver, dé regisseur en dé organisator van de groep.

Het debuutstuk van De Kemediespeulers was de Maastrichtse operette *'t Zigeunerkamp* (1945). De operette trok vlak na de Bevrijding volle zalen in de Maastrichtse stadsschouwburg. Tot zijn eigen verbazing vestigde Hollewijn met dat ene stuk direct zijn naam als toneelschrijver. Vele stukken zouden volgen. In de jaren zestig schreef Hollewijn ruim honderd hoorspelen voor de Regionale Omroep Zuid. Daarin namen drie zwervers Keube (Giel Defesche), Flupke (Harie Loontjens) en De Bolhoed (Bèr Hollewijn) Limburgse actualiteiten op de korrel.

Zoals gezegd schreef Bèr Hollewijn 27 Nederlandse romans en theaterstukken. Het bekendst werden de roman *Pieke uit het Stokstraatkwartier* (1976) en de romantrilogie *Sjengske* (1945), *Sjeng* (1946) en *Peer* (1947), waarin hij het leven schetst in het volkse Stokstraat-kwartier aan het eind van de negentiende eeuw. In de Stokstraat, achter café-restaurant Bonne Femme, staat sinds 1991 het beeld van de straatjongen Pieke als hommage aan Hollewijn.

Bèr Hollewijn schreef veel werken in dialect: één roman *'t Bekkerke* (1980), twee verhalen *Slivvenier in Mestreech* (1944) en *De groetste leefde, passieverhaol* (1945), drie operettes *Slivvenier in Mestreech* (1941), *'t Zigeunerkamp* (samen met Harie Loontjens; ca. 1945) en *Lente en liefde* (weer samen met Loontjens; 1949) en maar liefst 41 toneelstukken, waaronder:

Treechter leve (1945), *Iech zeen miene geis kroepe* (1948), *In 't hiemelke* (1949), *E wit kleid en gouwe haore* (1951), *De Leechterberg* (ca. 1952), *Höllep* (1957), *Rue de la stock* (ca. 1963) en *Kralle en brazzelette* (ca. 1964). Al de 41 toneelspelen werden voor het eerst door De Kemediespeulers opgevoerd. Jaren later werden sommige van die stukken opnieuw vertoond, o.a. door toedoen van regisseur Huub Noten.

Brounts, Pol (1919)

Deze populaire Maastrichtenaar was al in de jaren 50 bekend door zijn optredens bij de Radio Omroep Zuid als *Noonk Pol* ('Oom Paul'). Vooral na zijn pensionering in 1979 is hij zich intensief gaan bezighouden met het Maastrichts dialect. Brounts was de eerste voorzitter van de Veldeke-Krink Mestreech, welke functie hij bekleedde van 1979–1989. Eind jaren tachtig gaf hij op de Volksuniversiteit de cursus Maastrichts voor gevorderden. Tegenwoordig staat Brounts bekend als een van de grootste hedendaagse Maastrichtse dialectschrijvers. Zijn boeken worden veel gelezen. Titels: *Mestreechter legendes* (1984), *Mien leef lui* (1984), *Zal iech uuch ins get vertèlle* (1986), *Lache is oonnötteg* (1994) en *Hojheh!* (1999); het verhaal *Eine-vaan-us* uit die laatste bundel is in hoofdstuk 8 weergegeven. Pol Brounts schreef samen met Frans Meewis twee operettes voor de Maastrichtse Operette Vereniging: in 1983 *De broeder ze bruutsje* en in 1985 *Bèr en Bertha*. In 1997 nam hij het Maastrichtse gedeelte van de Limburgse Willy Vandersteen-strip *De bokkeriejersj* voor zijn rekening. De Veldeke-Krink Mestreech heeft een cassettebandje op de markt gebracht met verhalen van Pol Brounts door hemzelf voorgelezen en ook nog de cd *Huur hääm*, eveneens van en door Brounts. Eeuwige *Mestreechter* roem verwierf Pol Brounts met de Veldeke-Krinkpublicatie die hij samen met Phil Dumoulin schreef: *Speulentere spelle.* Daarin zetten zij de thans officiële spellingregels van *'t Mestreechs* uiteen.

Noten, Huub (1940)

Deze auteur, acteur, organisator, journalist en regisseur is al veertig jaar actief in de Maastrichtse culturele wereld, vooral bij het *Mestreechse* (volks)theater. Al 'zijn' theaterstukken zijn gericht op het bereiken van één gouden doel: er moet elke keer hard om gelachen kunnen worden. In Notens woorden: *'t is ederskier veur hel te lachte.* Ook hebben zijn stukken met elkaar gemeen dat ze altijd zeer succesvol zijn. Wanneer Noten bij een Maas-

trichtse theaterproductie betrokken is, is *de Tejater aon 't Vriethof*, de huidige stadsschouwburg dus, wekenlang uitverkocht. Sterker, het door hem in 1996 geregisseerde stuk *Iech en die vaan miech*, de fraaie vertaling en bewerking in het Maastrichts door Coumans en Dumoulin van de musical *Me and my girl*, was de langstlopende productie uit de eeuwenoude theatergeschiedenis van Maastricht.

Van 1972 tot 1982 was Noten regisseur van de Mestreechter Operètte Vereiniging; tevens schreef hijzelf in die periode diverse stukken voor het gezelschap. Die operettevereniging heeft al heel wat producties in het Maastrichts dialect voor haar rekening genomen. Reden om even bij dit gezelschap stil te staan. In 1949 werd het zangkoor De Maasvogels van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek opgericht. In 1975 veranderde de naam van de vereniging in 'Mestreechter Operètte Vereiniging Maasvogels'. Drie jaar later kwam het zangkoor los te staan van de KNP en werd de naam *Mestreechter Operètte Vereiniging*, afgekort: *M.O.V.* Vanaf 1966, toen Jef Baarts regisseur van het gezelschap was, begon het koor met het uitvoeren van opera's en operettes in dialect. Van 1972 tot 1982 was Huub Noten regisseur van de Operètte Vereiniging, opgevolgd door Frans Meewis van 1983 tot plm. 1996, en van 1997 tot heden Eda Andrea.

De M.O.V. brengt vanaf 1966 ongeveer elke twee jaar een Maastrichtse opera, operette of musical op de planken. Een kort chronologisch overzicht, met tussen haken de namen van de auteurs-vertalers-bewerkers en af en toe de namen van de operettes waarop de producties waren gebaseerd. Merk op dat Huub Noten niet alleen regisseerde, maar in 1975 en 1980 ook als auteur voor de vereniging fungeerde. 1966: *Trijn de Begijn* (Olterdissen); 1968: *De Kaptein vaan Köpenick* (Olterdissen); 1970: *Julius Caesar* (Loontjens); 1972: *De Kaptein vaan Köpenick*; 1973: *Julius Caesar*; 1975 en 1976: *De keizer op Sint Pieter* (Noten); 1976: *Fäös en Greetsje* (Loontjens, naar *Faust*); 1978: *Mie fien mamzèlke* (Coumans en Dumoulin, naar *My fair lady*); 1980: *Treechter Geis* (Noten en deels Loe Maas, pseudoniem van L.G.M. Snackers); 1983: *De broeder ze bruutsje* (Pol Brounts en Frans Meewis); 1985: *Bèr en Bertha* (Pol Brounts en Frans Meewis); 1989: *Trijn de Begijn*; 1990: *Julius Caesar*; 1992: *Café d'n Hoegsten Tied* (bij de ingebruikname van Theater aan het Vrijthof, samen met een andere Maastrichtse dialecttheatergroep *Maos en Neker*); 1994: *Blom van Hawaii*; 1997: *Het Spook vaan Leechtenberreg*; 1999: *De Vogelekriemer* (Pieke Dassen, bekend Maastrichts poppenspeler en kunstschil-

der); maart 2001: *Sigeunderberon* (Pieke Dassen). Een andere volkstheatergroep in Maastricht is Toneelgroep Lummel, die regelmatig stukken in het dialect op de planken brengt. In oktober en november 2001 trok de voorstelling *Noe bars de bom!* volle zalen in het Limmels buurthuis Kapelaan Lochtmanhuis.

Net als 'concurrent' M.O.V. komt 't Mestreechs Volleks Tejater gemiddeld elke twee jaar met een Maastrichtse theaterproductie. Bij zijn Volleks Tejater regisseerde hij vanaf 1982 de volgende stukken, waarbij we weer tussen haakjes de hoofdtekstschrijver noemen. 1982: *Medam de Ginneraol* (Noten, naar een idee van G. Bomans); 1984: *Boe is 't kinneke daan?* (Dumoulin); 1985: *De Kaptein vaan Köpenick*; 1986 *Zwijnderijj* (Noten); 1987: *Medam de Ginneraol*; 1987/1988: *Royal Sphinx Revue* (diverse tekstschrijvers onder wie Phil Dumoulin, Harie Loontjens en Huub Noten; in deze revue werden de originele kostuums uit de Sissi-films gebruikt); 1990: *Vastelaovend in Mestreech anno 1900* (het eerste stuk in het Maastrichts van Olterdissen, door Noten zelf ontdekt in de kelder van het stadsarchief); 1991: *Höllep!* (Hollewijn); 1992: *Rue de la Stock* (Hollewijn); 1993: *Köpenickiade*; 1996: *Iech en die vaan miech* (Coumans en Dumoulin); 1998: *Nondezju* (Peter & Huub Noten en Dumoulin); 2000: *Petatte Polka* (Dumoulin). In 2002 bestaat 't Volleks Tejater twintig jaar, wat zal worden gevierd met de jubileumproductie *Lommelies*, een vertaling van Cinderella (Assepoester) door Noten met liedteksten van Phil Dumoulin.

Uitgebreide informatie over Huub Noten, zijn Mestreechs Volleks Tejater, zijn liefde voor het circus en zijn vele activiteiten buiten het theater, biedt de publicatie van Peter Noten *Es veer mer demet kinne lachte, 10 jaor Mestreechs Volleks Tejater* uit 1992.

Dumoulin, Phil L.L.M. (1947)

Phil Dumoulin is docent aan de Hogeschool Zuyd – Faculteit PABO Maastricht en sinds 1996 voorzitter van de Maastrichtse afdeling van de Limburgse Dialectvereniging Veldeke, de Veldeke-Krink Mestreech. Hij schreef onder andere carnavalsliedjes en cabaretteksten voor de gevierde Maastrichtse formatie Miauw. Bij de behandeling van Huub Noten meldden we al dat Dumoulin in 1984 de komedie *Boe is 't kinneke daan?* schreef, die twee seizoenen lang met veel succes op de planken werd vertoond door 't Mestreechs Volleks Tejater. In 1987/1988 schreef hij mee aan de *Royal Sphinx*

Revue en in 1998 aan *Nondezju*. In 2000 was hij de auteur van de *Petatte Polka*. Samen met Jan Coumans schreef hij twee musicals: *Mie fien mamzelke* (een vertaling-bewerking van *My fair lady*, afgeleid van Shaws *Pygmalion*) en *Iech en die vaan miech* uit 1978. Beide musicals worden samen met Olterdissens *Kaptein* en *Trijn de Begijn* gezien als de beste *Mestreechse* theaterproducties van de twintigste eeuw. Het schrijversduo publiceerde in 1986 een zeer lezenswaardig boek over het Maastrichts: *Sjöd miech nog eint in. Het dialect van Maastricht*. Samen met Pol Brounts schreef Dumoulin in 1992 *Speulentere spelle*, waarin de spellingregels van *'t Mestreechs* worden gegeven.

Korte gegevens over enkele andere Maastrichtse auteurs

Bovens, They (1925–1993). Initiatiefnemer van diverse cursussen over het Maastrichts dialect (zie 5.5). In 1986 verscheen zijn *Eus mojertaol. Kennismaking met Maastricht en 't Mestreechs*, met als bijlage een cassettebandje. They Bovens is net als Bèr Essers en na hem Jan Jansen in Maastricht vooral bekend geworden door zijn activiteiten als ceremoniemeester van de carnavalsvereniging De Tempeleers van 1961–1976. Deze chique, besloten carnavalsclub is vanaf 1946 min of meer de voortzetting van de carnavalstak van herensociëteit de Momus (zie 7.3, bij Laurent Polis). Tijdens *de* carnaval vormt een deel van De Tempeleers het bestuur van de stad. Vlak voor hun tijdelijke 'machtsovername', op de zaterdag voor carnaval, legt de ceremoniemeester van De Tempeleers het stadsbestuur op humoristische wijze in Maastrichts dialect uit waarom die 'revolutie' nodig is.

Breuls, C. (Johan Koenraad Joseph) (1838–1923). Is vooral bekend door zijn *Vademecum, handelend over Maastrichtsch dialect*, dat in 1914 in Maastricht bij Boosten en Stols werd gedrukt en door zijn *Mastreechse preùtsches. Met bijveugsel van weùrd, gezekdes en gedichte veur et vademecum. Geïl. door A. V. Olterdissen*, in Maastricht door Schmitz uitgegeven in 1916. Voorts schreef hij een operette *Rooske Kleeve* in 1890, de komedies *Nonk van Kölle, De Garnisair, De Spaorpot, Zand in de ouge, Den Hypochonder* en een vertaling *De Riflemere in Mastreech*.

Broek, Wil van den. Maakte in 1985 onder pseudoniem 'Byty' de eerste strip in de *Mestreechter taol*: 'Waore die ouch veur e preuvenemint gekómme?'.

Caris, Jo. (1927). Ook een populaire, veelgelezen schrijver. Schreef een spannende vierdelige serie voor de jeugd in het Maastrichts dialect: *'t Mysterie roond Zwarte Tum* (1984), *'t Mysterie roond Kamiel en Marjan* (1993), *De rink van Katali* (1994) en *De amulet vaan Yor* (1996). Andere bekende prozawerken van zijn hand: *'n Hamfel kestaanjele* uit 1982, *La bonne femme* uit 1992, *Mooswiever vaan Sint-Pieter* en *Traone met vastelaovend. Vastelaovends-roman* uit 1993, *Zèt uuch ins* uit 1996, *Mestreechter vertèlsels en vertèllinge. Ierste Mestreechter sprookjesbook.* Geen literatuur, maar wel om van te smullen, is zijn kookboek met beroemde Maastrichtse recepten (bijvoorbeeld van het bekende gerecht *Zoervleis* 'zuurvlees') uit 1999: *Ierste Mestreechter kookbook. Recepte.*

Chambille de Beaumont, Paul (of Pol) (1889–1968). Publiceerde in 1927 *Mastreechter versjes en leedsjes.* Door P.C.d.B. Oetgegeve ten veurdeile vaan 'n ech Mastreechs good wèrrek, in 1945 *Tiedverdrief, veerskes en rijmkes vaan P.C.d.B.* en in 1960 *Rijmkes in 't Mestreechs.*

Coumans, Jan (1947). Schreef en produceerde voor 'zijn' Trichter College, een middelbare school in Maastricht, diverse toneelspektakels in het Maastrichts. In 1995 creëerde hij de Maastrichtse versie van *The Wizard of Oz*, getiteld *De Meister vaan Uz*; in 1996 volgde de musical *Hamer.* Van belang voor iedereen die het Maastrichts dialect onder de knie wil krijgen is de publicatie *Rijstartele of veters? Mestreechs of Nederlands! Een leerboekje voor jeugdigen over het Maastrichts* van Jan Coumans, Piet Geelen en Joop Kurris uit 1992. Hij werkte regelmatig nauw samen met Phil Dumoulin.

Essers, Bèr H.A. (1926–1995). Is net als They Bovens in Maastricht vooral bekend geworden door zijn activiteiten als ceremoniemeester van de carnavalsvereniging De Tempeleers van 1977–1986. Bèr Essers schreef in 1974 *Abram zuut Sint Joezep.* Van 1989 tot 1995 was Essers voorzitter van de Veldeke-Krink Mestreech. Servé Overhof publiceerde in 2000 zijn biografie: *Bèr Essers, Mestreechteneer.*

Franquinet, Edmond Marie Constant Bernard (1896–1974). Zoon van de 'grote' G.D.L. Franquinet. Schreef in 1927 *Maskeraad*, verschenen bij de

bekende Maastrichtse uitgever Goffin, en in 1934 *Figuren uit de geschiedenis der Maastrichtsche dialectliteratuur.*

Jaspar, Edmond Jacques Hubert (1872–1946). Werd geboren in Maastricht en studeerde rechten in Amsterdam, waar hij in 1896 promoveerde. Daarna keerde hij als advocaat terug naar Maastricht. Van 1910 tot 1942 was hij kantonrechter. Literatuur boeide hem zeer en hij schreef zelf veel gedichten in het Maastrichts. Die verzamelde hij in zijn bloemlezing *Bonte blomme. Gedichte in Mastreechs dialek* (uit 1921; tweede druk in 1928). Jaspar schreef vele historische studies. Het grote publiek kent Jaspar via zijn schets in het Maastrichts van de geschiedenis van zijn stad: *Kint geer eur eige stad? De historie van Mestreech aon de Mestreechteneers vertèld* uit 1936 (derde druk 1968). Ook schreef hij menig artikel over het Maastrichts dialect, bijvoorbeeld over de relatie van het Maastrichts met het Luikerwaals en met het Akens. Hij was oprichter, en later voorzitter, van de Limburgse dialectvereniging Veldeke.

Notten, Sjo. Schrijver van Maastrichtse verhalen. Schreef in 1979 *Leveke vaan Mestreech. Mestreechselkes*, in 1981 *'nen Ierebaog veur menier d'n dirrekteur. Charybdis-roman* en *De zeve nunkskes van Mestreech. Mestreechselkes*, in 1982 *'t Krejjekojl-verhaol*, in 1984 *Sjoutemeijers. Ze zitte onder us*, in 1987 *De gouwe bats van Sebille Bams. Krimi* en *Vertèlselkes veur taal en taol*, in 1988 *Chez Zjang. Kaffee roman*, in 1989 *'t Lèste avventuur* en in 1995 *Wat zeuk zoen vreem vrow in Mestreech?.*

Ottenheijm-van Schijndel, Els (1943). Vice-voorzitter Veldeke-Krink Mestreech. Docente van de basisschool Aloysius te Maastricht. Sinds 1982 schrijft zij jaarlijks voor deze basisschool een kindermusical in het Maastrichts dialect waarin vrijwel alle leerlingen – ook van niet-Maastrichtse komaf – uit alle groepen meespelen. Veel leerlingen leren zo hun eerste Maastrichtse zinnen te spreken of zingen. De eerste musical uit 1982 heette *Op zeuk nao de Mestreechter Geis*; die uit 2001 was getiteld *Suisyola Futura.*

Pirson, Jacques (1899–?). Auteur van diverse Nederlandstalige en Maastrichtse operettes, toneelstukken en proza en poëzie. Wij noemen hier alleen Maastrichtse werken: *Balies, 10 Mestreechteneerkes mèt meziek* en drie ope-

rettes *De dreij sjoenste, Welie, Zjaloezij.* Helaas zijn zijn werken niet gedateerd.

Plantaz, Marie-Catherine. Is in Maastricht vooral bekend door haar columns *Zoe zien veer Mestreechtenere* die iets meer dan twintig jaar in het weekblad *De Trompetter* verschijnen. Uitgeverij TIC, in 1997 opgericht voor de uitgave van de beste (literaire) boeken in Limburgse dialecten, gaf enkele verzamelingen van haar stukjes uit in de Limburgse dialectreeks LiLiLi, de 'Limburgse Literaire Lies' (*lies* = 'lijst'). Uit 1980 dateert Plantaz' *Geinen daag geit veurgood veurbijj.* De leeftijd van de schrijfster is een door haar goed bewaard geheim.

Reinders, Mathieu Antoine Victor (of Vic) (1888–1961). Zijn *Mestreechter veerskes* dateert uit ca. 1960.

Thewissen, Marie Antoine François Charles (1905–1973). Zijn literair-cultureel oeuvre over de historie van Maastricht bevat tientallen werken en is daarmee veel omvangrijker dan zijn kleine literaire oeuvre. Uit zijn historische schetsen blijkt vaak zijn hang naar België. Als Karel Matthijs gaf hij van 1959–1966 de Voghelstruys-reeks uit. Daarin verschenen onder andere Leon Veugens *Es God bleef* en de *Maastrichtse sonnetten* van Leo Herberghs. Van belang voor de Maastrichtse literatuurgeschiedenis is zijn bloemlezing uit 1956 met Nederlandse en Maastrichtse gedichten waarin zijn geliefde stad figureert: *Zes-en-dertig dichters en de stad Maastricht.* Ook van belang is Thewissens bloemlezing van Maastrichtse volksliedjes *Eus eige leedsjes* (Maastricht, 1968, 2e druk). *Sjarel* Thewissen was zelf ook schrijver-dichter. Hij schreef meestal in het Nederlands, soms in het Maastrichts. Uit 1960 dateert *De Mosasaur. Mestreegter operètte oet de Fransen tied.*

Wijsen, Lam(bert) (1874–1968). Goede vriend van Olterdissen, vaak schrijvend onder pseudoniem Pipifax. In 1919 verscheen zijn *Miene kokkerèl. Aon alle anti-annexionisten! E Mastreechter möpke, wat alle gooi Limburgers mooten lieren zingen!!.* Voor Zangvereeniging De Lauwerkrans schreef hij in 1924 *Revue 1924. Mastreechter Operette in negen tafereelen* en in 1930 *Roejen Hannes. Mastreechter revue (in 4 akten).* Zijn eerste dichtbundel *De ierste vieftig. Verze vaan Lam Wijsen* dateert uit 1938. Het vogelaarsblad 'De Mösj'

zorgde voor twee postume uitgaven: *Gediechte vaan Lam Wijsen. Uitgegeven in De Mösj* in 1973 en *Proza-werken van Lam Wijsen Uitgegeven in De Mösj* in 1974.

Veugen, Léon (1919). Publiceerde in 1960 *Es God bleef. Bundel sjetse mèt verhaolende inslaag en romantiese oetslaag. Mèt teikeningskes vaan Pieke Dassen.* Uit 1980 dateert *'ne Zöch vaan de ieuwigheid. 'n Affaire met 't leve. Mèt teikeninge vaan Alphons van Thor.*

8. Een kort verhaal en een lied in het Maastrichts

Hieronder volgt het verhaal *Eine-vaan-us*, uit de verhalenbundel *Hojheh* (blz. 21-22) van Pol Brounts, in 1999 verschenen bij de Veldeke-Krink Mestreech. Brounts schrijft in heel natuurlijk, 'normaal' Maastrichts, zonder krampachtig gebruik te maken van oude woorden die niet meer gangbaar zijn. Vooruit, misschien behoeven twee woorden nadere uitleg: *boezjere* is 'bewegen' en *fieloe* is 'schurk'. Voor de rest zal elke *Mestreechteneer* de tekst probleemloos kunnen volgen. We danken Pol Brounts voor zijn toestemming dit verhaal uit zijn bundel hier te mogen afdrukken.

Eine-vaan-us – Pol Brounts

'τ Waor vriedag en op de Merret stapde e paar hoonderd vrouwe de bös in mèt nog mier plestikke tute en kelbasse mèt vès en greunte en unne en gegrillde häönsjes en waffele en nog vaan alles wat iech neet, op de reuk aofgaonde, kós definiëre.
Toch waor de bös al mier es vol en 't waor dus e gedui en gevriemel veur e pläötske te vinde, tot mennegein hendeg benajd stoont te kieke.
Wie de chauffeur optrok, in d'n trant wie kojbojs in de films hun peerd aon de geng zètte, mèt twie väörpu in de loch, hoofde geine bang te zien tot 'r veel. Ederein hông good vas tösse de andere in en vaan boezjere waor zelfs gein spraoke. Iech had 't gelök tot iech al véur de merret waor ingestap en 'n plaots had aon 't middepaad, mèt me geziech tösse twie dikke achterwerke in, zoetot iech geforceerd de gansen tied door 't vinsterke nao boete mós kieke, wouw iech neet bij gebrek aon aosem 'nen weiken doed sterve.

Vermoedelek waore bove die twie massa's de eigenaresse al ietot ze instapde drök aon 't vertèlle gewees en perbeerde ze noe, al waor 't mèt meujte, hun verhaol aof te make.
'Fojfoj', zag de ein, 'boeveur laote ze noe neet get mier bösse loupe op vriedag? 't Is toch ederskier zoe drök, nondedjouw. Dat snap iech noe neet. Meh diech waors aon 't vertèlle vaan diene naober mèt z'nen tillevisie. Is dat ech zoe erg wieste zags, dat kebaal? Daan góng iech toch nao de pelitie! Dee vent is gek.'
'Jeh, dat zègkste noe, meh dat geit zoe-mer neet. Zjèf zeet dat ouch, meh mienen ajdste, dee zit op de HAVO dus dee kin wel get, dee zeet altied: Mam bis veurziechteg. Haw d'n mojl en zègk niks. Eine vaan us heet 't toch altied gedoon.'
'Jao nou! Noe nog sjoender! Wat kins diech traon doen tot dee gek zoe kebaal maak? Dat zouw iech toch wel ins wèlle weite daan.'
'Jeh... De wèts 't mer noets' zag de ma mèt häören ajdste op de HAVO. 'Die avvekaote zien zoe geraffineerd. Höbs diech dat lès neet in dee film gezeen vaan dee vent dee dat meidske had verkrach? En wie ze in verwachting vaan 'm kaom, dink mer neet tot ze vaan dee ouch mer 'ne roejen have heet gekrege. Nein, dee had cent genóg veur 'nen avvekaot te pakke en wie dee oetgepraot waor kraog zíj de sjöld! Jao, jao! Zíj had dee kerel verleid! Dat zag deen avvekaot ieskaajd. En bekans had ze nog sjaojvergeujing mote betaole umtot de batteraof ziene gooje naom kwiet waor. Dat zag 'r. Meh dat voont de rechter vaan neet. Heer had toch al geine gooje naom mie, had häören avvekaot oetgevoonde, umtot ederein wis tot heer nao de hore leep. Iech zègk d'ch: Eine vaan us heet 't toch altied gedoon'.
'Wach ins. Laot m'ch ins effe mienen erm... Dee zit achter diene rögk tege die stang dao. 'r Sliep gans. Zoe. Merci. Hehheh. Heer begós miech pijn te oen, nondepie. Wètste wat 't is? Eine vaan us kin geinen avvekaot betaole en daan krijgste eine vaan... jeh wie hèt dat ouch weer... vaan per deejo of zoeget. Dee hoofste neet te betaole. Dee moot 't veur niks doen, este gein cent höbs.'
'Watte?'
'Nou, daan kinste wel dinke totste netuurlek neet de bèste krijgs, heh. Eine dee 't nog moot liere of zoe. Meh de fieloes die de cent höbbe... Die zörge wel tot ze de bèste kriege. Eine vaan de vuile zaakjes, zègke ze dao tege. Dee krijg ze nog vrij es ze eine vermaord höbbe. Jeh, zoe is dat'.
'Is dat woer vaan deen avvekaot veur niks? Wètste, Zjo heet al ins gezag tot 'r deen douve ins good zouw aofzeike es 'r 'm te pakke kraog. Meh iech zègk: Zjo, de lies 't! Meinste tot iech strak allein wèl zitte es diech de gevaangenis in geis, sufferd?' 'Nououou... Boeveur zouws diech allein mote zitte es heer de bak in drejt? Daan waors diech ouch ins dienen eige baas. De vins wel eine, gek! Haldei! De kins nog altijd get liere!'
Bove m'ch woort hel gelache en tege m'n wang voolt iech de batse mètsjöddele.

Mestreech de bis vaan miech ('Maastricht je bent van mij') is een lied op Maastricht, geschreven door Will Wintjens. Hij bezingt zijn geliefde oude stad, die, ondanks de vele veranderingen die zij heeft ondergaan en ondergaat, nog steeds zijn grote liefde is. We danken Will Wintjens voor zijn toestemming om het lied in dit boek op te nemen.

Refrein:
Mestreech de bis vaan miech
En al verandert de geziech
De bis en blijfs veur miech altied
M'n ierste leefde, zoonder spiet

Es iech staon op dien aw brögk
Daan kin iech Wiek haos neet mie trök
En loer iech nao de Zjeramiek
Weurt 't miech duzeleg vaan dee sjiek
Meh 'ch drej miech um en dao goddaank
Ragfien bij zonsoondergaank
Steis tiech zoe heerlek aajd te zien
Soms get modern meh dat is mer sjien
En wat ouch mèt de Merret gebäört
Zolang de Maos dien brögk nog käört
Blijfs diech veur miech toch zjus wie toen
Iech haw vaan diech, iech kin niks traon doen

Refrein

De maaks 't andere zoe leuk
Door hordes eder jaor bezeuk
Umrink door knakweurs en petat
Bekans 'ne vreemde in m'n stad
En oppe Vriethof eder week
'nen Houp gezoep 'nen houp gekeek
Stinkende auto's in 'n file
't Spaons Gouvernemint zoe gans fragile

Meh tösse de kèrke sjijnt 't leech
Wie dat allein kint in Mestreech
En 'ch zouw 't altied weer euverdoen
Iech haw vaan diech, iech kin niks traon doen

Refrein

Jao de bis nog altied sjoen
Meh de moos neet te väöl draon doen
De kins bès mèt get minder schmink
Neet altied dee briljante rink
Mèt dien aw tinte zwart en gries
Familie vaan Luik en Paries
Liekenste op 'n jong begijn
Soms wouw 'ch d'ch weer veur miech allein
Iech höb neet altied zoeväöl gebeid
Meh tösse dien kèrke wel gevrijd
Hopelijk heel iech me fetsoen
Iech haw vaan diech, iech kin niks traon doen

Refrein

Es de winter haos veurbij is
Meh nog evekes veur 't mei is
Veul iech stèllekes hei vaan binne
't Nui leve weer beginne
En bij 't geluid vaan 'n trompöt
't Zien vaan confetti in de göt
Al regent 't of ligk de sjnie
Iech dans achter eder hermenie
En es de boonte störm weer trèk
En iech höb doors tot 't verrèk
Geef iech 'm drei daog vaan ketoen
Wie ze dat in Mestreech nog doen

Refrein

9. Literatuur over het dialect

Hieronder staat een lijst met een aantal publicaties over het Maastrichts en het Limburgs plus enkele literair-historische studies. Er is veel meer over het Maastrichts geschreven; zie daarvoor de bibliografie in Aarts 2001.

Aarssen, J., T. van der Avoird, D. Bontje, P. Broeder, G. Extra en N. Peijs, 'De Maastrichtse taalgroep'. In: *Taalpeiling voortgezet onderwijs in Maastricht.* De status van allochtone talen thuis en op school. Tilburg/Utrecht, 2001, 62-64.

Aarts, F., *Mestreechs. Eus moojertaol.* Maastricht, 2001.

ANS, *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Tweede, geheel herziene druk, Groningen en Deurne, 1997.

Bakkes, P., H. Crompvoets, P.J. Notten en F. Walraven, 'Veldeke-spelling 2000. De Veldeke-spelling in een notedop', *Veldeke*, 76.1, 2001, 11-14.

Berteloot, A. 'Sint Bartholomeus in Maastricht'. In: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, 131 (1995), 7-46.

Boer, F. de en Z. Soons, *Mestreechter gezègkdes en oetdrökkinge*, Maastricht, 1988.

Bovens, Th., *Eus mojertaol. Kennismaking met Maastricht en 't Mestreechs*, Maastricht, 1986.

Breuls, C., *Vademecum handelend over Maastrichtsch dialect.* Verbeterde en uitgebreide editie, Maastricht, 1914.

Breuls, C., *Mastreechse preùtsches met bijveugsel van weùrd, gezekdes en gedichte veur 't Vademecum*, Maastricht, 1916.

Brounts, P. en Ph. Dumoulin, *Speu-len-te-re spelle*, Maastricht, 1992.

Broekhof, K., J. Kloprogge, S. Rutten, T. van der Avoird, D. Bontje, P. Broeder, G. Extra en N. Peijs, 'De Maastrichtse taalgroep'. In: *Meertaligheid in Maastricht.* De status van allochtone talen thuis en op school. Tilburg/Utrecht, 2001, 62-64.

Cajot, J., 'De rijksgrens tussen beide Limburgen als taalgrens', *Taal en Tongval*, 29, 1977, 199-215.

Ceha, A., 'Onderzoek naar de Maastrichtse vraagwoorden', Doctoraalscriptie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1984. (Ongepubliceerd.)

Cox, I. 'Imago-onderzoek. Mestreech'. Afstudeerscriptie (geschreven in opdracht van de Veldeke-Krink Mestreech), Maastricht, 1996.

Coumans, J., P. Geelen en J. Kurris, *Rijstartele of veters? Mestreechs of Nederlands!*, Maastricht, 1992.

De Nuie Mestreechsen Dictionair, Veldeke-Krink Mestreech (in voorbereiding).

Dumoulin, Ph. en J. Coumans, *Sjöd miech nog eint in. Het Dialect van Maastricht: een groot-Limburgse taal*, Den Haag, 1986.

Endepols, H.J.E., 'Algemeen Beschaafd en Maastrichts of La Force d'intercourse et l'esprit de clocher', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 65, 1948, 101-117, 194-208.

Endepols, H.J.E., *Mestreechter spraok, doe zeute taol!: 'n klein käös oet 'ne groete veurraod*, Maastricht, 1933 (met vi+209p.; 1933 2e, gew. druk met 223 p., 1978 3e druk 223 p.).

Endepols, H.J.E., *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs*, Maastricht, 1955. Vierde druk, 1985.

Franquinet, G.D., 'Proeve over het taaleigen der stad Maastricht', *Archief voor Nederlandsche Taalkunde*, 3, 1851-1852, 251-284 en 343-391.

Gaalen, A. van, 'Plat Maastrichts'. In: Gaalen, A. van, *Stadsplat. De Dialecten van de zes grote Steden*, Groningen, 1989, 125-142.

Ginneken, J. van en H.J.E. Endepols, *De Regenboogkleuren van Nederlands taal*, Nijmegen, 1917.

Good en geisteg gezag. Mestreechter spreekwäörd en gezègkdes, Maastricht, 1996.

Goossens, J., *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*, 2e druk, Groningen, 1977.

Gussenhoven, C. and F. Aarts, 'The dialect of Maastricht', *Journal of the International Phonetic Association*, 29.2, 1999, 155-166. (Samenvatting op internet: http://lands.let.kun.nl/projects/maastricht.html.)

Hagen, A.M., 'Taal en taol in Maastricht', *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde*, 20, 1988, 83-87.

Hagen, A.M. en H. Münstermann, 'Functional stability and structural levelling of dialects: the case of Maastricht', *York Papers in Linguistics*, 14, 1989, 19-33.

Hinskens, F., 'Dialectnivellering in Limburg. Verlies van regionale identiteit?'. In: C. van der Borgt, A. Hermans en H. Jacobs (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland*, Amsterdam, 1996, 75-89.

Houben, J.H.H., *Het dialect der stad Maastricht*, Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, Maastricht, 1905.

Jaspar, E., 'Raakpunten tusschen de dialecten van Aken en Maastricht', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, LXVI, 1930, 111-137.

Jaspar, E., 'Raakpunten tussen het Luikerwaalsch en het Maastrichtsch', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, LXXIV, 1938, 175-191.

Keymeulen, J. van, *Digitale Woordatlas Zuidelijk-Nederlandse Dialecten*, http://allserv.rug.ac.be/~jvkeymeu/cyberlemmata/nederlands/

Kruijsen, J., 'Uit het woordenboek van de Limburgse dialecten (WLD). De nieuwe gebiedsindeling', *Veldeke*, 73, 1998, 80-81.

Kurris, F., 'De lexicologische invloed van Oost-Wallonië op het dialect van Maastricht', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, 92-93, 1956-1957, 385-413.

Lijf, G. van, *Woordenboek van de Mestreechter vastelaovend*, Maastricht, 2e druk, 1995.

Melick, B. van, H. Op de Coul en I. Sijben, *Maar er is meer... Poëzie van Limburg in de twintigste eeuw*, Maastricht, 1999.

Mertens, A., *Loons, Diets en Luiks, Hasselt en de volksvertegenwoordiging in het land van Loon en het prinsbisdom Luik (1477–1538)*, Maaslandse monografieën, nr. 62, Maastricht, 2000.

Münstermann, H., 'De vitaliteit van het Maastrichts. Resultaten van een onderzoek naar functionele en structurele aspecten van dialectverlies', *Taal en Tongval*, XXXVIII, 1986, 109-127.

Münstermann, H., 'Dialect loss in Maastricht: attitudes, functions and structures'. In: *K. Deprez (ed.) Language and intergroup relations in Flanders and in the Netherlands*, Dordrecht/Providence, 1989, 99-128.

Münstermann, H., 'Het Maastrichts een stadsdialect?', *Taal en Tongval*, XLIV, Themanummer 5, *Stadsdialecten*, 1992, 96-113.

Notten, J., *Aanwijzingen voor de spelling van de Limburgse dialecten*, Maastricht, 1983.

Notten, J.G.M., *De Chinezen van Nederland. Opstellen over Limburgse dialecten en een bibliografie*, Valkenburg, 2e druk, 1988.

Notten, S., 'Apaarte klaanke in 't Mestreechs – apaarte lètterteikes'. In: *Vertèlselkes veur taal en taol*, Maastricht, 1987, 7-40.

Oostendorp, M. van. (Syllabus) *Klank en Letter*, Leiden, 1999. (Via internet beschikbaar: http://www.meertens.knaw.nl/medewerkers/marc.van.oostendorp/propedeuse/)

Otten, F., *Wie rijmp ziech dat? Mestreechs rijmwoordebook*, Mestreech, 1990.

Paanakker, T. 'Geere gesproke? Taalattitudes van Maastrichtenaren ten opzichte van het Maastrichts', Doctoraalscriptie, Faculteit der Letteren, Katholieke Universiteit Brabant, 2000.

Salemans, B. 'Keersemèsmès in Sintervaos', *Neder-L*, 1998 (http://baserv.uci.kun.nl/~salemans/bulletin/1998/12/981230.html)

Schrijnen, J., *De Isoglossen van Ramisch in Nederland*, Bussum, 1920. (Ook in: H. van de Wijngaard (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*, Hasselt / Maastricht, 1996, 6-75).

Shepherd, P., *Van taol naar taal*, Maastricht, 1946.

Smits, C., 'Working class Maastricht versus middle class Maastricht; in search for a theoretical framework', *Leuvense Bijdragen*, 88, 1999, 453-476.

Spronck, L, 'De Maastrichtse dialektliteratuur vóór 1840'. In: *Miscellanea Trajectensia*, Maastricht, 1962, 435.

Spronck, L., 'Eau de cologne en het oudste Maastrichts', *De Maaspost*, 24-2-1993.

Spronck, L., ''t Sermoen vaan Franquinet', *De Maaspost*, 30-9-1998.

Stille, Th., *Dialect van Maastricht*, 1885. (Dit zijn de antwoorden die door Stille, als informant voor het Maastrichts, zijn gegeven op een dialect-

enquête van prof. Pieter Willems. Ze zijn te vinden in de bibliotheek van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent.)

Tans, J., *Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlands Zuid-Limburg*, Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Maastricht, 1938.

Wal, M. van der, *Geschiedenis van het Nederlands*, Utrecht, 1992.

Wijngaard, H.H.A. (Ton) van de, *Een eeuw Limburgse dialectologie*, Hasselt / Maastricht, 1996.

Wijngaard, H.H.A. van de, 'Praote euver 't Mestreechs'. In: J. Kruijsen en N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*, Amsterdam / Antwerpen, 1999, 233-249.

Waarsenburg, H. van de, *Maastricht in verhalen en gedichten. Schrijvers en dichters over de zuidelijkste stad van Nederland*, Amsterdam, 1996 (2e druk).

Wilmes, S.M.E., 'Het kwantitatieve *er* in het Nederlands en het Maastrichts', Doctoraalscriptie, Universiteit Utrecht, 1995.

Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD), Assen/Maastricht, 1982–. (Zie ook: http://www.flwi.rug.ac.be/dialect/wld.htm)